

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

Academy of Sciences of the Georgia
The I. Djavakhishvili Institute of History
and Ethnography

ლევან ჯაშაძე
LEVAN Z. URUSHADZE

საქართველის ისტორიის საკითხებში XX საუკუნის
თურქულ ისტორიოგრაფიაში

/წყაროების კვლევის ასპექტები/

THE PROBLEMS OF THE HISTORY OF GEORGIA IN
THE 20-th CENTURY TURKISH HISTORIOGRAPHY
/The aspects of source studies/

თბილისი
"მეცნიერება"
1994

Tbilisi
"Metsniereba"
1994

7(47922) 19(56) + 90(56) + 902(56)

63.3 /2 I/ 1) საქართველოს ისტორია 3-192
7 627 2) ბუჩქნარი ისტორიკოგრაფია

ნაშრომები შესწავლილია საქართველოს XV-XVIII საუკუნეების ისტორიის საკითხები XX საუკუნის ბრუნვით ისტორიოგრაფიაში. მოცემულია მანამდე არაა აღწერილი ისტორიკოსთა ნაშრომებში მდებარე მონაცემები. ნაშრომები შედგება ენციკლოპედიური ნაშრომების შესახებ აღწერილობითი მონაცემების კრიტიკული შესწავლის ცდა. ამ მიზნით მოხმობილია ნაშრომები და ლიტერატურა ქართულ, სომხურ, ბერძნულ, სპარსულ, რუსულ და ევროპულ ენებზე. ნაშრომები აღწერილია ისტორიკოსთა შეხედულებების მიხედვით, ფენოტიპური ხასიათით.

განხილულია ბაზრებში რამდენიმე ნაშრომის ისტორიის საკითხები. მანამდე არაა აღწერილი ისტორიკოსთა ნაშრომებში გამოყენებული რამდენიმე ისტორიული ტერმინების შესწავლის საფუძველზე მოცემულია მცდელობა აღწერილი ისტორიული ტერმინების სწორედ ფენოტიპურ ნაშრომების ხასიათისა.

ნაშრომში ნაშრომები აღწერილია საბრუნველ მასალების მონაცემებით, რომლებიც უნდა იყოს ნაკლებად ცნობილი იყო ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

განკვეთილია ისტორიკოსებისა და საქართველოს ისტორიის განხილვის შესახებ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

- რედაქტორი: გ. ალადაშვილი / ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი /
- რეკონსტრუქციები: ე. ბოლქვაძე-ბროსე / ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი /
- გ. აბულაძე / ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი /
- ი. გოცირიძე / ფილ. მეცნ. კანდიდატი /

მეცნიერებათა აკადემია "ამხრობა" ხარჯით

© გამოცემის უფლება "მეცნიერება", 1994

7 0502020906 ზად. 37-93
007/067-93

ISBN 5-520-01317-9

საქ-2000
შეგთქმულია

საქართველოს
ისტორიის
მეცნიერებათა
აკადემია

გუძღვნა ძვირფასი მასწავლებლის, პოეტის
რევაზ კოცნაძის ნათელ ხსოვნას

აპტირა

შესავალი

კაცობრიობის განვითარების განუყოფელი ნაწილია უცხოეთში მნიშვნელოვანი იძულებული ემიგრაცია, ხალხმრევლი ურთიერთობისა და კავშირების პრაქტიკა, რამეთუ იგი საერთაშორისო მნიშვნელობის შენარჩუნების ერთ-ერთ გზად უძველესი და რელიგიური განსაზღვრის იძლევა.

ამდენად, როგორც საერთაშორისო პოლიტიკური პრაქტიკის ფორმად მნიშვნელოვანს, ახალი მონაპოვსა და ჭრუჭრუჭის იძულებული ემიგრაციის ურთიერთობის, ისტორიული ასპექტების შესწავლა.

საქართველოს ისტორიაში მუდამ მნიშვნელოვანია საქართველო-სურქეთის ურთიერთობა მონაკვეთი. ამიტომ მნიშვნელოვანია ჩვენი ქვეყნის ისტორიის სრულად შესწავლა ამ ურთიერთობაზე განსაკუთრებით განსაკუთრებით. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული მიმართულებით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნაშრომების შესწავლა ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებს. არადა, ამ ნაშრომებში შედარებით მუდამ საინტერესო მასალა XV-XVIII საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხებზე, რომლის გასაგებად საშუალებას იძლევა, გვახსენებინოს ურთიერთობის ისტორიოგრაფია ახალი მონაკვეთებით, გავაზუსტოთ მათი როლი საკითხებისა, გამოვავლინოთ ამ მიმართებში საქართველოს ისტორიისაში იმდროინდელი და შემდგომი მიმართების მატარებელი.

როგორც კ. ციციანიძე იტყობინება, "... ჩვენ /საქართველოსა და სურქეთს/ მარტო იმები არ გვეჩინა ურთიერთობაში. იყო სხვა სახის ურთიერთობები". ამ ურთიერთობაში პოლიტიკური მხარის ურთიერთ მარტო-მარტო უმსახურება მნიშვნელოვან ნაშრომის გამოკვეთილი ნაწილი. საქართველო-სურქეთის განუყოფელი ურთიერთობაში დღესდღეობა ახალი ეტაპი აღინიშნება. ეს არის ამ ჩვენი ქვეყნის უკვე არა ცალმხრივი, არამედ აქტიურად გამოხატული რეპროდუქციის ურთიერთობის განუყოფელი ნაწილი.

221-603

რომელიმე მანამდე არის დაინტერესებული ზურჯიყ და ჯარბეველიყ, მუ-
 ჭარბე ჯარბეველი ურის ის განუწყობელი და ბეგისბეგის ბიურ ჩაბრული
 მობრძილი ნაწილი, რომელიყ მავის მრბე მსმალა ბიურ მიმალბევი, ამ
 ზურჯევის ბემაგბენობაში არსებელი ისტორიული ჯარბევი მიწებზე ბინაპ-
 რბს. ამ ურბეობის ტარბეგებინს ტბაზე მნიბენელიყან მოვლენას ტარ-
 ბობგენბა 1989 ბლის დამბევის სარბის საბეგობობილ მბგისტრბლის ამბე-
 ბეგბა. და კობე, ტანსაკუბრბი მისანიბენბელიყ ის ტარბეგბა, რომ
 მბეგობბისა და ტანბობბის მანამბეგბევი მობეგენბა ბუნსბამისბა,
 ზურჯევის ბუნსბეგბის ტარბეგობის უბიბის ნაწილი ტანბობბის ბ-
 ნას ბემაგბენს, რბ ატრბევი რ ბეგბევი უეგენას ბობის ბეისბეგბეგ
 აბალი ურბეობბის კობე ურბე დამბბსტრბელი ბეგბა.

ზურჯე-საჯარბეველიყ ისტორიული ურბეობბა მბიბეგბი ტანბი-
 ვა-ბეგბენბა, ამ ურბეობბისა და მბ ასბბეაში არსებელი ბრბი-
 ბეგანი მბბეგბის ტამბბეგბეგბა, მბტან მბგბიბბლბრბ ტანბევისბეგბ-
 ბა, მობბელი ურბეობბეში მბე ტბეგბისბენბეგბა, ბეგნი ამბბ, ბელს
 ბეგბობს ზურჯეისა და საჯარბეველიყ ბობის კბბბეგბობელი ურბეობ-
 ბის ბემაგბე ტანბეგბეგბას. ეს ტანსაკუბრბი მნიბენელიყანიყ აბლა,
 როგბსბე საჯარბეველიყ, მბელი ჯარბეველი ურბე უსბგბენი ბემაგბეგბე
 ბენს ბეგნი უეგენის ბრბი საბელიბბიბეგბეგ-პობბეგბე სეგბენბეგ-
 ბის ბეგბენისბეგბის.

უბნბბან საჯარბეველი-მბბბის ურბეობბეგბეგბეგბე და მრბბ-
 ბბბიბე ბეგ, ამბსბბბეგ ბანბბბელიყ ისტორიული პეგბბის მობბბეგბა, მ-
 ნამბეგბეგბე ზურჯე ბეგბენბეგბე ტამბბეგბეგბე მბე სბბბბბეგ კუბბბე ტ-
 ბბბბბეგბ. ურბე ნამბბბე ბეგბბბელიყ მბე მნიბენელიყბის სრბბე ბე-
 გბსბეგბა საჯარბეველიყ მბელი ისტობბისბეგბის. ბეგნი ტამბბეგბენს მობ-
 ბბბა არ ბბბეგბა ამბს საბბბბბბას. ამბბბე ბეგბბბეგბე ტბბბბბელიყ
 საჯარბეველიყ პობბეგბეგბე ისტობბის საკობბბბე. კეგბბ, ბეგნი კბ-
 ბის მბბბბ ბემაგბენბა ტარბეგბეგ, ტამბბბბბბეგბე ბბბსა, ბე როგბ

აწინ ნაწმინდობილი ანაბეგრძე ჟურნლი ინტორიოგრაფიაში XV-XVII
საუკუნეების საქარველიონ ინტორიონსა და ქარველურ ჭობია ენიკურნი
ნაწმინდავლობის საკინებები; ანაბეგრძე ჟურ ინტორიკოსა წყარო-
ბეგრძეობიანი მეგობრების შესწავლა, საქარველიონ ინტორიონსავეის მადი
ბრძობის, როგორც "მეორადი" წყაროს გამოყენების შესაძლებლობების
გამოვლენა. აქვე მივუთხებთ, რომ წინამდებარე ნაწმინდობი უპირატესად
განხილულია მასალები გორგინვესკის ჭრაქსაგის ხელმოწერამდე - 1783
წლამდე, რამევე საქარველიონ რუსეაან შეერაების საკინები ავეისი
ბინშენელობისა და მოვლობის ცალკე კვლევის საგანია.

ბეობაღნიშნული მიზნის მოძიებელი და შესწავლილი იყო ანაბეგრძე-
რძე ჟურნი ავტორების ბრძობები /1930-იანი წლები - 1980-იანი წლე-
ბის პირველი ნახევარი/; მათ წყარობეგრძეობიანი პრინციპებზე დაკვირ-
ვების მიზნით გამოყენებული იყო ავტრევე შესაბამისი ქარაჯი, სომ-
ხური, სპარსული, არაბული, ანტიკური, პასაველვეროპული წყაროები
და ლიტერატურა. ამ ნაწმინდობა მოშველივბით ნაწმინდობა ჟურ ავტორსა
შეხვედრებანი იმპროვირული საქარველიონ სამინარ და საგარეო მტო-
ბარეობაზე, მუსლიმურ გარემოცვაში ავეისუვლეობისავეის ბინი ბრძობის
ავეისუვრებებზე. ერიონან ჩვენი კვლევის უმავრეს საგანს პოლიტი-
კური ინტორია შეაგებნა, ჩვენი ავალახებვის მიზმა პარტა ანაბეგრძე-
რძე ჟურ ინტორიკოსა ის ნაწმინდობი, რომლებშიც ეხვევბით მონაყ-
ბებს საქარველიონ კვლვრჯი ცხვრებისა და სამეურნეო ფაგის შესა-
ბებ.

პაბოლოს, ჩემს სასიამოვნო მოვალეობად ვაველი, უწმინეს მადო-
ბა მოვახსენო ქ-ნ გ.ალასანიას, ქ-ნ ც.აბულიაძეს, ბ-ნ ე.ბოშტარია-
ბროსეს და ქ-ნ ი.ტოკიჩიძეს სასარგებლო რჩევებისავეის. უწმინეს მაპ-
ლობას მოვახსენებ ავტრევე ფირმა "მეორას" ხელმძღვანელობას, რ-
ბელმაც გაიღო ანბა წინამდებარე ბიგნის გამოყვინისავეის.

• • • • •

ՃՈՌՈՒՑԱՐԻ ՇԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐ ԸՆԹԱԿԱՅՄԱՐԻՆ ՅԻՑՈՒՆԸՆԱ

XV-XVIII სს. საჯარვეულობა და ოსმალეთ-საჯარვეულობის ურთიერთ-
 მათა ისტორიის შესახებ მრავალრიცხოვანი ცნობები მოიპოვება მანა-
 მუქრევე ჟურნალ ისტორიოგრაფიაში, რომლის წარმომადგენელიც ხშირად
 იყენებენ საჯარვეულობის ისტორიის ამა და იმ პრობლემის შესახებ ჟურ-
 ნალის ზიგნისაკავებებსა და სიმძველესაკავებებში არსებულ ჩვენთვის ნაკ-
 ობიდაც ცნობილ ან უცნობ წერილობით ისტორიულ წყაროებს. ჩვენს მიერ
 შესწავლილია მანამუქრევე ჟურნალ ისტორიკოსთა: ი. უზუნჩარშოლის, ი. ო-
 ნიშვილის, ი. ომეზანის, მ. გიორგინიანის, მ. ურუჯუ-ოღლუს, მ. ბაღას,
 მ. ჟ. ურბილიანის, ქ. კარაგენიძის, ი. ბურკოვის, ჯ. გოგუჩის, ი. აფევის,
 მ. გიორგინიანის, ა. ენგილის, მ. ალფინდელის, ფ. გურინის, ქ. ქემალის,
 ქ. ლუჩურის, ა. ომეზან-მელაშვილის შრომები, აგრეთვე მ. ჯემალის,
 მ. სურათლიუს და სხვა ავტორთა მიერ შეგებული "ოსმალეთის სახელმწი-
 ფოს განვითარების ისტორიის" უკუსტოვები.

აღსანიშნავია ცნობილი ჟურნალ ისტორიკოსის, პრფ. ი. უზუნჩარშო-
 ლის "ოსმალეთის ისტორიის" მრავალტომეულის გამოცემა /ანკარა,
 1952-1960/. ჩვენს მიერ გამოყენებულია ხსენებული გამოცემის II-IV
 ტომები, რომლებშიც მრავლად ვხვდებით XV-XVIII სს. საჯარვეულობის ის-
 ტორიის ამსახველ მასალებს¹. მრავალტომეული გამოცემის ოსმალეთის
 ისტორიის დასაბამიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე.

მეფაპ საინფორმაცია ამავე ავტორის ურთი აგრეთვე გამოცემულია²
 /ანკარა, 1948/, რომელშიც კომენტარებითაა გამოკვეთებული XV
 საუკუნის ჩვენთვის საინფორმაციო რამდენიმე პოკუმენტური წყარო.

¹ *Usunçarlı I.H. Osmanlı Tarihi, c. 2-4, Ankara, 1953-1959.*

² *ბოსივა, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatına, Ankara, 1948.*

რსმალეანს სახელმწიფო კარმე მორღანე ქარაჯლი ნარმომავლობის
ძიებულეა მორღანეობის ამსახველი მონაცემებს ვხვდებიო იმავე ისტორიკოსის
ერე სტატიამში³.

მორქული ისტორიული მემორიერების ასევე ცნობილი ნარმომავლობე-
ლია პრეფ. ი. პანიშვიძე, რომელსაც სხვა, მრავალრიცხოვან ნარმომავლობე-
მან ერეაპ ვუთენის ჰენრეანს ტანსაკუთრებოე საინტერესო, მრავალფერ-
მავლი გამორკვლევა რსმალეანს ისტორიის ქრონოლოგიის მესახებ, რომლის
11-14 ტომებში⁴ XV-XVII საკვრეა ისტორიას ეძღუნება. მასში უხ-
ვაპ ვხვდებიოე ცნობებს შვა საკვრენების საქარაველის მესახებ. იგი
ნარმომავტენს როგორც სამემორიერ გამორკვლევას, ისე რსმალეანს ისტორიის
მორქ მკითხველეა ფარეო ნრისახენის ტანკუთენი, საკმარე.სადა
ენამე ნარერ გამორკვლევას.

საქარაველის ისტორიის მესახებ მრავალრიცხოვან მონაცემს მემორიკავს
აგრეავე ი. კობეანს მორქეანს სამემორიერ ნრეებში ფარეოპ ცნობილი
მრავალფერმონანი გამორკვლა "მორქეანს ისტორიას პასახამიდან მორ-
კვანდამე". იგი მორიკავს მორქეა ურელი ისტორიას სელჯუკეა სასულტანს
ჩასახვიდან XX საკვრენის შვა ხანებამე. ჰენრემორ მესნაველი იქნა
გამორკვლევის 14-VIII ტომებში⁵.

1960-იან წლებში გამოიკა ავტორეა კრეუქციის /მ. კუბარი,
მ. სურგულეძე და სხვ./ მორ მორკენილი მრავალფერმონანი ნარმომი "რსმა-
ლეანს სახელმწიფოს პანერილეში ისტორიას", რომელშიც მორხრობილია
მორქეა ისტორიას რსმალეა სასულტანს ჩასახვიდან XX საკვრენის პამე-
გამე. ჰენრეანს საინტერესო პერიოდი განხილულია გამორკვლის 11-14
ტომებში, რომლებშიც ხშირეაპ ვხვდებიოე მასალებს ქარაჯლი ერის ისტორიის,
რსმალეანს სასულტანს კარმე მორღანე ქარაჯლი ნარმომავლობის

³ Uzunarslı I. H. Osmanlı tarihinde gizli kalmış olaylar ve bu hususa dair vesikalar. - Belleten, c. 41, 1977, p. 536-554.

⁴ Panışvıd I. H. İzahl Osmanlı tarihi: kronolojisi, c. 2-4.

⁵ Östuna T. Y. Türkiye tarihi. Başlangıcından Zamanımıza kadar, c. 4-8, İstanbul, 1964-1966.

ნების რაპორტმა /1451-1590 წწ./¹⁰, "ყარსის ისტორია"¹¹, სტაგია
"ღაბები // ჟანები"¹² და ა.შ.

ხსენებულ ნაშრომთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია კავკა-
სია-ასიატოლოგის 1451-1590 წლების მოკლევადიანი მონაცემები, ჩვენთვის უც-
ნობი და ნაკლებად ცნობილი, ოსმალური ისტორიული წყაროების გამოყე-
ნებითა შეგვიწილი მონოგრაფია "ოსმალთა მიერ კავკასიის ქვეყნების
რაპორტმა", რომელიც ავტორის საპროფიტო საინსურტაციო ნაშრომს წარ-
მოადგენს. გამოკვლევა საფურცლოდია იმიტად, რომ მას რამაჯების სა-
სიხა ურთვის 40 ოსმალური მოკუმენტიანი წყარო დაიხვეწილია გრანსკრიპცი-
თა /წყაროთა უმეტესობა ზურჯეის ე.წ. პრემიერ-მინისტრის არქივში
ბეკელი "მუჰიმე რაჯარისა" და "კივამის" ურთიკონს¹³ მასალებს შე-
ადგენს/.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ამხანაველი საინტერე-
სო მასალებია ღვეთილი აღნიშნული ავტორის მონოგრაფიაში "ყარსის
ისტორია". ღაბების /ჟანების/ უმნიშვნელო კვლევების საკითხს ეძე-
ვნება სტაგია "ღაბები // ჟანები".

10 Kırıoğlu M.F. Osmanlıların Kafkas- Ellerin fethi
(1451 - 1590), Ankara, 1976.

11 მისივე, Hars tarihi, İstanbul, 1943.

12 მისივე, Lavlar /Çanarlar. - VII Türk tarih kongresi, Anka-
ra, 1972.

13 "მუჰიმე რაჯარი" მნიშვნელოვანი ბრძანებების ბიგნია. მასში
გაემოყრდინა სულანის მიერ გაყვნილი საფურცლოდ სიგელები, რომ-
ლებიც არც კუჭიციას შეიყავს და არც ფისკალურ საქმეებს. მისი
შეგება რაიზი 1553 წელს და დასრულდა 1869 წელს. მასში არსე-
ბურ 263 რაჯარში შესულია 200.000-მდე სასულანო სიგელი /იხ.:
ე. აბდოლაძე, ოსმალური სიგელები იერუსალიმისა და სივას ჯარჯული
უილანის ისტორიისათვის. - "მაცნე", ისტ. სურია, 1987, № 1/.
"კივამი" გამოკვლეულია ზურჯელად, მაგრამ ხელმოწვევითელია ჯარ-
ჯული მკვლევართათვის /იხ.: Kivami: Fatihname-i Sultan-
Mehmed. İstanbul, 1955/.

2. ე. წ. უმეადე

ჭრამიბონის საკუთროს, მისი ოსმალთა მიერ დაპყრობისა და ჭრამიბონის ვილაიეთის ისტორიის საკითხთა შესწავლას ეძღვნება ცნობილი ჟურნალისტის ნ. კარაგენიბდის მონოგრაფია "ჭრამიბონის ისტორია"¹⁴. როგორც ცნობილია, ჭრამიბონის იმპერიისა და მუშაგოხ ვილაიეთის ისტორია უმჭიდროეს კავშირშია საქართველოს, უპირატესად კი მისი სამხრეთ-დასავლეთი რეგიონის ისტორიასთან. ამდენად, ამ ლემაზე შევხმილი ნაშრომების დიდი ნაწილი საინტერესოა ქართველი ისტორიკოსებისთვის.

ქართველთა ღრმა ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის, საქართველოს XVI-XVIII საუკუნეთა ისტორიისა და ოსმალეთ-საქართველოს პოლიტიკურ ურთიერთობათა ისტორიის შესწავლის მიზნებისა მხარდასაჭერად გ. გოჯრჯის მონოგრაფია "კავკასია და ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა"¹⁵, რომელიც ავტორის საყოველთაო კონსულტაციას.

კავკასიის ქვეყნებსა და ოსმალეთის იმპერიას შორის ურთიერთობათა შესწავლას ეძღვნება ჟურნალისტის ცნობილი სამხედრო მოღვაწისა და ისტორიკოსის მუშაგოხის პოპულარული მონოგრაფია "კავკასიის ისტორიისათვის" /სტამბოლი, 1958/¹⁶, რომელიც უფრო პოპულარული ხასიათისაა, ვიდრე მუშაგოხისა. მასში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა XVII-XIX საუკუნეთა ისტორიას.

ჟურნალისტის ენოგენების საკითხის განკვეთას ისახავს მიზნად ცნობილი ისტორიკოსის ა. იმანის გამოკვლევა "ჟურნალისტის ანთროპოლოგიური დახასიათება და ჟურნალისტის ისტორია. ჟურნალისტის სამშობლო - ანატოლია" /ანკარა, 1947/¹⁷, რომელიც ეხებება ავტორის

14 Karadenizli H. Trabzon tarihi, Ankara, 1954.
 15 Gönce C. Kafkasya ve Osmanli Imparatorlugunun Kafkasya siyaseti, Istanbul, 1979.
 16 Беркоз I. Тарихте Кафкасыя, Istanbul, 1958.
 17 Иман А. Туркије халкынын антропологијеин карактерлери ва Турк тарихи. Турк ыркынын ватаны - Анатолу, Ankara, 1947.

მოსაზრებებს ბოციერადი ქარაველური ტომის ებრაიკური კვატნიღების მე-
სახეზ.

აშავე საკიხის ეძღვება ა.ენგინის მონოგრაფია¹⁸.

ფრე ავტორთა პანტურქისტული ტენდენციების საიდესტრაციოა მე-
სანიშნავ ნიშნის წარმოადგენს მ.ბაღას სტაფია "საქარაველო"¹⁹.

ტრაპიზონის საკეისროს აჩსებობის უკანასკნელი წლების ისტორიის
შესასწავლად ფასველი ცნობებს გვაწვევის ი.იუჯელი²⁰.

XVIII საუკუნის 20-იანი წლები, კერძოდ, 1720-1724 წლების
იჩან-ისმაილეს იმის, ამიერკავკასიაში წარმოებელი საჩმარი ზეგრა-
ციების აღწერას ემსახურება ა.მუნჩის მონოგრაფიული გამოკვლევა²¹;
აშავე პერიოდის ისმაილ-საქარაველოს ურთიერთობათა ისტორიის შესას-
წავლად საინფერესოა ა.ღვენვის ნაშრომი²².

1784 წლის აგვისტო-სექტემბერში ქარაღესა და აფხაზეთში ისმაილ
სარგის ჯანიკი აღი-ფაშას რაშერობის შესახებ მოკვიხბროს თავის
სტაფიაში ი.იბკაია²³.

ისმაილადი მოკვანე ქარაველი წარმოშავლობის გიგებუღათა შესახებ

18 Engin A. *Eti tarihi*, İstanbul, 1958.

19 Bala M. *Gürcüistan - İslam ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul, 1964, 836-840.

20 İncel I. *Fatihin Trabzon'u fethi öncesinde Osmanlı - Trabzon - Akkoyunlu ilişkileri*. - „Belliten“, c. XLIX, Ankara, 1985, 287-310.

21 Münir A. *1720-1724 Osmanlı - İran münasebetleri ve Silahşör Hemanı Mustafa-âğanın Rejan fethi-name-si*, İstanbul, 1970.

22 Levend A. S. *Gazavatnameler ve Muhalefeli Ali Boyın Gazavat-namesi*, Ankara, 1956, 132-140.

23 Özkaya Y. *Canıklı Ali Paşa*. - „Belliten“, c. XXXVI, Ankara, 1972, 518-521.

რსმალე ჟამსააღმწერელა შორის საპატრიარქო ატვირთი ტანჯულებუბა XVI საუკუნის II ნახევრისა და XVII საუკუნის პატივეის ისტორიკოსს მუსტაფა სელანქის, რომლის "ისტორია" მოიყავს 1564-1599 წლების ამბების აღწერას³¹.

მეფაპ საფურაიდუბა XVII ს-ის ავტორის იბრაჰიმ ფეჩევის "მარჩიი" /"ისტორია"/, რომელიც მოიყავს 1520-1640 წწ. მოვლენაჲა ურუმლოგდურ აღწერას და ფასულ მასალას იძლევა მუსასნავლი უეროჲის რსმალეა-საქარაველის ურეიერაბაჲა მუსახუბ³².

საქარაველის მუსახუბი საინტერესო ცნობებია შემოწახელი XVII საუკუნის ავტორის უაჲიბ ჩელიბის ისტორიაში, რომელიც რსმალეა-საქარაველის ურეიერაბაჲა ისტორიის ურე-ურე უმავტრეს წყაროჲ არის მიჩნევი³³.

აქვე აღსანიშნავია ის მოწაკეშები, რომლებიც მოიპოვება ამავე საუკუნის ჟამსააღმწერლის, მუნეჯიმ-ბაშის /1631-1702/ მხატვლობაში³⁴.

31 ფუჲერიძე გ. მუსტაფა სელანქის ცნობები საქარაველის მუსახუბ. - მსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეობის სურია, ტ.91, მბ., 1960, ტვ.255-275.

32 იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქარაველისა და კავკასიის მუსახუბ. ჟურნალიჲან შარჲმნა, მუსავალი და მუნიშუნები რაურაჲ ს.ჯიჲიამ, მბ., 1964.

33 უაჲიბ ჩელიბის ცნობები საქარაველისა და კავკასიის მუსახუბ. შარჲმნა, მუსავალი და მუნიშუნები რაურაჲ გ.ალასანიამ, მბ., 1978.

34 *Münecim-Başı. Cami 'ud- daval. Türk terc. H. F. Turgal, İstanbul, 1940*; მუნეჯიმ ბ. რსმალე ისტორიკოსი მუნეჯიმ-ბაში გიოგდი სააკაძის მუსახუბ. - მსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეობის სურია, გ.180, 1976; მისივე. რსმალე ისტორიკოსის მუნეჯიმ-ბაშის ცნობები რალა-მუსტაფა ფაშას ამიერკავკასიის უეეცნებში რაურაბის მუსახუბ. - უარაელი წყაროშმცოდნეობა, ნაკვ.11, მბ., 1968, ტვ.133-153.

ამ შრომის დიდი ნაწილი /საქარაველოს შესახებ ცნობების/ წ. შენგელიას უკუნიშნული ჟარჯული მარტმანი ჯერჯერობით გამოუქვეყნებელია და იმხანა-
და საქარაველოს ისტორიის წყაროების კრებისათვის.

XVI-XVII საუკუნეში ისტორიის შესასწავლად საფურცლებითა აგრეთ-
ვე მუსტაფა ნაიშას /1655-1716/ "ისტორია", რომელიც მოიცავს 1591
წლიდან 1660 წლამდე მოვლენების აღწერას. მარტალია, მასში ხშირად
გამოხატულია ქაიხი ბელების მბრძოლების მონაცემები, მაგრამ იგი მა-
ინც მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ხსენებული ხანის საქარაველოს
ისტორიის შესახებ³⁵.

მეოთხე საუკუნის XVII საუკუნის ავტორის, ცნობილი ისტორიკოსისა
და მოგზაურის ველია ბელების "მოგზაურობის წიგნი" /"სელიაჰაჰ-ნამუ"³⁶,
მან ხსენებული ასწავლის შუა ხანებში იმგზაურა საქარაველოში და
დატვიფრვა არაერთი საფურცლებით ცნობა იმამინდელი საქარაველოსა და
ბელები უკუნიშნის ისტორიის წინააღ ხანის შესახებ.

XVIII საუკუნის ავტორმაგან აღსანიშნავია ფრანკლინო ბეჰმე-
აჰა, რომელსაც უკუნიშნის ჟამთააღმწერლობითი ხასიახის მნიშვნელოვანი
ნაშრომი "ნუსრეჰ-ნამუ" /"გამარჯვების წიგნი"/. მასში ასახულია
1695-1721 წლების მოვლენები, კერძოდ, საფურცლებით ცნობებითა აღნიშ-
ნულ პერიოდში ოსმალთა დასავლეთ საქარაველოში დაპყრობის, 1702 წლის
ბაჟუმის კვლავ დაპყრობის შესახებ³⁷.

35 მუსტაფა ნაიშას ცნობები საქარაველოსა და კავკასიის შესახებ.
ფურცული ფურცლი ჟარჯული მარტმანი, გამოუქვეყნებია და მნიშვნე-
ლობით გამოსაყენებლად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 1979.

36 ველია ბელების "მოგზაურობის წიგნი". ფურცლიდან მარტალია, კო-
მენტარები და გამოუქვეყნება დაურთო გ. ფურცლიძემ, ნაკვ. I /მარტმა-
ნი/, თბ., 1971.

37 ჯავლიძე ნ. ოსმალ ისტორიკოსი ფრანკლინო ბეჰმე-აჰა დასავ-
ლეთ საქარაველოს შესახებ. - მსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეო-
ბის სერია, ტ. 250, თბ., 1985, გვ. 153-162.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მეზოხსენებულ მხატვრებთან გარდა, ჩვენთვის ძვირფას მასალას წარმოადგენს როკუმენტური წყაროები, რომელთაც აგრეთვე უხვადა იყენებენ ანამაზეპროვუ ლურჯი ისტორიკოსები. წყაროთა ამ ჯგუფში შევაპ საინტერესოა მსმალეთის სჯლბებინა და ცალკეულ პროვინციოთა გამტებლების წერილები, რომელთა შორის საფურაძეობო და ჭასველია წერილები ევროპის სახელმწიფოთა გამტებლებისაგანი. ასე, მაგალითად, სჯელიმან I კანუნის "ფეთიჰ-ნამეუები" /"დაპყრობის წიგნები"/ ანჩი მურონსა და ფერეინანერ I-საგმი³⁸.

მეგაპ საინტერესოა XIX საჯკუნის ცნობილი ლურჯი ავტორის აქმეპ ჯევეპ-ფაშას /1822-1895/ ნაწირობი "მსმალეთის ისტორია"³⁹, რომელიც უხეპეობი საფურაძეობო მონაცემებს XVIII-XIX საჯკუნეთა საჯარა-ეველის ისტორიის შესახებ.

საფურაძეობო XV-XVIII სს. მსმალური როკუმენტური წყაროები, რომლებიც საჯარაეველთა და მსმალე-საჯარაეველთს ურთიერაობოთა ისტორიის ბევრ მთველნას ჯგენს შვეს.

XVI საჯკუნის მსმალური ისტორიოგრაფიის ეველსაჩინო წარმომადგენელია აქმეპ ფერიფუნ-ბეი, რომლის კრებულში არსებული სჯლბის წერილები შიპიარ მასალას შეილავს იმთამინტელი საჯარაეველთს შესახებ.

38 ჩიჩივეი ე. მსმალეა რაშურობა 1548-1549 წწ. სამიქე-საათობათისა და ირანის წინააღმდეგ საჯარაშორის ურთიერაობოთა შვეწე-ესუ წიგნები, აფინსაველემიქეობების სჯრთა, გ.180, 83-145-157; Schaendlinger A. Die schreiben Suleymans des Prachtigen an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II, Wien, 1923.

39 Смирнов В.Д. Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках, СПб., с.153-166; Гамазатов М.А. Описание событий в Грузии и Черкесии по отношению к Оттоманской империи от 1192 г. по 1202 г. хиджры /1775-1784/. - Русский архив, кн. I, № 3, М., 1888, с.369-392; Cendet Paşa. Tekaîr, 1-12. Yayınlayan Prof. C. Bayraktar, Ankara, 1953.

• • • 11

სადასაჩუქრავი სურათი ინტერვიუსთან წყაროთაშეცდომების

შეფარების შესახებ

K 221.603

ბრძანებულებაზე შევის, ისევე როგორც ნაშრომის სხვა ნაკვეთების, კვლევის საგანს შეაძგენს საბალობის ხანის /XV-XVII/ სს./ საჯარო-შეჯერის ინტერვიუს, უარშეჯერა უბნისკური ნარშრომავლობისა და საჯარო-შეჯერო-სამაღვლის ურთიერთაშობაა შესახებ ამნამშეგრევე ჭურჭელი ინტერ-ვიუსტრასტის მონაცემების წყაროთაშეცდომების ამნაღობი, კურდურ, ტან-ვიხილავა ჭურჭ ავტორთა წყაროთაშეცდომების კვლევის მილორებას, ამ მიზნის რევენს მიერ შესწავლილია ი.უბუნჩაოშვილის, ი.პანისშენების, ჭ.უნიბოლოვს, ბ.უბუნოლოვს, კ.ტოქრეს, ი.ბურკუკის, შ.ტოუნალოვის, ა.უნტინის, მ.ბაღას, მ.ტოქობილინის, ი.იუჯერის, ბ.ტოქრსელის, უ.კარაქენიძის, ჭ.ქერინის, შ.აღვინალოის, ი.რბაუნას, ი.რბკიას, ა.რბუნის /შეღაშვილის/ შრომები, ატრევე "სამაღვლის დაშვრეიღობი-ანი ინტერვიუს" უუესტომეული /მ.ჯინარი, მ.სურაოლოვ/.

როგორც უნობილია, სპეცილისტ-წყაროთაშეცდომება რივი ნაწილის მიერ მიღებულია ინტერვიული წყაროების შეშეჯერ ტიპებარ დატრება:

1. ნიუბიერი, 2. ბეპირი, 3. უბნოტრასტული, 4. წყრელობისი, 5. უნიბრი - ტი, 6. კინო-ტრესტ და 7. ჭონო რკუშენებში¹. ტრეული ტიპი ტამიორტრე-ვა შევისი სპეციტურობისა და, მიუხედავარ ბურბი საურტო ტრისუბისა, ანოტრული შაგანის შესწავლა რამბანისაშებერ, ტანსხეუებერ მიტრე-მას სატროტრებს.

შეისწავლიან რა საჯაროშეჯერის ინტერვიუსა და უარშეჯერ ტრშეა უბ-ნიკური ნარშრომავლობის საკიბებებს, ჭურჭი ავტორები უპირასტისარ უც-

¹ აღსანია ტ., კიუნადე რ. წყაროთაშეცდომების ტროტიული ურობერ-მები, აბ., 1988, ტ.97.

4. ბ.უბუნაძე

რქმობიან ბეჰი რა ნერდოზიხ ისტორიულ წყაროებს. მათ მიერ გამო-
ყენებული-გამომხმებული ნერდოზიხი ძველებიდან შედარებით ხშირია
ახრობიხი წყაროები. როკუმინტორი წყაროებიდან აღსანიშნავია ფრ-
დურ-ბეის ყნობილი კრებული* "მუჰიმი" გავაჩის, "კივამი"-ს რა
"ტენჯინე"-ს მიწაცემები.

განსაკუთრებით ხშირად ვხევაბიხა ოსმალურ, არაბულ რა სპარსულ
ენებზე არსებული ახბულელების, აგრევე რასავლევეროკული წყარო-
ბისა რა ლიტერატურის ყნობრების შეშახვევაბს.

ბეშახბუნებული ავტორთაშვის /იგივე ბეიძეობა იაქვას ბეიძიანაპ
აწამებეროვე ზურქული ისტორიოგრაფიამბ/ აიხემის ყნობია ქარაული
ნერდოზიხი ისტორიული წყაროები, აგრევე აწამებეროვე ქარაული ის-
ტორიოგრაფიული გამოკელებები. ზურქი ავტორები უპირახვასაპ იყენებენ
ე.წ. "ჰაბიბის ურონიკის" მარბ ბრასენულ ფრანგულ აარამანს, მი-
სივე "*l'histoire de la Georgie*"-ს რა ა.ხახანაშვილის "საქარ-
აველეს ისტორიის" ასევე ფრანგულ გამოკემას. ისინი ხშირად იძლე-
ვიან ხსუნებულ გამოკემასა მიწაცემების არასწორ ინტერპრეტაციას,
შენებენყორად განიხილავენ ქარაული უჩის ისტორიულ წარსულს.

რაც შეხება წყაროთა გამოყენების რრს მათე კეილინირისი-
რების საკიხის, უნდა აღინიშნოს, რრ ხშირად ვხევაბიხი წყაროთა არ-
მიიხევაბის, აგრევე მათე მიწაცემების არასწორი, შენებენყორი გან-
ხილვის შეშახვევაბს.

ბადე ხშირია რვენი ქვეყნის წარსულისაპში /რა ამ მიხრი ს-
ქარაველე გამოწაქისი რრია/ ზურქ ავტორთა პანაურქისული პობი-

* ფრნიდურ-ბეის ახბულება /კრებული/ "სულაწია ეპისტოლებების
კრებული" რრ ფრმაპ რრბის გამოიქა ზურქეში - 1848-49 რა
1858 წლებში. კრებულში შვსულია XVII საკუნის 835 როკუ-
მინტი /კრებულის შვსახებ იხ.: ნ.შენგელია. XV-XIX საკუ-
ნთა საქარაველეს ისტორიის ოსმალური წყაროები, ბბ.,
1974, ბვ.138-141/.

ციდობიდან მიდგომის ფაქტები, რაც არცაა იშვიათად სავსებშია მიზან-
დასახურ ხასიათს ატარებს.

წყარობის ურ-ურთ უდიდეს და ზეინსებურ მასას მარბოაგებენ
ფოტოლორული მასალა, რომელიც ზეინსი მრავალკუთხედებშია გამოიჩინება.
ფოტოლორნი - ეს არის ხაღბაა ფარგო მასებინს /რე ზეშა უნდა, აშა ზე
იმ ურის ფარგლებში/ მრავალსაკუთხედანი ზეინსიფაჟი მუშაუბეგებინს
ნაფოგი. ფოტოლი ურნი უმინს მხოლოდ მინსეინს დამახასიათებელ ფოტ-
ლორს. ამასთან, ფოტოლი ხაღბინს ფოტოლორს ბეგნი სავარგო ნიშანიც გა-
სარნია. ფოტოლორული ძეგლებში ურგოიგზას ურწყმინს მიგო და სინამდებოდე,
საურგო და რელიგიური მარბოგებენში, აბეუფოლია სხვადასხვა უმუჟი-
სა და უეგნებინს ფოტოგი რეალიბინს. მასში ხშირად გამოიჩინებოლია
უმუჟააა ფარგლებში და ურგოიგზადასაკუთხედოლია სხვადასხვა გოგინს ბრწა-
ცებინს. ფოტოლივე მუშაოეუბელი და სხვა ზეინსებურებანში გამოიჩინო-
ბინს წყაროაა ამ ჯგუფის სპეციფიკურბას, რაც მასზე მუშაობინსას ზე-
ლოვლი მკვლევარ-ინსტოიგოგინსსაგან სიგზგებინსა და კომპეგნეფოგობას
მიიხეზეს.

წყაროაა სწორედ ამ ჯგუფს მიეკუთხებოა "გეგე-ურგუგის ნიგ-
ნი"². უმოსი მესავალი ნაწილია და ზოგბეგნი მღაპრისაგან მუგებოა.
იგი იუმინებოდა სავსებოა მანძიბე, იესებოდა და მებოგებოდა ახა-
ლი სიუფებებინს. რგგრც მზელი ფოტოლორული მასალიბე, ასევე კონკრეტ-
ლო ამ ხებულბაბე წყაროგემოგებობინს მუშაობინსას, უირველი ფოტო-
სა, აკოიბებოლია სხვა წყაროაა მონაცებებან მინს ცნობებინს ურგო-
ურგებუკუთხედინს საფოტოებე გამოგინგეს ძეგლის სანოგობინს ხარისხნი,
განგებინს ნაფოგი გამოფოგოი იუნას რეალიური ფაქტებინსაგან, მიხებეს
ცნობააა ურგოიგოგინს სგრაფიგოკაცია, ზეინსიფოი იუნეს მონაცებებინს,

2 გეგე-ურგუგის ნიგნი. ზღუბურბინსააა ზარგებენს, ნინასიგფუგაობა და
კომბეგზარბინს დარგეს ე.კაველიბე და გ.მავტოლიბე, ზბ.,
1987.

რძღებნიც ამა აჲ იმ ეპოქისათვის არის გამახასიაებელი. უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ აურთი ისტორიკოსებში სხვა ხარხა მარსულის განხილვი-
სას სრულ იგნორირებას უკავებენ ამ მთახილებს. უარებელთა უმნიკუ-
რი მარმომავლობის შესახებ მსჯელობისას, მათი ყოფის შესწავლისას
ისინი ხშირ შემთხვევაში სწორე "დედე-ურრუთის წიგნს" იმომებენ
და იძლევიან გამახინჯებულ, მოგჯერ უნ სანინსაჲმდეგო ინტერპრე-
ციას მასში არსებული მონაცემებისა³.

სულეი ისტორიოგრაფიის გამომჩენილ მარმომამებებელთა - ე.მარ-
ტორის, ე.გორდეესკის, ე.ჰირმუნსკის და სხვათა გამოკვლევებში
ხატვასითა არის აღნიშნული, რომ "დედე-ურრუთის" ეპოსის ამიერკავ-
კასიისთან დაკავშირებული ცნობები ახ.წ. XI საუკუნის შემდეგმ ე-
როპს განეკუთვნება, ე.ი. იმ ხანას, როდესაც საუარებელს მკვიდრი
მოსახლეობა უკვე სავსებით ჩამოყალიბებული იყო, როგორც ერზიანი
უარებელი ერი, რომ მათ "ოღუბ-ნამეს" და არა მარტო "დედე-ურრუ-
თის წიგნს" არსებული რეაქცია, XIV-XV საუკუნეებმ განეკუთვნება,
კერძო იმ პერიოდს, როდესაც იამიჩიოლოგ აღნი სჯლთან მურაჲ მერო-
სათვის შეაგინა "ოღუბ-ნამე"⁴.

3 Engin A. Eti tarihi, İstanbul, 1958, 92-96; Berkon I. Ta-
rihte Kafkasya, İstanbul, 1958; Günaltay Ş. Türkle-
rinin İli devletinden yakın Şark, Elâm ve Mesopo-
tamiya, 1937, 556-558; Afet İnan. Türkiye halkının
antropolojik karakterleri. Türk ırkının vatanı Ana-
dolu, Ankara, 1947, 182-183; Kemal K. Anadolunun
Doğu ve Cenedoğusu, Ankara, 1933, p. 8; Kirzioğlu
M. F. Hars tarihi, İstanbul, 1953.

4 Jirmunskiy V. M. Kitabı Horkid ve ağıe destanı ge-
leneği. - "Belleken", c. XXV, 1961, 609-610; Гордлевский
В. А. Государство сельджукидов Малой Азии, М.-Л.,
1941, с. 8-10; Фазлаллах Рашид ад-дин. Огуз-
наме. Баку, 1927, с. 3-21;
ოღუბ-ნამე. თარგმნა, შესავალი და კომენტარები რაჭონი ი. ზა-
რდუბი, 1974.

იქვე ავტორი მიუთითებს, რომ რამდენადაც "იმიხანაპ არ ტაჰნაჰაჰ რე-
ლიჯია, მაგრამ ჯგუფაჰა რემინი". საინტერესოა, ამ შემხებუებაში ვინ
აჩიან ურამუნონი - ჯარველები ლუ რუბები?1 შემდეგ ფ. უიროიორუ
ტანაგრძობს ხერობას რა რასტენს, რომ "იჩ-რუტებინს" სამტორბელოში
შეიკორა "შამსოკინი-ბეჯის /შამ-შოკეკი რბეკიანის/ სამტორბელო-
ვინი"7, რაც რუტვანდე ჯარველ სამშვიდეს რა არბოსავლეჰა საჯარვე-
ლს მინიშნეღეღან ტერიტორიებს უძრის. ამ რრს ლეჰა ჟურველ ისტო-
რიტრაფიჰაში არსებობს არტუმენტირბეღი მტკიცება იმის შესახებ,
რომ "იჩ-რუტებინსა" რა "ჰაშ-რუტებინს" რუტები შუა აზიჰაში არსებობ-
რა რა არა ამიერკავკასიჰაში8.

რტორუ აქონიშნა, ჰანამეგრლვე ჟურველ ისტორიტრაფიჰაში შეიშ-
რბეჰა ტენეკეჰა, რომ შესხეღი რა სხეჰა ჯარველი პრეღეღეღები /აჰა-
რა, აფხაზეღი, იორ-ალაშინის აუზი რა ა.შ./ ტამოკუბაქონ ტერიტორი-
ბაჰ, რომეღიღი რეღეღანვე იეო რასახეღეღი ჟურველი შოკეღის ტომე-
ბიჰ. აჰ მოსახლე ჯარველი ტომები ეი, მადი მტკიცებინი, პრეჟურველი
ბარშირბეღობისა არიან9.

მემოტემულჰან რაკეღიბიბიჰა უნრა აქონიშნის შემდეგი.

ეღნტრალური პრესის ტრეღეღბეღ არაჰა იშვიჰაჰაჰ ტეხეღეღა ტერ-
ბინი "ტურჰი შესხეღი", რომილჰაჰ აქონიშნავენ 1944 ბელ სამეღე-
ღახახეღეღან შუა აზიის რესპუბლიკებში, რეპორტირბეღი მუსლიმურ მ-

7 Kireoğlu M.F. Kars Tarihi, ss. 143-144.

8 Namık O.H. Türk tarihi, c. 1, İstanbul, 1946, ss. 65.

9 Kireoğlu M.F. Lazlar/Çanlar.- VII Türk Tarih ko-
ngresi - 1970, Ankara, 1972, 421-445; İbnü'l-İzz. Osman-
lıların Kafkas Ellerini İstihlali, Ankara, 1976, 84-86,
233; Afet İnan. Türkiye halkının antropolojik
karakterleri, 181-183; Günaltay Ş. Türklerinin ilk
devletinden yakın Şark, Elâm ve Mesopotamya, 556-
558; Gökçe C. Kafkasya ve Osmanlı İmparator-
luğunun Kafkasya siyaseti, İstanbul, 1979, 5-7;
Bala M. Gürcüstan.- İslam ansiklopedisi, c. 38,
İstanbul, 1964, 837-840.

სახელუბას. მაინც ვინ არიან ეს "ჯურჯი-მესხები"?

გეპოტრფირბუღაა შორის მცირე რაოდენობით /10% / იყვნენ ქარავე-
ლი მუსლიმები /მესხები/, რომელთა საღაპარაკო მიზბიღურ ენას წარ-
მოადგენდა ქარაველი. მათ უმეტესობას კი /თითქმის 90% / ანაგოლიური
ჯურჯები, ქარავენი, ღარაქები და ჭაჯურქებუღ-ჭაშაბრბული მესხური
თორის მკონე მოსახლეობა შეადგენდა. ეს უკანასკნელები, მარაღლია,
თორის მესხური წარმოშავლობისანი არიან, მაგრამ უკვე გაქსახლეობა-
დე კარჭა ხნიხ აგრე მათ მიზბიღურ ურთადრთ საღაპარაკო ენას ჟურ-
ქული შეადგენდა, რაც მთელ რიგ სხვა მიზეზებთან ურთად ჟურქულ-
-ღარაქმულ ელემენტებთან შესამჩნვეთ ასიმილაციით იყო განპირობებული.
სულ გაქსახლეობული იყო 90.000-ზე მეტი აქამიანი¹⁰. სწორედ ისინი
1917-1920 წლებში ავიზრკებდნენ და ანიკუებდნენ სამსხე-ქავახეის
ქრისტიან მოსახლეობას, რაც მათი პრეჯურქული განცხოვობებისა და
წრინტყაციის აშკარა მაჩვენებელი იყო. მოკვიანებით სწორედ ეს გახდა
მათი გეპოტრფაციის ურთ-ურთი მიზეზი¹¹. ამდენად, არ არსებობს არა-
ვიზარი საფუძველი იმისა, რომ მათ "ჯურჯი მესხები" შევარქვათ, მით
უმეტეს, რომ ამით ჩვენ ურთავარად მხარს ვუბამთ და ვამყარებთ ღანა-
მეგრევე ჟურქ ავტორთა მტარ მოსაზრებებს ქარაველურ ჭრითა პრეჯურ-
ქული ენნიკური წარმოშავლობის შესახებ, რაც სავსებით ენინააღმევე-
და ქარაველი ისტორიოგრაფიის, ძველი ქარაველი ისტორიული წყარობისა

10 ურუშიაძე ლ. ფური ვეგროთ ხაღბის ხმას. - "ლიტერატურული საქარ-
აველი", 1989 წლის 28 ივლისი; ლომოური ნ. ალტერნატივის გარე-
შე. - "კომუნისტი", 1989 წლი' 27 ივნისი; გურგენიძე ვ. პავჭიქ-
რძე. - "სახალხო განაღლება", 1989 წლის 6 აგვისტო.

11 სავ.ესიას, ფ.1833, აღწ.1, სავ.4; 1946, აღწ.1, სავ.20. ახალი-
ციხის მუზეუმის ხელნაწერთა განცხოვობა, № 3428, გვ.198,
111, გვ.55-65.

მ ა გ ი 11

მანამეგრეთე ლერს ინტერნაციონალ ნყაროამცოქოპინოპინო

მეოქოპინო სოსახეპე

ნინამეგრეთე ლერს, ისევე როგორც ნაშრომის სხვა მეკვეთების, კვლევის საგანს შეეპეტნს რსმალობის ხანის /XV-XVI/ სს./ საჯარო-მეველს ისტორიის, ჟარმეველსა ენოიკური ნარმომავლობისა და საჯარო-მეველო-რსმალეფის ურმეოქოპინოა შესახეპე მანამეგრეთე ლერქული ისტორიოგრაფიის მონაკეპების ნყაროამცოქოპინოა ანალიზი, კერძოპ, ტან-ეობილაეა ლერქ ავტორსა ნყაროამცოქოპინოა კვლევის შეოქოპებს, ამ მიზნოა ჩვენს მიერ შესმავლილია ი.უბუნჩაოშვილის, ი.პანოშმენეფის, ფ.ქობიოქოქის, ბ.ქევექოქის, ჯ.ტოქოქის, ი.ბურქოქის, შ.გოქოქის, ა.ენგინის, მ.ბალას, მ.გოქოქის, ი.იუქოქის, ხ.გოქოქის, ქ.კარაქოქის, ფ.პოქოქის, შ.ალექოქის, ი.რმენას, ი.ოქოქის, ა.ოქოქის /შელამევილის/ მონეპე, ატრევე "რსმალეფის პანოქოქინო-აი ისტორიის" ექესოქოქი /მ.ქებარი, მ.სეროქოქი/.

როგორც ცნობილია, სკეოქოქის-ნყაროამცოქოპინოა იოი ნანილის მიერ მიღებლია ისტორიული ნყაროქების მიმევეტ ტიპეპაქ პაფოფა:

1. ნიოქოქი, 2.ბეპინი, 3.ეანოქოქი, 4.ნეოქოქინო, 5.ენობინი - ეი, 6.ქინო-ფოქოქ და 7.ფონოქოქოქინო¹. ფოქოქი ტიპი ტამოქოქინო-ეა ლერსი სკეოქოქინოა და, მიუხეპაქეპ ბეერი საეროქოქ ავინეობისა, იოქოქი მათანის შესმავლა პამახანისაეებელ, ტანსხეპეებელ მიფოქოქინოა საქოქინოა.

შეისმავლიან რა საჯარო-მეველს ისტორიისა და ჟარმეველ ტომსა ენოიკური ნარმომავლობის საქოქინოა, ლერქი ავტორები უპინოქესაქ ექ-

¹ ალსანია ტ., კიქნაქე რ. ნყაროამცოქოპინოა ლერქული პრეობ-ეებინი, მბ., 1988, ტვ.97.

4. ი.უქოქინოა

რძნობიან ბეჰირ და ბერძნობის ინტორიტი წყაროებს. მათ მიერ გამო-
ცემული-პამფლეტი ბერძნობის ძველებიდან შედარებით ბშირისა
აბრძობის წყაროები. როკვიმენჯური წყაროებიდან აღსანიშნავია ფრი-
კუნ-ბუის ცნობილი კრებულები*, "მეჭიბე" პავაზის, "კიუამი"-ს და
"ტენჯინე"-ს ბონაელები.

განსაკუთრებით ბშირის ვებებში რსმალურ, არაბურ და სპარსულ
ენებზე არსებული აბმულებების, აგრეთვე პასაველავეროვილი წყარო-
ბისა და ლივრისაგურის ციტირების შემთხვევებს.

ბეზახსენებულ ავტორთაგან /იგივე შუიძლება იქვეას მდლიანად
აანამდეგრევე ლრქელ ინტორიოტრიაფიანდე/ ათეუბის უცნობია ქარელი
ბერძნობის ინტორიტი წყაროები, აგრეთვე აანამდეგრევე ქარელი ინ-
ტორიოტრიაფილი გამკველები. ლრქი ავტორები უპირატესად იყენებენ
ე.წ. "პარბის ქარბიის" მარბ ბრესეველ ფრანგულ აარტმანს, მი-
სივე "l'histoire de la Georgie"-ს და ა.ხახანაშვილის "საქარ-
აველის ინტორიის" ასევე ფრანგულ გამკემას. ისინი ბშირის იდე-
ვიან ხსენებულ გამკემათა ბონაელების არასწორ ინტორპრეჰაციას,
ტენდენციურად განიხილავენ ქარელი ერის ინტორიტი წარსულს.

რაც შეეხება წყაროთა გამოცენების რეს მათი კუილისინისი-
რბის საკითხს, უნდა აღინიშნოს, რომ ბშირის ვებებში წყაროთა არ-
ბიბლიოების, აგრეთვე მათი ბონაელების არასწორი, ტენდენციური გან-
ბილიის შემთხვევებს.

• ძალი ბშირის ჩვენი ქვეყნის წარსულისაგამი /და ამ ბხრივ სა-
ქარელი გამონაკლისის რეპია/ ლრქ ავტორთა პანორქისული პობი-

* ფრიკუნ-ბუის აბმულები /კრებულები/ "სულაანთა ეპისტოლებების
კრებულები" რ ტომის რტმის გამილია ლრქეში - 1848-49 და
1858 წლებში. კრებულები შესულია XVII საკუების 635 როკუ-
მენტი /კრებულის შესახებ იხ.: ნ.შენგელია. XV-XIX საკუ-
მეთა საქარაველის ინტორიის რსმალური წყაროები, აბ.,
1974, გვ.138-141/.

ცივბიძიანი მიტოვების ფაქტები, რაც არცაა იშვიათად სავსებშია მიზან-
დასახული ხასიათის ატარება.

წყარობის ურთ-ურთ უპიძეს და ლევისებურ მასის მარშოპტენს
ფოტოლოტი მასალა, რბილიყ ლევისი მრავალფეროვნებშია ტაშორრევა.
ფოტოლოტი - ეს არის ხალხის ფარო მასების /რა ლეშა უნდა, აშა ლე
იმ ურის ფარტლებში/ მრავალსაკუნოვანი ლეშეშეფაფი შეშოქმეებების
წყარო. ფოტელი ური უმინს მილოტო მისლენის დაშასასოალებელ ფო-
ლორს. ამასთან, ფოტელ ხალხის ფოტოლორს ბევრი საურო მინარნიყ ტა-
ანია. ფოტოლოტი ძველებში ურთოურას ურწემის მიოე და სინაშევილე,
საურო და რელიგიური მარშორტებში, აღბეჭდილია სხვადასხვა ეპოქი-
სა და უვეწებების ფოტოეი რეალები. მასში ხშირად ტაპაბიქებულის
ეპოქაა ფარტლები და ურთოურადაქაჭვილია სხვადასხვა ძროის ბრეა-
ცებში, ფოტელივე ბეშოქმეული და სხვა ლევისებურებანი ტანაპირო-
ბებს წყაროა ამ ჯღუის სველიფოქრობას, რაც მასდე ბუშარბისას ლ-
ოქვილი შველევარ-მსოქროქოსისაგან სიჭრეხილესა და კომეწვეწქრობას
მიოახილს.

წყაროა სწორედ ამ ჯღუის მიუკუჭებუმა "ბედე-ურეუოის ნიგ-
ნი"2. ეპოსი შესავალი ნაწილისა და ლოქმეტი ბეშარისაგან წედემა,
იგი იუმნებოდა სავკუნეა. მანძილდე, იუსებოდა და შეიძერებოდა ახა-
ლი სიუჭეებში. რტორე მდე ფოტოლოტი მასალად, ასევე კონკრეტ-
ლად ამ ახლებებადე წყაროშეიქრებოში ბუშარბისას, უირველ ფოტო-
სა, აკოილებელია სხვა წყაროა მონაცებებთან შინი ენობების ურთ-
ურთეუქებების საფუძველდე დატინძეს ძველის სანოოშის ხარისხი,
ფანტაბიის წყარო ტაშეფოტი იუნას რეალური ფაქტებისაგან, შოხებს
ენობაა ურთოლოტი სტრატეგიკალია, ლეშეშეფი იუნეს მიშაცებები,

2 ბედე-ურეუოის ნიგნი. ლეშეშეფიდან ლოქმენეს, ბინასიფევაობა და
კომენტარები დაურაეს ე.ქაველიძემ და ტ.შაფელაშვილმა, ლ.,
1987.

რომლებიც ამა აჟ იმ ეპოქისათვის არის გამახასიათებელი. უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ ლურჯი ინტორიუსები სხვა ხალხთა წარსულის განხილვი-
სას სრულ იგნორირებას უკავებენ ამ მოახლოებას. უარყოფითა ეფინკუ-
რი წარმომავლობის მესახებ მსჯელობისას, მათი ყოფის მესახეობისას
ისინი ხშირ შემთხვევაში სწორე "ეგე-ურქულის წიგნს" იზომებენ
და იძლევიან გამახინჯებულ, მოგჯერ კი საწინააღმდეგო ინტერპრე-
ციას მასში არსებული მონაცემებისა³.

რუსული ინტორიუსების გამორჩენილ წარმომადგენელთა - ე.მარ-
ჭვილის, ე.გორბილესკის, ე.თომუნსკის და სხვათა გამოკვლევებში
ხატვასშია არის აღნიშნული, რომ "ეგე-ურქულის" ეპოსის ამიერკავ-
კასიასთან დაკავშირებული ცნობები ახ.წ. XI საუკუნის შემდგომ პე-
რიოდს განეკუთვნება, ე.ი. იმ ხანას, როდესაც საუარყოფის მკვიდრი
მოსახლეობა უკვე სავსებით ჩამოყალიბებული იყო, როგორც ერთიანი
უარყოფელი ერთი, რომ მათი "ოღუზ-ნამე" და არა მარტო "ეგე-ურქუ-
ლის წიგნი" არსებული რეაქცია, XIV-XV საუკუნეებს განეკუთვნება,
კერძოდ იმ პერიოდს, როდესაც იაბიჯიოღლუ აღიშ სულთან შერაპ ბეილი-
სათვის შეაგინა "ოღუზ-ნამე"⁴.

3 Engin A. Eti tarihi, İstanbul, 1958, 92-96; Берков И. Та-
риhte Kafkasya, İstanbul, 1958; Günaltay Ş. Türklé-
rinin ilk devletinden yakın Şark, Elam ve Mesopo-
tamya, 1937, 556-558; Afet İnan. Türkiye halkının
antropolojik karakterleri. Türk ırkının vatani Ana-
dolu, Ankara, 1947, 182-183; Kemal K. Anadolunun
Doğu ve Cenupdoğusu, Ankara, 1933, p. 8; Kirzioğlu
M. F. Hars tarihi, İstanbul, 1953.

4 Jirmunskiy V. M. Kitabı Korkud ve ağuş destanı ge-
leneği. - "Belleken", c. XXV, 1961, 609-610; Гордлевский
В. А. Государство сельджукидов Малой Азии, М.-Л.,
1941, с. 8-10; Фазлаллах Рашид ад-дин. Огуз-
наме. Баку, 1987, с. 3-21;
ოღუზ-ნამე. აღგმნა, მესახელი და კმეზგარები რაჭონ ც. რა-
იბე, 1974.

რაც შეეხება "ოღუზ-ნამეს", უნდა ითქვას შემდეგი. ეს სატომოკო ეპოსი წარმოადგენს საფურცლოდ წყაროს ამიერკავკასიისა და მისი მიმდებარე ქვეყნების, ამ ტერიტორიებზე ოღუზთა ლაშქრობის ისტორიისა-
ების. არსებობს "ოღუზ-ნამე" "უიღურული ვერსია", რომელიც XIII სა-
უკუნეს განეკუთვნება. შემორჩენილია მისი უიღურულ ანბანზე შეტანი-
ლი XV საუკუნის ხელნაწერი. მასში მოახრობილია ოღუზ-ხაკანის ცხოვ-
რების შესახებ⁵.

არსებობს აგრეთვე ე.წ. "მუსლიმური ვერსია", რომელიც შესულია
ისტორიკოსთა - მაჰმუდ ჯაშგარის /XIII ს./, ჩაშიპ აპ-რინის /XIII-
XIV სს./, აბულ-რადის /XVII ს./ ხელნაწერებში. მასში აღწერილია
X-XIV სს. მოვლენები. აღსანიშნავია, რომ "ოღუზ-ნამე" და "ძველ-
ქორჯულის წიგნის" ხარობა უმეტეს შემთხვევებში ემხვევა ერთმანეთს.

"ძველ-ქორჯულის" ეპოსის მოწყობების ლეონ სნაველუას მიერ
ტვირთვითურაპ გამოყენების საილუსტრაციოპ მოუხმობთ ერთ აპტილს
ფ.ქირბიოღლს მონოგრაფიიდან⁶. ხსენებული ავტორი როგორც ამ, ისე
სხვა გამოკვლევებში ძალზე ხშირად იშველიებს ამ ეპოსის მოწყობებს.
იგი აღნიშნავს, რომ ოღუზთა მბრძანებლის გოჯალიის სიკვდილის შემ-
დეგ მისმა ძეებმა - კაიხარ-ხანმა და ლეონი-ხანმა გაიყვეს ქვეყა-
ნა. მისმა ძებმა მიატოვეს რა ხორასანი, ანისსა და ფარსში მოვიპ-
ნენ, ბრძოლა გაუძარავეს ურბიუნო ტურკებს და ხელა იტყვეს აბილისი.

5 Шухрова Р.М. Введение.- Фазлаллах Рашид ад-дин. "Огуз-наме",
Баку, 1987, с.3-21; Кларидж Г. Шеснаварийский эпос. - Огуз-наме,
сб., 1974; Шербак А.М. Огуз-наме, Мухаббат-наме, Москва, 1959;
Кларидж Г. "Огуз-наме". - Тюркский соборный сборник,
с.7, сб., 1984, с.618-619.

6 Kirzioğlu M.F. Kars tarihi, İstanbul, 1953.

სახელობას. მაინც ვინ არიან ეს "ჯერჯი-მესხები"?

ეკპორტირებულაა შორის მცირე რაოდენობით /10% / იყვნენ ჯარბე-
რი მუსლიმები /მესხები/, რომელთა საღაპარაკო მიზობლიურ ვნას ნარ-
ბიადგენდა ჯარბერი. მათ უმეტესობას კი /ახიქმის 90% / ანაგოლივი
ჯერჯები, ქურბები, მარაქები და ტაჯურქებულ-ტაშაბრებელი მესხური
თინის ბერე მოსახლეობა შეადგენდა. ეს უკანასკნელები, მარაბი, ა
თინის მესხური ნარბიშაველობისანი არიან, მატრამ უკვე ტადასახლეობა-
ეკ უარტა ხნიხ აბრე მათ მიზობლიურ ურბადრახ საღაპარაკო ვნას ჟერ-
ქერი შეადგენდა, რაც მთელი რიგ სხვა მიბებებთან ურბად ჟერქული-
-მარაქმული ეკემენჭთან შესაბრბევი ასიბილაყიიხ იყრ ტანპირბებელი.
სული ტადასახლეობელი იყრ 90.000-ბე ბეჭი აბამიანი¹⁰. სწორეკ ისიბი
1917-1920 ბლებში ავიბრბებბენ და აბიკებბენ სამიყბ-ტადასხეის
ქრისტონი მოსახლეობას, რაც მათი პრბერქული ტანბეობიბობისა და
ბრბენჭაყიის აბიარა მარბენბელი იყრ. ბეჭვიანებოხ სწორეკ ეს ტაბდა
მათი ეკპორტაყიის ურბ-ურბი მიბებნი¹¹. ამბენაბ, არ არსებობს არა-
ვიმარბი საბუბბელი იბისა, რბ მათ "ჯერჯი მესხები" ბებარქვათ, ბიხ
უბეჭეს, რბ ამბიხ ბებენ ურბებარაბ მბარს ებბამბ და ეამებარბე მანა-
ბებრბეკ ჟერქ აბჭორბა ბებარ მოსაბრბებბს ჯარბეულირ ბრბა პრბერ-
ქული უბნიკური ნარბიშაველობის შესახებ, რაც სავენბიხ ებნიშაბრბებე-
ბა ჯარბელი ისტორიბჭრაფიის, ბბელი ჯარბელი ისტორიული ბგარბებბისა

10 ურუნიბეკ ლ. ბური ებბრბა ხაბბის ხბას. - "ლიტერატურული საქარ-
ბეული", 1989 ბლის 28 ივლისი; ლბიურბი ბ. აბჭორბაჭივის ტარქ-
ბე. - "კომუნისტი", 1989 ბლი" 27 ივლისი; ბურბენბეკ ვ. ბაბჭი-
რბე. - "სახაბბო ტანაბებბა", 1989 ბლის 6 აბვისტო.

11 საუ.ყსიხ, ბ.1833, აბ.1, საუ.4; 1946, აბ.1, საუ.20. ახაბ-
ყიბის ბებებვის ხებბანბრბა ტანბეობიბობა, № 3428, ბვ.198,
№ 111, ბვ.55-65.

და საინჟინრო ტექნიკის მონაცემებს¹².

იმავ, აუ რაოდენ არტემიფიკირებულა აურუ ინჟინროკოსა უარავე-
ლური ტომების წარმომავლობის შესახებ მსჯელობა, ნაალაპ მიუთხოვბს
ფ. უირბიოლეს "ფარსის ინჟინრის" ურე-ურთი პასკენა: "ძველსაჲ ფარ-
სელები ახალციხის, არჟანისა და ახალქალაქის მოსახლეობას გაგავე-
ლებს უნოებებენ, რაჲ ავალნაჲლივი საბუჯია იმისა, რამ ისინი /ვ.ი.
ხსენებელი რეგიონის მკვიდრი მოსახლეობა. - ე.ვ./ გაგარების /გარ-
გარების. - ე.ვ./ ჩამომავლები არიან"¹³. ეს არის და ეს, - არავი-
თარი მფაროს, პამაშკიკლებელი საბუჯის დამონებეა/ მსგავსი ღოგოთა
ამტკიკებენ ეს მკვევერები სხვა, არაურთ რაჲლ საკიხს.

აურუ ინჟინროკოსა მონებში უხეებია მუჲარ შეხეველებს მუჲა
საუკუნეების საუარაველის საბოგაპებრივ-პოლიტიკური და კულტურიკური
ცხოვრების შესახებ¹⁴. აყალბებენ რა ამითა საუარაველის ინჟინრულ წარ-
სვლს, ისინი აყალბებენ საუარაველო-ოსმალეანს და საუარაველო-ირანის
პოლიტიკურ ურთიურთობათა მრავალსაუკუნეოვან ინჟინრის, როდესაჲ "გურ-
ჯისჟანი" ურე-ურთ მნიშენელივან საჩბიელს წარმომადგენა მახლობელი
აღმოსავლეთის რ მძღაერ სახელმწიფოს შორის წარმეებელი მრავალწლი-
ანი რებინსა.

აღსანიშნავია, რამ ამ მნიშენელივანი საკიხების განხილვისას
აურუი ავტორები უმეჟს მუჲახევეაში ამ არ მიუთხოვბენ პირველმფაროს.

12 უარაღის ცხოვრება. ჭუნსტი დაგებნილი ფველა ძირითადი ხელნაწე-
რის მიხეპეოთა ს. ფაუხრინველის მიურ, ტ. 1-11, აბილისი, 1953-
1955; შელითიშვილი გ. სამხრეთ-დასავლეთ საუარაველის უძველე-
სი გაურთიანებანი. - საუარაველის ინჟინრის საკიხებში, ტ. 1,
აბ., 1970.

13 Kirzioğlu M. F. Kars Tarihi, გვ. 83-84.

14 Berkon I. Tarihte Kafkasya İstanbul 1958; Kirzioğlu
M. F. Osmanlıların Kafkas-Ellelerini İethi, გვ. 2-3;
Bala M. Gürcüstan. - İslam ansiklopedisi, c. 38,
გვ. 831-840.

ან იმორჩილებდნენ ისევე და ისევე "გუდა-ქორეჯის" ეპოსის, აგრეთვე ამ-
ჟივრ ავტორთა მიზნაყვამას. საბჭოელებმენ რა ანტიკური ხანის წყარო-
ებია, ჟურ ავტორებს იმ ეპოქის ცნობები ხშირად XV-XVI საუკუნეებ-
ში გამოიყენებენ. ამგვარ ფაქტებს ძალიან ხშირად ვხვდებით ჟ. უილი-
ამონის შრომებში.

არაფერ იშვიათად ისინი არასწორად იმორჩილებენ ქართველ წყაროებსა
და ისტორიოგრაფიულ ნაშრომებს, იტყვიან მათ მიმართ არაკრიტიკულ და-
ბოკოპებულებას ან აყალიბებენ მათ მიზნაყვამას. მაგალითად, იმერეთზე
1510 წლის ლაშქრობის საბოლოო ასახელებს რა 1509 წელს, ჟ. უილიამონ-
ელს "პარიზის ქრონიკის" ფრანგულ საგვამანს იმველიებს¹⁵ /რომელიც
ჟივრთნ საჭიროებს კრიტიკულ მიგომას/, ხოლო ქ. ბოქორე, ჟელის რა
მეტრელებსა და სვანებს არაუარაფერ ჟომბად, ა. ხახანაშვილის "საქარ-
ჟელის ისტორიის" საგვამანს იმორჩილებს¹⁶. ამავე ნაშრომის გამოჩნ-
ბისა ჟოქრე მებრელებსა და სვანებს იმპოვერბელებს, ხოლო ქარაჯე-
ლებს კავკასიურ ელიტურ და ენობრივ ჟგუფს აკუავენებს¹⁷. ა. ხახანაშ-
ვილი, მარხალია, იმორჩილებს წყაროს, რომელიც მებრელები და სვანე-
ბი არაუარაფერი მიგომის ჟომბად არიან დასახელებულნი, მაგრამ ჟი-
ვრთნ გამოიყენებენ საკუთარ, განსხვავებულ მოსაზრებას. ამიტიად, ჟი-
ვი ავტორები იტყვიან წყაროსაჟივი ე.წ. "მიმხმარებელურ" დაბოკოპებუ-
ლებას, ივიწყებენ იმ ფაქტს, რომ ყოველი წყაროს გამოყენებას შიბ
შინს ყოველიმხრივი, წყაროთმეკოპრეობითი ვესწავლა ენდა ვძოროვს.

მიზანბრებლივია "რსმალეობის სახელებითი და მებრელებითი ისტორი-
ის" ევსესობელების მიზნაყვამები. მასში პირდაპირ არის აღნიშნული,
რომ არა მარჯო მესხელი და იორ-ალაშინის ავბი, არამევე მებრე საქარ-

15 Kırıoğlu M. F. Osmanlıların Kafkas-Ellelerini fethi, 2388.

16 Gönçe C. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kaf-
kasya siyaseti, 23. 5.

17 იქვე, 23. 6.

5. ჟ. უილიამონ

მედიკოსების მკურნალობა, მათთვის საჭიროების შემთხვევაში, ამ ტერიტორიაზე მუდმივად მუშაობენ სახელმძღვანელოები, ბუნებრივი, გეოგრაფიული, ხაზარები და სხვადასხვა ამ კუთხისკენ მიმართული რიგი სამსახურებია საჯაროებელს ბიზნესის იმპერიის გამგებლობისათვის და მისი დამოუკიდებლობის აღდგენის საკუთარი¹⁸. ამასვე აქვს მნიშვნელობა, ლეონტი სელიშვილის დროს სამხრეთ-დასავლეთის საჯაროებელს ტერიტორიაზე. საკუთრივ საჯაროებელს და ქარაზელს შესაძლებელი იყო აღნიშნულია, რომ ისინი უმეტესწილად უცხო ტომთა მორჩილებაში იყვნენ და ყალბი სამეფოს /სახელმწიფოს/ შექმნა მხოლოდ და მხოლოდ ახ.წ. IX საუკუნეში შიბიუს, მაშინ როდესაც ამ რეგიონში სომხეთიდან გაემგზავრა "ბაგრატიონი" მთელი ტომთაგან¹⁹. ამასვე მივყავართ ახ.წ. X საუკუნეში, იმასვე ხაზს უსვამთ ირან-ალბანის ავტონომიური ტერიტორია უნდა მიმდებარებოდა²⁰. ამჯერადაც ლეონტი მედიკოსის მსახურება ატარებს ბოლო და არამედიკოსურ ხასიათს, რამეთუ ვერ უხერხულად ეთმობა აღდგენის აღდგენის მუშაობის წყაროებისა. გვეუბრები ბე-მედიკოსური კორპუსი უნდა იყოს მიღებული, რომ ლეონტი ისტორიკოსები ან ბე-მედიკოსი იყვნენ, ან საჯაროებელს იყვნენ ქარაზელ ისტორიკოსებზე უფრო მეტი წყაროებისა და ჩვენს თანამედროვე ისტორიკოსებს.

საჯაროებელს უძველესი სამეფოები - კობედი და იბერია /ქარაზელს სამეფო/ წარმოიქმნა ჯერ კიდევ ძვ.წ. VI და IV საუკუნეებში, მანამდე კი, ძვ.წ. II-III ათასწლეულების მიჯნაზე, ჩამოყალიბდა პირველი ქარაზელი ანტიკლასობრივი სახელმწიფო გაურთიანებანი - დიარხი /ბედი-ბედი ტომ-ქარაზელის ტერიტორია/ და კობედი /კობედი/²¹. ამდენად,

18 *Mufassal Osmanlı tarihi*, c. III, İstanbul, 1959, p. 1322.
 19 იქვე, გვ. 1322.
 20 იქვე, გვ. 1322.
 21 ჯავახიშვილი ი. ქარაზელი ურის ისტორია. - ჩვენი მემკვიდრეები, ტ. I, გვ. 1979, გვ. 60-72; *Мелиншвили Г. А. И истории*

არავითარნი რეალური საფუძველი არ გააჩნია მტკიცებას, ამოქონს პირვე-
ლი უარყოფილი საბუდე ახ.წ. IX ს-ში წარმოქმნილიყოს. რაც შეეხება უარ-
ყოველ ბაგრატიონთა რინასტონას, მოკლეპ შეიძლება იფუქას, რომ ხსენე-
ბულ რინასტონას საფუძველი ჩაფარა ახ.წ. VI საუკუნის 70-იანი წლე-
ბის შუა ხანებში რა მისი ფუძეშეებელი იყო უარბლის ურისპაფარ
ფუარამ /ფუარამ/ I კურაპალატი (575-600), რომელიც ვახუანტ კორბას-
ლის შეილიშვილი ფუქილა უარიშვილის მხრიდან²². რელიეფ ისტორიოგრა-
ფიაში არ არსებობს ურბონი აბრი აღნიშნული ფუარის ძირეული წარმო-
წაველობის შესახებ რა, ამეუნარ, ფურქი ისტორიოკოსების მიერ საკიბის
ურბობრუნარ ფაფაწეფუქას საფუძველი არ გააჩნია.

უნრა აღნიშნოს, რომ დანამეპრეფე ფურქ ისტორიოკოსა პანფურქის-
ბულ, ხშირ შემხებეფაში არამეცნიერულ "კვლეობ" მოკუარუბას სა-
ფუძველი ჩაფარა ჯერ კიდეფ 1910-იანი წლების დამეპრეფან. 1911 წელს
ახალგაბრრა ფურქა რგანბიბაიის "იბეიპარ ეფ ფურაკი"-ს /ურბონო-
ბა რა პრეგრესი/ მიერ მიღებულ ურბ-ურბ საპრეგრამო რეკონსტრუქცი

ბრ. გუჯანი, ტფ., 1959, გვ. 176-185, 187-283; შეილიშვილი ბ.
კობეზაი ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებში. - საუარყოველს ისტორიის წარ-
*კვებეში, ტ. I, აბ., 1970, გვ. 400-421; მისივე. უარბლი /იბერია/
ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებში. - იქვე. გვ. 422-444.*

- 22 ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საუარყოველფსა. - უარ-
ბლის ეხივრება, ტ. IV, აბ., 1973, გვ. 118-121; ლოქიფანიძე მ.
ლეგენრა ბაგრატიონებზე. - კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკიბე-
ბი, აბ., 1966; დანამევილი ე. სუმიბაფ რავიბის ძის ურბონა ფარ-
კლარჯაის ბაგრატიონთა შესახებ. - მასალები საუარყოველსა რა
კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 27, აბ., 1949; ჯანაშია ს.
კონსტანტინე პრეგრეგენდესის ენობები ფარ-კლარჯაის ბაგრატი-
ონთა შესახებ. - ასუ შრომები, ტ. 18, აბ., 1941; კვებეიძე ე.
უარყოფილი რიჭარაფურის ისტორია, ტ. I, აბ., 1980, გვ. 154-156;
ინტროფუვა ე. გიორგი მურბულე, აბ., 1954, გვ. 76-77; ფახბრი-
შვილი ს. ბიბანტიელი მწერლების ენობები საუარყოველს შესახებ,
IV, აბ., 1955, გვ. 255-256.

აღნიშნულია: "... იმპერია უნდა იყოს სავსებით მუსლიმანური... სხვა ურებს არ უნდა ჰქონდეს დავიანთი ურეზული ორგანიზაციების შექმნის უფლება". იქვე ხაზგასმით არის ნიანიებული, რომ ლურჯული ენის გავრცელება და "ურაპირუნი" გაბატონება სახელმწიფოში ურე-ურად უმავრესი საშუალებაა მუსლიმანთა /ლურჯა/ მიმდინებლობის განმტკიცებისა და სხვა ურის მარშალაგებულთა სრული ასიმილაციისათვის²³. ამდენად, ნათელი ხდება, ზე რა სჯლისკვეთით იყო შეპყრობილი ახალ-გაბრდა ლურჯა მოქალაქე. ამ გზის ურეზული იცვინე ქემილისგები, ამ "ფემიარტივი" გზის ურეზული არიან მანამდეორვე ლურჯული ისტორი-ტირისის უმავრესი მარშალაგებულნი. გლეჯტვარი ღვინკური არტემინ-გების გარეშე ისინი ყოილმენ დაამტკიცონ მყირე აბიის, ატრევე ამიერკავკასიის ღვინკირიებმე ლურჯა ავტორტონობა, დაამტკიცონ ლურჯა ხელებისაგან მარშალობა, უკვეშირებენ რა ამ საკიხის ლურჯულ-ღვინკიანი გმების ამ რეკონში ჯერ კიდე ბრინჯახს ხანაში განსაბ-ლების "ქიპოგებას"²⁴.

მანამდეორვე ლურჯის საბოგაპორტივი-პორტივიტი ცხოვრებასა და ისტორიული შეყნიერებაში სხვა ურთა, კერძოდ, უარეველთ მიმარა არსებული გვინკირების არამეყნიერეობა, მანლურქისეული ხასიანთ გვინკირი არის ნათებები უარეველ ისტორიკოს-არქოსავლეამყორება

23 Евгенийев Д. Е. Вопросы этногенеза турок в турецкой исторической литературе. - Этнические процессы в странах Передней Азии, М. - Л., 1963, с. 71.

24 Gökalp Z. Türksülüğün esasları, İstanbul, 1961, 27-29; İnan A. Türkiye halkının antropolojik karakterleri, Ankara, 1947; Hansu S. - II Türk Tarih kongresi, İstanbul, 1943, 455-456; Еремеев Д. Е. Этногенез турок, М., 1971, с. 21-23.

«ტიტინევიწვილის, ნ.ბაბაშინს და სხვათა გამოკვლევებში»²⁵, ამ შედეგ-საბარისით საინფორმაციო აგრეთვე რუს და სომეხ ავტორთა მიწოდებით²⁶, რომლებშიც მიხილებულია პანთორქისტიკის მიმდებარე რუსეთისა და სომეხ-ების ნარსულისაგან.

აქვე გვსურს მოვიყვანოთ ერთი ადგილი ზამქრეპინ ურბინოვს მიწოდებადის "გარსის ინფორმაცია" შესავალი წერილიდან, რომელიც შედეგ-საბარით მიუთითებს მანამდე რაც ზურფ ინფორმაციისა მსოფლიოებეველია-ბე, მათ "კვლევისინფორმაციაზე": "რეში წინამდებარე ნაშრომი პა-სუხს ნარსულისაგან იმ პერიოდურ პრეპარატებზე, რომელსაც ახორციე-ლებდა ბოლშევიკური რუსეთი 1945 წლიდან. ამ პრეპარატის მიზანს შე-აძენდა ჩვენთვის გარსისა და ანტიანის ნარსევეა". შემდეგ ავტორი აღნიშნავს, რომ ნიშნის მიმართულია იმ უარაველი და სომეხი ავტორე-ბის წინააღმდეგ, რომელნიც "დავინებთა ინფორმაციიდან ამ რევიონზე შევიანათ ინფორმაციი უკლებების შესახებ"²⁷. ამ დროს დიდი ზურფი ავ-ტორის მსჯელობა, დიფერს გარსი და ანტიანი ძირეველი ზურფი ტერი-ტორიები გოგინეფის /რის დამტვიცებასაც უმსახურებდა დასახელებული ნიშნის მიმდებარეები ნაწილი/, მოკლებულია რეალურ საფუძველს; იგი

25 ტიტინევიწვილი ნ. XIX-XX საუკუნეებზე ზურფური სამოგაპო ირელო-ტის ინფორმაციიდან. - არქივსავლური ურბინი, ტ.1, მბ., 1960; ბაბაშინ ნ. ურბინ-რელიგიური პრეკებსები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ან-ტილიაში, მბ., 1988, ტ.9-15.

26 Тверетина А.С. Младотурки и панторкизм. - Краткие сообще-ния ИВ АН СССР, т. XXII, М., 1956; Зулалян М.К. Вопросы древ-ней и средневековой истории Армении в освещении современ-ной турецкой историографии, Ереван, 1970, с. 9-38.

27 Kirazioğlu M.F. Hars Tarihi, 33-111.

იძლევა წერილობითი წყაროების არასწორ ინტერპრეტაციას, ლეონტიძის ხელსაწერელი ფონდით იმუშავებს ისევე და ისევე "გეგე ქორეჯის" ეპოსს, ხშირად კი მსჯელობს წყაროთა ციფრების გარეშე.

1595 წლის "ტურხისტანის ვილაიეთის რიგ პავშარში"²⁸, ჩიღირჩის ვილაიეთის 1694-1732 წლების ე.წ. "ჯამა-პავშარში"²⁹ ლეონტიძის მიერ არის მიწოდებული, რაში არტანუჯი /რიგი და პაშარა არტანუჯი/ ახალციხის მხარის, სამხრეთ-დასავლეთ სავარდულის განუყოფელი ნაწილი შეაქვნიდა. ანალოგიურ მონაცემებს ვხვდებით აინი ალის "რისალეში"³⁰, კოჩიბეი გორიჯელის მეორე "რისალეში", სოფიელი ალი ჩაუშის "გრაუტაში"³¹ და სხვ.

როგორც უნდა იყოს, ავტორული წყაროების გრძელ-გრძელ საკვანძო საკითხია წყაროს რეკონსტრუქციის საკითხი. წყაროს რეკონსტრუქციის და ნიშნავს ანა ჟე. იმ ხანის ისტორიის, ამ ცალკეული მოვლენების შესასწავლად კონკრეტული წყაროს ამ გველა არსებული წყაროს მონაცემთა საკომპარაციას³².

28 ტურხისტანის ვილაიეთის რიგ პავშარი, გ.1 /მარტინი/, გვ.47-48.

29 ჩიღირჩის ვილაიეთის ჯამა-პავშარი. ავტორი ჟე. სე. ქორეჯი მარტინი. გამოსაქვეყნებელი მონაწილეა ც. ანალოგიური, გამოსაქვეყნებელი მონაწილეა, გვ.57-58.

30 ალისანი გ. აინი ალის "რისალე" როგორც წყარო რისალეის ავტორული ვარიანტითაა შესწავლისათვის. - ქორეჯი წყაროების გრძელ-გრძელ, გ.111, მბ., 1971, გვ.226-235.

31 Тверетникова А.С. Второй трактат Кочибей. - Ученые записки ИВАН СССР, т. VI, 1953, №243; მისივე. Аграрный строй Османской империи XV-XVI вв., М., 1963, с. 98-109.

32 ალისანი გ., კიკნაძე რ. წყაროების გრძელ-გრძელ ავტორული ვარიანტების გრძელ-გრძელ, მბ., 1986, გვ.119.

რეპრეზენტატორების საკითხის გაპარტუტისას, პირველ ყოვლისა, გასაბეადინებინებელია ხანა, რომელსაც განუკუთვნიდა შესასწავლი წყარო. რეპრეზენტატორების ხარისხი მაგვრობს ისტორიული წყაროს სიძველის შესაბამისად. ჟე საქმე გვაქვს შორეულ წარსულთან, რომლის ამსახველ წყაროებთან მხოლოდ ურთიერთობა შეიძლება მივიჩნიოთ, ურთიერთობა მონაღებშიც კი შეიძლება მიჩნეულ იქნას რეპრეზენტატორად³³. ამასთან, ხსენებული საკითხი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ისტორიული წყაროს სანდოების პრობლემასთან. ურთიერთობასთან განსახუავებენ რეპრეზენტატორების კრიტიკისთვის მოვლენასთან, ფაქტთან, ისტორიულ ენობრუბასთან, პროცესთან დამოკიდებულების მიხედვით³⁴.

რაც შეეხება ჟერე ისტორიკოსთა ნაწილს, იგი ბუბაპირულია უბუბ-ბა ამ საკითხს, იაგვილებენ რა ამით სხუა ხაღბთა ისტორიული წარსულის დამაბიბუბისა და ჟერეფენიურად გამუტუბის შესაბუბიბობას. რუბ-ბი კვილვის საგანს ბუბაგუნს ჟერეფე-საქარბუბილს ურთიურბობათა ისტორიის ის ხანა /XV-XVII საუკუბუბები/, რომელიც განსაკუბარბუბით მიბარბათა მისი ამსახველი ისტორიული ბუბიბობითი წყარუბითთა, ანსუბ-ბობს აგრბუბე უერბუბელ, უარბუბელ, სომეხ ავტორთა ბუბუბარბიბუბუბანი მირობუბი, ავტორბუბისა, რომელიც ბუბიბიბილუბიბი ან ბარბუბიბუბიბი იგუბენ აბბუბიბი მოვლენუბისა. ამბენაპ, ჟერე ისტორიკოსუბს აუბთა ფარბთ შესაბუბიბობა ამთა ჟე იბი წყაროს რეპრეზენტატორებისა და სანდოობის ხარისხის დაგუბისა, ბუბარბუბით-ისტორიული ბუბიბობის გამოგუბუბ-ბისა, ბაგრამ ამ საკითხუბს ისინი ბბიბად ბუბბუბუბიბუბ უბიბან ბუბიბს.

33 აღასანია გ., კიკნაბუ რ. წყარობუბუბუბის ბუბიბობი პრობუბ-ბუბი, ბბ.119.
 34 Тартаковский А.Г. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении.- История СССР,1973,№6,с.69.

უნდა იხვევას, რომ ხსენებული ავტორები ხშირად უკლებილებდნენ
 ჯიჯივას, წყაროების გამოყენების მიზნად ისეთი მნიშვნელოვანი მონაცემებს,
 რომლებიც ნაწილობრივ დაგვიჩვენებდათ პარტიის ანალიზში, რომელიც ბუ-
 რსკისებრივად იტყობინებდა სინამდვილის შესახებ წყაროში არსებული ფაქტუ-
 ბის, ინფორმაციის სანდოობის დაკავშირებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ჟურნალის არსებობა და წიგნების გამოცე-
 მის მიზნად გაბნეული ჩვენთვის ხელმძღვანელები უარყოფენ კოლმენ-
 ტრის მასალებში, ისინი ავითარებენ სპეციალურ მეთოდებს და უკონტროლო,
 რაც ხშირ შემთხვევაში უნდა უკონტროლოდ აჩვენებდნენ განმარტებულად.

აქ არ შეიძლება არ აღინიშნოს ჟურნალში მუხლები ჩვენზე და-
 ნაშენებულად, ან განსხვავებულ აქტივობებში მუშაობის და მასთან დაკავშირ-
 ება, რომელიც 1958 წელს ანკარაში გამოსცა წიგნი "ტურქისტანი".
 მარტალი, ნაწილობრივ ძირითადად კომპილაციური ხასიათისაა /მასში შე-
 ტანილია სხვადასხვა უარყოფილი ავტორების გამოკვლევებიდან /,
 მაგრამ იგი სხვა მხრივ არის დასჯილი: მასში ჩართულია ჩვენთვის უკ-
 ნობი არსებული მნიშვნელოვანი მასალები და ძველი უარყოფილი ისტორიული
 წყაროს მიხედვით და მიხედვითია ანტიკური მასალების შენახვის სფერო.

ესაუბრება რა მანამდე არაა ჟურნალი ისტორიოგრაფიულად, მის ავ-
 ტორები არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ჟურნალი
 ავტორები იყენებდნენ მრავალრიცხოვან მასალებს წყაროებს, რომლებიც და-
 ნაშენებულად უკონტროლოდ აჩვენებდნენ უარყოფილი ისტორიოგრაფიისა-
 ლის. ამ მასალების უდიდესი ნაწილი შედგება იმისა და "მუშაობის
 დასაბუთება" და "კვირის" უარყოფილი, რომლებიც ჟურნალის და. ბ. პრე-
 მიერ-მინისტრის არსებობის დასაბუთება; არის აგრეთვე ამავე ტიპის წყა-
 რის - "Gene" -ს - დასაბუთების დასაბუთება.

ავტორი წყაროების გამოყენების გამოყენებულ "პირველადი" წყაროს
 და "მეორადი" წყაროს ცნებებს. მეორადი წყაროს მთავარი ისტორიული და-
 მკვლევების სინამდვილად ხშირად. მთავარი მკვლევარი ისტორიული
 წყარო /პირველადი/ მიიჩნევა ისეთი ძველი, რომელიც ჩვენამდე

მორწვევლად ყველა სხვა ძველებზე აძრავ არის ფიქსირებული მონაცემები წარსულის ამას და იმ პერიოდის შესახებ³⁵. ლეშა, ამა საკითხის ირგვლივ აზრსა სხვადასხვაობა შეინიშნება. ბოტიერის ავტორი პირველწყაროდ მიიჩნევს უშუალოდ ხელნაწერ მასალას ან მის პირველ გამოცემას³⁶.

რაც შეეხება მეორე წყაროს, მკვლევარსა ნაწილი ზღვის, რომელი გამოცემა ან ინტერვიუ ახლებია არის არა წყარო, არამედ ცოდნის გავრცელების საშუალება, ან უპირატეს შემთხვევაში იგი წყაროს, როგორც მეორეად³⁷. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის მეორეადი წყაროები, რომლებმაც შემოგვიწვინავენ ჩვენამდე მოწვევები წერილობითი ძეგლების ცნობები. "მეორეადი" ყველა ის წერილობითი და ბეჭდობითი წყარო, რომელიც გამყარებულია სხვა წყაროებზე. უნდა და იგივე ძველი შეიძლება იყოს ნაწილობრივ პირველწყაროს და ნაწილობრივ მეორეადი.

როგორც უარყოფილი ინტერვიუ ახლებზე³⁸ /ე.გ. როგორცაღნიშნის "საქართველოს ცხოვრება", ე.წ. "პარტიის ურთიკა" და სხვ./ შესწავლამ ცხადყო, ამა და იმ ახლებების კომპილაციური ხასიათის მიუხედავად, ყოველი მათგანი მაინც იწარჩევენს წყაროს მნიშვნელობას, რაგან იძლევიან მათში გამოყენებული წყაროების რეკონსტრუქციისა და შევსების გამარჯვების შესაძლებლობას³⁸.

35 Биковский С.Н. Методика исторического исследования, Л., 1931, с.29.

36 Бельчиков Н.Ф. Литературное источниковедение, М., 1963, с.122.

37 Малковский И.Л. Архив, библиотека, музей. - Архивное дело, 7, М., 1926, с.23-24; Шепелев Л.Е. Проблемы архивной эвристики. - Некоторые вопросы изучения исторических документов XIX - нач. XX вв., Л., 1967, с.19.

38 კობახიძე რ. ჭარბაძის გორგიჯანიძე და "ინტერვიუნი და აზრები მარჯვენაედანი", თბ., 1975; ცხოვრება საქართველოსა /პარტიის ურთიკა/, გამოცემები მთავრად, შესწავლილი და შენიშვნები დაურთო გალასანიძის, თბ., 1980, გვ. 6-31.

მემოფიზიკიდან გამომდინარე, ანამიეროვე ჯერ ისტორიკოსა
ჩვენს მიერ გამოყენებული ნაშრომები, ჩვენს აბრია, შეიძლება მი-
ვიჩინოთ პირველწარბაყ და მეორე წყაროაყ. ისინი, ურთ მხრივ,
ასახავერ ავიისი, რჩის ჯერევი ისტორიოგრაფიის რუნეს, მის ჯერ-
მევიციბსა და მიზნებს, ხოლო მეორე მხრივ, მათი მოყვანილია მონა-
ყევიბი ისტორივი წყაროვიბიდან, რომელია მნიშვენიერვანი ნაწილი ჯერ-
ჯერობით უყნობი ან ნაკლებად ცნობილი უარჯვი ისტორიოგრაფიისა-
ვეის. ურძი, ასევებია - ჭ.უნიბიოლოუს, ბ.უთეუოლოუს, ა.ღვერ-
რის, მ.გიოქბილიჩინის, წ.გიუნალიშის, ჯ.გოქჩეს, უ.კარაქენიბლის
გამოკვევიბი.

ამებნად, ყოველივე მემოფიზიკიდან გამომდინარე შეიძლება რა-
ვასკუნათ, რომ ანამიეროვე ჯერე ავეორთა გამოკვევიბის შესწავლას
მივი მნიშვენიერობა აქვს უარჯვი ისტორიოგრაფიისავეის. მიუხედავი
ბშირ შემხებვევაში უარჯვი ურის ისტორიის, უარჯვილურ ჭობია უანი-
კური წარმომავლიბის, შუა საკუნვეთა საუარჯვილეს საბოგადვიბრივი-
პოლიტიკური ყოფის შესახებ ჭემემევიჩი, მიკერძოვიბი მსჯელობისა,
მათი არყევი იშვიათად ვამყებობი საინტერესო მონაყევიბს ჩვენი ურის
წარსულისა და რსმალეა-საუარჯვილეს პოლიტიკურ ურთვიერობათა შესა-
ხებ. მემოყვე რა სამეყნიერო მიმოყვევაში უარჯვი მეყნიერათვეის
უყნობი ან ნაკლებად ცნობილი რაკემევიჩი და წარსული ისტორივი
წყაროვიბის მონაყევიბი, ისინი გარკვევილიად პირველწყაროს მნიშვე-
ლობას სძენენ ავიანთ ნაშრომებს. მუშევე ავევიბი ჩვენ შევეყებობი,
შევიბისრავარად წარმოყვარობთ ის რაევიბი მხარე, რომელიც ახა-
სითავებს ანამიეროვე ჯერე შეყნიერათ გამოკვევიბს.

• • • 111

საქართველოს XV-XVIII საუკუნეების ურბნობათი ინტორიის
გეოგრაფიის საკითხი მანამდედრეცა მარჯული ინტორიისკანონი

• მინამეგრეძეაქ მავში განხილვინა მანამეგრეცა მერჯული ინტორიის-
გრანფინაში მარმორეგულინი ის საკითხები, რმელებიყ XV-XVIII საკკუნე-
ების საქარეველი-ოსმალეის ურთიერმებებს შვეხება. მურაპელება გან-
საკკარებინა არის გამახვილებული ამ რრ სახელმშინფის შორის ურთიერ-
მებებე XV საკკუნის მურე ნახეარსა /1470-1480-იანი წლები/ რა
1510, 1534-1535, 1545, 1548-1549, 1554-1555, 1578-1600, 1618-
1619, 1624-1625, 1723-1735 წლებში. ეს ის წლებია, რეფსაყ სა-
ქარეველი-ოსმალეის ინტენსიური ურთიერმებები იმელებრა ირან-ოსმა-
ლეის 1514-1555, 1578-1590, 1603-1612, 1616-1619, 1623-1639,
1723-1727, 1730-1736 წლების რმების ფრმბე. რეგორეც ცნობილია, მახ-
ლიბელი აღმოსავლეის ამ რრ მებარე სახელმშინფის - ირანსა რა ოსმა-
ლეის - შორის ურმეების ურ-ურე ურმავრეს საგანს სმორეც საქარევე-
ლი, ურმეებს შვეხეხევაში ურ მისი სამხრე-მასავლეის რა მასავლეის
რელები მარმორეგულნა.

აღნიშნული მვალსაბრისი მვგარ საინტერესოა მანამეგრეცა მერჯული
ინტორიისა - ფ.უნიბნიბილეს, მ.ურეველილეს, რ.ბოქრეს, ი.მანიშმენ-
რის, ი.რმეზნას, ი.იუჯელის, ი.ურეზარმეილის, მ.ბიოქმნიბილის,
ა.შირასის, მ.მერჯულინი რა სხეყ ავტორა მრმებში, "ოსმალეის მარ-
ვერებინი ინტორიის" ექვსეომეველის /მ.ჯემარნი, მ.სერეოქოქ რა სხე./
მონაყემები რა ა.მ.; აგრეცა მასული საქკუნის ავტორების - ქვერე-
ფარის, შამსედინი სამის, რა სხეა მხმელებანი.

რევი ურეი მვეხეხები მღნიშნული ავტორა მარმომებში საქარ-
ეველისმან მავყემირებინა მრგარნი ცნობებს, მახ ხასიას, სანეო-
მას რა ურეებინა იყვე მავსანალირმე ამ მონაყემების მნიშველირმა,
მავარევირე მახ სანეომა.

მანამდე როცა ჟურჯ ისტორიკოსთა ურთი ნაწილის /ფ. უიჩბიოღლუ, ი. პანიშვიანი, ი. ბერკოვი და სხვ./ მიტოვებია, რამაღა მიერ აფხა-
 ძეი და მასთან ურთაი პასაღეღა საჯარჯეღოს მნიშვნეღეღანი ნაწი-
 ლხ ხეღეღეღებღეღ იღენა ჯღრ კიღეღ XV საჯკუნის 50-იანი წეღების შჯახა-
 ნეღბსა და პაღიღეს. შაგალიღაი, ფ. უიჩბიოღლუს მიხეღეღი, 1451-1454
 წეღებში რსმალეღბმა პაიღყრუს აფხაძეი, ხოღო 1453 წეღს - სამეღრე-
 ლ¹. ფ. უიჩბიოღლუ ამ მიწაღეღებღის ჭანიღეღისას უღრღრღა "კიღაღის"
 ჟრღიღის მასაღებღს, მუნეღჯიღბაღის ახღეღეღბას, ჟკას "ისტორიის"
 პასკენიღ ნაწიღს, ნ. შაღის "მაღურ-მაღეს". ჟარღეღი წეღარღეღიღან კი
 მიღხსენიღებღს მიხღოღ კ. წ. "პარიღის ჟრღიღის" აკაღ. მარღ ბრღსეღეღ
 ჭრანღეღეღ ჭამიღეღმას /რსგაღესი ეღრღებღი "პარიღის ჟრღიღა"-ში არ
 არღს/. აფხაძეღ-სამეღრეღ-იღეღეღის პაღყრღბის შჯსახებღ საკიღხის
 ჭანიღეღისას ჟურჯ ისტორიკოსი აღნიღნაღს, რღმ 1451-1454 წეღებში
 რსმალეღბმა ხეღეღ იღეღეს სოხუღი, ხოღო 1453 წეღს კრღსგანღიღრღიღის
 პაღყრღბაღეღ მიღმიტოღეს სამეღრეღო და იღეღეღი. ბოღოს ფ. უიჩბიოღლუ
 პასკენის, რღმ 1829 წეღამეღ, კ. ი. ეღიღენს სამაღო ხეღეღეღეღებღის
 პაღეღბამეღ, ეს რღეღებღ /ჯრღიღორღებღი/ რსმალეღის იღეღეღის ხეღისუღ-
 ლებღს ეღეღ იღო მიღეღეღი². ამ მიღსაბრღბის ჭანსამეღეღეღებღაი იღი
 იღეღეღებღს სოღომღნ პაღიღანის წეღიღს რსმალეღის სასჯღღეღ კარღსაღეღი.
 წეღიღი აარღიღეღბა 1820 წეღი. იღი შეღეღეღიღი რსმალეღრა და ჭაღბაღ-
 ნიღი ახაღეღიღის /ჩიღეღიღის/ ეღის - აღი-ღაღსაღაღი. მასში აღეღ-
 რღ აღღარღბღს ძეღეღაღანეღ რსმალეღ უღეღებღბღს პასაღეღა საჯარჯეღოღეღ,
 კრღოღ სამეღრეღოღეღ, და ურღეღეღბას ჟურჯა იღეღეღისაღეღი³. წეღიღი

1 *Hirzoğlu M. F. Osmanlıların Kafkas-Elâriini fethi (1451-1590), Ankara, 1976, გვ. 1-21.*

2 *Hirzoğlu M. F.,* პასახ. ნაწიღი, გვ. 1-21.

3 წეღიღის ჟარღეღი აარღმანღი შესჯღი რეღენს სგაღიღი "რამეღიღეღ ჟურჯეღი ჟკეღეღეღი რსმალეღ-საჯარჯეღეღს ურღიღრღაღაღი შჯსახებღ", რღეღიღი ჟ. "ეღრღისში" ჭამიღეღეღეღეღბა. წეღიღეღან პაკეღეღიღებღი

აშკარა ტენდენციურაპ არის განვიხილოთ და განსაზღვროთ საქარაველოს მიმართ რუსეთის მონახვებით არის განვიხილობდელი. ამდენაპ, იგი მკაცრ კრიტიკულ განხილვას მოიხილვს.

ქარაველი ისტორიული წყაროების მონაცემების მანახნაპ⁴, 1451 წელს, ხოლო მანამდროვე ქარაველი ისტორიოგრაფიის მიხედვით⁵, 1454 წელს, ჯერქუბმა, მარაღლია, პალაშქრეს სოხუმი /რომელიც ჯერქვი მის მებში ხშირაპ მოიხსენიება სუბასტოპოლისის სახელწოდებით/, მაგრამ აქ თავისი პოზიციის მენარჩუნება მიხლოპ მცირე ხნით შეძლეს. მათ აფხაზეთის სანაპირობდვე ჭეხი მოიკიქეს მიხლოპ XVI საუკუნის 70-იანი წლების პამღვეიპან, კერძოპ 1578 წლიპან, როქესაც პაპსპა ჩიქრიჩის /ახალიხის/ ვილიაქი. მაგრამ ამქარაპაც მკა ხელით გაპავიპა არა მადლიანაპ აფხაზეთი, არამდე მიხლოპ ქ.სოხუმი კიხესიმატრიქრე და შავი ზღვის სანაპირი ბოლის რამდენიმე კუნქი.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იმ პერიოდის სამეგრელოს გამგებლებს შორის ზენ ვერ ეხვედებით სოლომონ პაქიანს, რაც ვქვის ქვეშ აყენებს ჭეხი ამ წერილის სანდოპას.

4 ქარაღლის ცხოვრება, ტ.11, ჭექსი პაქენილი ვეჯა ძირითაპი ხელიმანარის მიხედვით ს.გუჯბიშვილის მიერ, აბ., 1955; ვახუშტი ბაქრაჭიონი. აღწერა სამეფოსა საქარაველოქსა. - "ქარაღლის ცხოვრება", ტ.1V, ჭექსი პაქენილი ვეჯა ძირითაპი ხელიმანარის მიხედვით ს.გუჯბიშვილის მიერ, აბ., 1978.

5 ჯავახიშვილი ი. ქარაველი ერის ისტორია, მხმელებანი 12 ტომაპ, ტ.3, აბ., 1982; ქარაველი ხაღბის მძძაქა პამოქვიქებობისა და პოლიტიკური მადლიანობის აღქენისაქვის XVI საუკუნეში. - საქარაველოს ისტორიის ნარქვევები, ტ.4, აბ., 1973, გვ.85-155; *Сванидзе М. X. Из хронологии Вахушти Багратиони. - Ис-точникиведческие разнскания, Тбилиси, 1925, с. 107- 111.* აფხაზეთის პამელობის მადლიაპ, როქრე მიქვათიქეა, 1451-1454 წლებს ასახელებს ჯ.ვიჩნიოქლვ.

ცალკე უნდა გამოიყვანო გურიის, იმერეთისა და სამეგრელოს საკონ-
 ებო. გურიამდე ზურჯაა უფლებები გავრცელდა 1549 წლის ლაშქრობის შემ-
 დგომ, ზუმა, ეს მხარე /მაჯუშის გამოკლებით/ პაკყრობილი არ ყოფი-
 ლა. 1555 წლის საბავო ხელშეკრულებით ოსმალეთის გავლენის სფერო
 გამოცხადდა დასავლეთ საქართველო და სამცხის დასავლეთ ნაწილი. რე-
 ალურაპ კი ამ გზის საბლოკი გაეყოფა მაჯუშის მახლობლად. ამდენად,
 ეს ოლქი /სამცხისა და მაჯუშის გამოკლებით/ ზურჯეთის მხოლოდ მოხარ-
 კვ ქვეითგორიად იქცა. გურიის სამთავროს ნაწილი /ქვეით გურია/ ზურ-
 ჯაა იმპერიის საბლოკებში აღმოჩნდა მხოლოდ XVII საუკუნის დამდე-
 გიდან /1878 წლამდე/⁶.

არც ის შეესაბამება სინამდვილეს, ლიფიუს რუსეთმა მხოლოდ
 1829 წელს მოახერხა აფხაზეთიდან ოსმალეთს განდევნა. სინამდვილეში
 რუსეთმა აფხაზეთზე თავისი უფლებები გააერთილა 1810 წლის ივლისი-
 დან. საბოლოოდ კი აფხაზეთის სამთავრო გაუქმებულ იქნა 1864 წელს⁷.

აფხაზეთისა და დასავლეთ საქართველოს შესახებ ანალიტიკურ ნო-
 სამტრებებს უხედავია ზურჯი ისტორიკოსების ი. ობნენასა⁸ და ი. ბერკო-
 ვის⁹ შრომებში. მარტალია, XV საუკუნის 60-იანი წლების დამდეგს

6 ჩხატარაიშვილი ე. გურიის სამთავროს შექრება რუსეთთან, აბ.,
 1985, გვ. 5-6; ჩხატაივი ე. მახლობელი აღმოსავლეთის საქრთველის
 ურთიერთობანი XVI-XVIII საუკუნეებში /საყოფაო რისერჟაცია/,
 აბ., 1972, გვ. 284-319.

7 ანდელავა ი., ანტანაძე მ. აფხაზეთის სამთავრო. - ჟარჯილი სამ-
 ჟოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, აბ., 1977, გვ. 32; გურია და იმერეთის
 სამთავრო რუსთა ხელში გაპაიფა 1810 წელს, ხოლო სამეგრელოს სამ-
 თავრო - 1857 წელს.

8 Öztuna T. I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi,
 c. IV, İstanbul, 1964, ss. 188-189.

9 Берков И. Тарихте Хафкасыя, İstanbul, 1958, ss. 226.

ასმაღლებმა გადაიჭრეს სამხრეთ საჯაროებლო, რის შედეგადაც ცნობას
გვაწვდის ვახუშტი ბატრაჭიანი¹⁰, მაგრამ ეს გახლავთ ჩვეულებრივი,
ჩვეულებრივი რაობა და არა დაპყრობა - ხელგაგდება ამ რეგიონისა.

ფ. ურბიანი იმ დროს იყო ადგილის უმთავრესი ფრაქციონის იმპერი-
ის /საკუთროს/ - 1204 წელს მათარ მეფის ინიციატივით შექმნილი
ნახევარსაჯარო სახელმწიფოს. - ისტორიის აღწერას, როგორც ცნ-
ობილია, მეამბე დამიამა ფრაქციონზე ილაშქრა 1461 წელს და აღნიშნუ-
ლი წლის 26 იანვარს დაიპყრო იგი¹¹. ზურჯი ისტორიკოსი არასწორად
მიუთითებს, რომ არ არის ცნობილი ფრაქციონის დაპყრობის მუსლი-
მური და იქვე გვაწვდის მისეული მართის - 15 აგვისტოს¹².

ი. დანიშვილის, ი. უბნაძის და სხვა მანამდე არა ზურჯი
ისტორიკოსების მონაცემებზე დაყრდნობით იგივე ავტორი წერს, რომ
ქიქრის 884 /ურბიანი წელს აღრიცხვის 1479/ წელს სულთანმა სა-
ჯაროებლოს ფრთხილად დაიპყრო მარჯვად /*Torul* / მარჯვადი ცი-
ხლითავე მათხელის მხარედაც /სამხრეთ-დასავლეთ საჯაროებლოში/
ამავე ხანებში ზურჯებს, დასახლებული კურეგების გარდა, ხელა უფ-
როსა ჯებრე და ჩანაკადი /ბუჯანდელი გომურქანე/¹³. ჩვენის ამოცანა,
ეს მივლინა გვერდს აგრე - 1460-იანი წლებში დაიპყრეს - უნდა მიმ-
დარდო, ფრაქციონის საკუთროს დაიპყრობის მანამდე, რადგან გი-
მურქანე და მისი მიმდებარე ფრთხილები ფრაქციონიდან არაფრე ისე
შორს მიდებარებს და, რაც მათგანია, იგი ფრაქციონის სახელმწიფოს
ურთ-ურთ შემატებულ ნაწილს წარმოადგენდა.

10 ვახუშტი ბატრაჭიანი, აღწერა საქეფისა საჯაროებლოისა, გვ. 705.
11 გამყრელიძე ა. მიუჯელ მანამდე მის "ფრაქციონის ურბიანი". -
მსკი, ნაკვ. 33, მდ., 1960.
12 *Hureioğlu M.F.*, დასახ. ნაწილში, გვ. 31-32.
13 იუჯე, მდ. 40.

ჭრამიძისის საკუთრის, კრძოპ, ამ სახელმწიფოს არსებობის უკანასკნელი ახდელის მესახებ საფრაპოტოტ გამოკვლევის ავტორია მანამეროვე ავრუკლი ისტორიოგრაფიის ღვალსაჩინო მარზომატეველი იაშარ იუკელი¹⁴. მის ნაშრომში მარზოტენილია ჟაბიის 1461 წლის ლაშურმაშპე მსმალე-ჭრამიძინ-მეგრმატენინაშა შოლიტოკური ურთიერ-მომანი, უმუნ-შასანის, უარმველესა მეფე-მეავერების, ღაუთი კომინერ-სესა და მასაველეს ვერპის სახელმწიფოსა გრელაპ უშეპეტო მუტელიშა-ნი ანტოსმალური კოალიციის მესაუმნელაპ. ავტორი ვერპნომა ჟ.მა-ბინტერის, ნ.იორგას, შ.ინანჯის მბღუღებებსა და გამოკვლევებს, ატ-რევეე აკაპ.მარნი ბოსეს ნაშრომს „L'histoire de la Géorgie“. ამ მსმარებებების სისწორეს აქასტურებს მანამეროვე უარმველი ისტო-რიოგრაფია¹⁵.

ჟ.უიტილილი და ი.კბაღრა ატნიშნავენ, რომ ჭრამიძისის იმპე-რიამე შირველი სეროტბული მუტევა მსმალებმა 1456 წელს ტანახოტოე-ღეს და იმავე წელს მბღუტეს ეს უუუგამა¹⁶, რასაე აქასტურებს მი-უაველ შანარტესის „ჭრამიძისის ურთიქის“ მონაკებში¹⁷.

ჟ.უიტილილეს მონოგრაფიამი გრამატემაშ იმერობს მასკენის სა-ბოა რამოტალიბებელი უუნტებში, რომელესტან ვრე-ურთი ქვიმბულობე: „ჭრამიძისის სანჯაე-ბეგმა უტლისწელია იავეტ სელიშია 1501 წელს... შორობის სანაპიროვე მტკერის წელმე მუტმარე მბუშამუკ მანამესის სან-ტლობელიბე მავის ბელისუტემაშს მავშოჩოლა. 1509 წელს შისივე

14 *Yucel I. Fatih'in Trabzon'u fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Armenya ilişkileri. - Türk tarih kurumu. "Belle-ten", c. XLIX, Ankara, 1985, pp. 287-310.*

15 შიოყაძე პ. ვერპის უუუენების ანტოსმალური კოალიცია და სა-უარმველი, მბ., 1989; ტამაშვილი ვ. უარმველი ტიპოლოგის ისტო-რიოგრაფი. - მსკი, ნაკვ.31, მბ., 1954; რიჩიველი ვ. მახლობელი ატოლსაველი XV ს-ის მუტე მახვეარში. - მსკ-ს შორობი, აკმ. სერია, ბ.276.

16 *Mirsoylu M.F.*, მასახ.ნაშრომი; *Östuna T.I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi, c. IV, 1st., 1964, pp. 189.*

17 ტამაშვილი ვ. შიოყაველ შანარტესის „ჭრამიძისის ურთიქა“. - მსკი, ნაკვ.33, მბ., 1960.

ბელმძღვანელობით ფორმისა და რიონის მესარგავებთან მკებარე გური-
ჯლის ოქმი, დამთავრების უკუყანა /ვ.ი. იმერელი, - დ.ვ./, ცნობით
ქუთაისში, კიცი პაპნობების შედეგად ხელე იგვეს ოსმალურმა¹⁸,
რაც ინტორიული ფაქტების უხეშ, ამჟამად გამახინჯებულ ნარჩონადგენს.
ფურჯი ინტორიკოსის ეს მსჯელობა მეფაე გამევიამებელია, რაც ნეუებმა
1501 წლის რამჭრობას, ამის შესახებ მონაცემებს ვერ უხეუებთ ვერც
ქარფელ ნერობითა წყაროებში და ვერც ჩვენს მანამეროვე ინტორი-
ბრადეაში. გარდა ამისა, აუფორი არ მიუთხეებს შესაბამის წყაროს.

უნდა აღინიშნოს, რომ XV-XVI საუკუნეების მიჯნაზე საჯარფე-
ლი ანარ ნარჩონადგენდა ურ მელიან პოლიტიკურ ურფელს, რაც მინიშნე-
ლივნად უპევიღებდა უხეშ პამეპრობელს უუენის ცალკეული ოქუმის
ბელადგება-პამორჩილებას. ანარ არსებობდა საჯარფელს მყარი საყა-
ვი ბოლი - გრამიბონის საკლისრო. XVI საუკუნის 10-იანი ღლებიან,
ურთ მხრივ, პასაღეო, ხელო მეორე მხრივ, აღმოსაღეო საჯარფელს
ფურუემა და ორანმა შენიღფენს. უხეშ პამეპრობეა ნარჩონებებს ჩვენს
გურიტორიბაშე კიეპა შეუწყო ხელი ცალკეული მყარაა და ურისმყაა
ურთიერფეიშობაში, რაც მეფაე ბელსაფრედი პირბებებს უმნიეა მყარაა
მარბონსა და უუენის გავერანებინსაფეის, პამეპრობეობის პაევა და
შენარჩუნება აუვიღებდა მთხეობეა უუენის მფელი ძალების მყესი-
მალურ მთბილიბაეიანს, გაურთიანებას, რაც, საუბეეროე, ბევრ უარ-
ფედი კიეებელს, პირადი ანგარბიეი მიბნებთე პამბრმეუებელს, არაე
უიორა.

მყარაა და კიეებელა ურთიერფეიშობა, მათე სეპარაგინსტული
პოლიტიკა ინეუეა უუენის რეორე სეციალურ-ეკონომიკური მკეომარე-
ობის პაუევიეებას, ასევე სამეფო-სამყარებებს მორის ურთიერეკეუეი-
რის შესუსებას. "უუენის ეკონომიკრმა პაეუმაში და სუსებმა კეუეირ-

18 *Kirazoglu M.F.* პასახ. ნამოში, გვ. 384.

მა საჯაროებელს კუხებებს შორის გამოიწვია უმაღლესი ფორპალური ნრე-
 ვბის შემიტყობი გაძლიერება, პატრიარქალური, კარაკვეტილი საერო და
 საეკლესიო ფორპალური სენიორიების - საავაპოვების წარმოშობა და
 განმტკიცება. საავაპოვების სისტემის შემიტყობი განვიშარება კრევე
 უფრო ასუსტებდა ქვეყნის ქალკველი ნაწილდა შორის აწსებველი ისედაც
 უმნიშვნელო ვკონივიკურ კავშირს¹⁹.

ამ მიტყობიარებაში აავისი უარფაფიფი ბევაველნა შოახბინა სამ-
 ბრეა-დასავლეა საჯაროებელბე, სამეხე-სააააბაგებე, სამეხე-საააა-
 ბაგი განკვერო რა დასავლეა საჯაროებელს ააფტობრივად დაბეკვირებველი
 სამავერკო, კიკი საშინიროების ბინაშე აქბოწნა. ნას რი განისავა-
 ლი რბებოდა - ააბაბეს ამ კველივინებებურად უნდა ვუმო სამეხე-ჰავა-
 ბეის და აფარის ნაწილის საჯაროებელსაწან ურბობა, ამ შანბოველი
 აქბოსავლეის რი სახელებიფოპან /იწანინდან და რსმაღეობიდან/ იბის
 ნებინს აქბოსავლეველი უნდა განმბარნიფო, რბილის სასარგებლოდაც გაა-
 ინბრებოდა ძლიერების სასწორი. მატრამ ააბაბაგები "ურბაპ" აქბენ
 აავიანა ფოველად გაუშარბელებელი, ბინდაუხედავ პოლიტიკას²⁰.

ასეფი ვიშარება იფო საჯაროებელიში, რკვესაც შის საბოვერებს,
 შის დაბეკვირებლობას ვკვე რეალურად დავეშურა რსმაღეის მიღვერი
 იშვირია.

ი.კბბუნა, ფ.ქირბიორღუს მსგავსად, აქბიშნავს, რბ რსმაღებმა
 1509 წელბე უფრო აქრე, კერბოპ, 1508 წელს აავის ბელისაღებბას და-
 უშორიღელს დასავლეა საჯაროებელს მნიშვნელოვანი ნაწილი²¹, ეს შობა-

19 ბერძენიშვილი ნ., კონდავ ვ., კუმბაძე მ., მედიოვივილი ბ.,
 მესხია შ., რაფიანი პ. საჯაროებელს ისტორია, ტ.1, ბბ., 1958,
 ბვ.299.

20 გივადე ბ. სამეხე-საააბაბაგოს პოლიტიკური ვიშარება XVI საუკე-
 ბეში. - "მეაობი", 1947, № 10, ბვ.130-131; რიბივეი ვ. შან-
 ბობელი აქბოსავლეის საჯაროებელის ურბივობიდან XVI-XVII სს.
 /საქოველოც კისერგაიოა/, ბბ., 1972, ბვ.137-144, 165-217.

21 Öztuna I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi,
 c. IV, ss. 166.

ელები არ მდგსამაძება ვრწმარჩვებას. ოსმალეზმა საჯარაველიო და-
ლაშურეს არა 1501, 1508 ან 1509 წელს, არამედ 1510 წლის ნოემბერს
და ეს იყო საჯარაველიოში ოსმალეა პირველი სერიოზული მიზანდასახული
ლაშურება. აღნიშნულ წელს საჯარაველიოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებს
იოიდალი ჯარის მთავრა იზხანაჲ ფრანკონის ვალი, უფლისწული სელიმი.
სამეხის დალაშურის შემდეგ მფერი იმერეთში მუიჭრა და დაარბია ქუ-
შაისი²². ჯარული ინფორმული მბბულებაა ამ მონაცემებს საფუძველს
უმატრებს XVII საუკუნის ოსმალე ინფორიკოსის ქუსეინის ნაშრომი²³.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ფ.ქირბიოღლუ სხვა ადგილასაც
ეხება ამ ლაშურებას და ამჯერადაც არასწორია მის მიერ მოწოდებული
მარილი - იგი იზონებს XVIII ს. ჯარული უროიკის, ვ.წ. "პარიზის
უროიკის" მარი ბროსეველი მარგმანს /ამ მარგმანის პარიტული ტაშო-
ეუმას/. ლაშურების მარილია 1512 წელს ასახელებს²⁴ „პარიზის ურო-
ნიკა“-ში კი 1509 წელია მიხიებული/.

მანამდროვე მურე ინფორიკოსაა /ფ.ქირბიოღლუ, ს.ფანსელი/ ნა-
ნილის²⁵, აგრევე ფერიფუნ-ბეის²⁶ ენობი, 1515 წელს ოსმალეზის

22 ვახუშტი ბატრაფიონი, აღმურა სამეფოსა საჯარაველიოზსა. - ჯარ-
ელის ებოვრება, ტ. IV, მბ., 1973, გვ. 393, 711; სვანიძე ბ. საჯარ-
აველიო-ოსმალეზის ურავრებების ინფორიკიანი XVI-XVIII სს., მბ.,
1971, გვ. 50; ჯავახიშვილი ი. ჯარაველი ურის ინფორია, ტ. IV,
მბ., 1967 /კონკლუსების მაციანის მონაცემები/, გვ. 211; ურო-
ნიკები და სხვა მასალა საჯარაველიოს ინფორიოსა, მუკრებილი,
უროლოგიურაჲ და ნეგობილი, აჯანილი და ტაშოეუმული მ.ფრანკონის
ბიურ, ტ. II, ფილიოსი, 1897, გვ. 327.

23 Люсейн. Бедая ул-Векал. Издание текста, введение и общая ре-
лакция А.С. Тверетиновой, М., 1961, т. II, с. 375.

24 Kirzioğlu M. F. დასახ. ნაშრომი, გვ. 85-86.

25 იუჯი, გვ. 114; Tansel S. *Yavuz sultan Selim, Ankara, 1969*,
გვ. 122.

26 Feridun Bey. *'Munşeat'-ı-ş-Salatin, c. I, İstanbul, 1853.*

იმპერიის გივანის /სახელმწიფო საბჭოს/ გადამცევაჭილებით განზრახვ-
ლი იყო ზურჯაა რიპ-ვენირის სინან-ფაშას ლაშქრობა, ოღონდ ამჯერად
სომხსაველა საჯაროველოში /"ღემო ქვეყანა"-ში/. მაგრამ, როგორც
ს. ჭანსელი და ი. ჭვჭვანიძე აღნიშნავენ, ეს ლაშქრობა არ შეუძღვარა
იმის გამო, რომ ირან-ოსმალეთს შორის ზღვირანის ველზე ცნობილ
ბრძოლაში განეჯიო განმარტებისათვის სჯლათი იავეზ სელიში ჯარვევ-
თა შადიერი ყოლია /1514 წელს ჯარვევლები მოლაშქრეთა რაშში
სჯლანის მხარეზე იბრძოტენ და ამარაკებტენ მას სურსათ-სანოჯა-
გით/27.

ამასვე ატასჯურტებს გერმანელი ისტორიკოსის ნ. იორგანს ნაშროში
არსებელი მონაცემები, რომლის მიხედვითაც აღნიშნული ბრძოლის ტრის
ოსმალეთის სჯლანის მხარეზე იბრძოტა ჯარვევთა 1400-კაციანი რა-
ში28.

სელაქათონ ჭანსელს მოქყავს სჯლანის ბრძანება რიპ-ვენირ
სინან-ფაშასატიო საჯაროველოში 1515 წელს ლაშქრობის შესახებ -
"რიპ ვენირს სინან ფაშას, ყველაო მარაღმა აღაქმა ხანგრძლიოქყოს
მისი ბელისჯლება, გურჯისჭანის მალაშქრთა ებრძანა..." - ასე იწვე-
და სჯლანის ეს ბრძანება29.

ოსმალეთის ბელისჯლანი მუქლებისდატვარაო ცოლოტტენ სამცხე-
საათაბაგოს საშინაო პოლიტიკურ საქმეებში ჩარტვას, ზურჯაა ეს მხარე
ჯერ არ ქონტათ ბელაგებელი. ამამე მიტვარიშნებს ჯერიტტენ-ბენს
ნაშროში არსებელი მონაცემები. 1515 წლის 18 დეკტმბერს სასჯლანი

27 *Uzunçarşulu İ. H. Osmanlı Tarihi*, c. II, 2. Basım, Ankara, 1969, 33-364; *Tansel S. Osmanlı Tarihi*, 33-122.

28 *Yorga N. Geschichte des Osmanischen Reiches*, B. II, Gotha, 1909, 33-167.

29 *Tansel S. Osmanlı Tarihi*, 33-121-122.

კარს უერთბა, რომ ტურჯინსტანის ნახევრად კამოკოეპეზელი მბრძნებელი ტახტა უარველი მხედარმთავარი /ნურასკერი/ მანუჩარ ბეგი³⁰.

როგორც ცნობილია, 1516 წლის დამდეგს ირანის ტახტებზეა შაჰ-ისმაილმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სასულთნოდ შინაგარე-ცხოვარი უარით გამოცხადება თავის მხედარმთავარს ვიუ სულთან რუმელს, რომელიც მცირე ხნის განმავლობაში ახალქალაქი, ჯოჯუკის ყიბრ-სიმაგრე და სხვა პუნქტები დაიკავა³¹. იმდროს წყაროდან გაფრინ-ბით ფეროდან-შეის შიხაყვის მიწაყვეთ, რომლის საზღვარი 1516 წლის 15 მარტს სფამიზის უერთბა ჯოჯუკის ყიბრსა და სამცხის ურთ ნაწი-ლის ირანის მიერ ხელგეგმვის შესახებ³².

ამ ირის მანუჩარს დაუკავშირდა იმდროის სასულთნო კარს, კერძოდ კი, სულთანის რძეზედით აფქურელი შირს შაირაფის ბეგს ყირ-ამშეფ იფლის, თავი შეაფარა იმდროის და შეძინება ილიყა მისგან. ამდევ მლის დამდეგს /10 დეკემბერს/ იმდროის საბედნიერ საძოვ-გოვანი - შიუკრია, რომელიც ტურჯინსტანის /იფლინსებზეა სამცხე-საახმადგონ/ ბეგად მანუჩარ ჯაფელ აღმარა. 1516 წელს /სეფინსტონ/ ფარს არაქსანში /ვირ არჭანში/ მიხდა მრძელა, ურთ მხრეთ, მანუჩარ ჯაფელ-ყირილ ამშეფსა და, შიორე მხრეთ, ვიუ სულთან რუმელს შირის³³. ეს მრძელა, სპარსელი აფგორის, სანად რუმელს ყირილ, სპარსელებთან დამარცხებით დაიხარა. ამდევ მრძელაში დამოყმა ყირილ ამშეფ იფელ.

30 Feridun Bey - დასახ. მარტონი, გვ. 473.

31 ჯორჯელი წყაროდან XVI ს. I მუჰამედის სამცხე-საახმადგონის ისტორიისათვის. ჯორჯელი კოლონიკალური უარველი საჩემანით, გამოკვლე-ვისა და შენიშვნებით გამოცემა ცამბლაძემ, მ., 1980, გვ. 1-3; მ. სეფინიძე. საქართველო-იმდროის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 52.

32 Feridun Bey - დასახ. მარტონი, გვ. 474-475.

33 იფელი, გვ. 464-465, 466-468.

ამავე ადრს იბიარებს მანამდე როცა უარყოფილ იქნება³⁴.

მანამდე როცა ჯერო ისტორიკოსი ი. პანიშვილი, როგორც ჩანს, XVI საუკუნის მეორე ნახევრის ოსმალთა გამაგრების იბრაჰიმ ფრეჯის მბრძოლის მონაცემებზე დაყრდნობით აღნიშნავს, რომ 1536 წელს ოსმალებმა დაიწყეს სამცხე-სააშაბატოს მნიშვნელოვანი ნაწილი და აუ დააარსეს სამცხეები: ოღეისი, არაგვინი, კისკიში /კესკიში/ და ნარმანი /ნამიჩვანი/³⁵.

იბრაჰიმ ფრეჯის ცნობით, იმერეთის მეფის ბატონის მიერ სამცხე-სააშაბატოს ხელგდებაზე განრიხებულმა სულთმამა საჯაროებელზე რანჯოზა გაპანევიცა /როგორც ცნობილია, 1535-1545 წლებში სამცხე იმერეთის სამეფოს, ხოლო ჯავახეთი უარაღის სამეფოს ხელისუფლების ქვეშ იყო მოქცეული/³⁶. იმავე 1535 წლიდან აშაბატონის მამულიანი უახლოსო ჯაველი ოსმალების სასულთან კარს შეეხებოდა. 1536 წლის 5 ივლისს /ქოჩოხი 943 წლის წმინდა მუჰამედის 15-ს/ ფრეჯის ცნობით, "ბაიბურის გამგებელმა, სახელოვანმა ემირმა მუჰამად ხანმა /ბაიბურის/ ძველმოსილი ჯარი შეკამათებულა რაბბში მიიწვია და რაწვარი რომ შეკრიბა, შეესია საჯაროებელს და დაიწყო მისი ახრება.

34. მასან რეზივს ცნობები საჯაროებელს შესახებ. სპარსული ფურცლო უარყოფილ მარტინიასა და მესაელით გამოცემა ვ. ფრეჯიძეში, შინაშე-ვნიში დაუბო რეკონსტრუქციამ, მბ., 1966, გვ. 20-21, 54-55; კა-ციფაძე პ. ირან-საჯაროებელს ურთიერთობის ისტორიკაზ /შაჰ-ისმაილი I-ის საჯაროებელში რაწვრობის საკიხისსაშეის/. - მსუ შრომები, გ. 108, მბ., 1964, გვ. 394.

35. Danişmend İ. H. *İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi*, c. II, İstanbul, 1960, გვ. 190.

36. ცუჩუა ვ. ბრძოლა ქვეყნის მდლიანობის აღდგენისაშეის და აგრე-სოზა წინააღმდეგ XVI ს. I ნახევარში. - საჯაროებელს ისტორი-ის ნარკვევები, გ. IV, მბ., 1973, გვ. 103-104.

ამასობაში უარხველი ურჯულები მომბაძეულებიდან და ისლამის რაშ-
უარს წინ აღუდგნენ. დიდი რძისა და ბრძოლის შედეგად ტაშარჯუბა ის-
ლამის რაშუარს ურჯო³⁷.

როგორც იბრაჰიმ ფაქევის, ისე ი. დანიშმუშის მოწყობილი არ
უნდა შეესაბამებოდეს სინამდვილეს. ამ ამგვარი რაშურობა 1536 წელს
მარაღაყ მოხდა, ჩვენნი აბრის, მას არ უნდა მოუყარა ოსმალები საფრის
ჩაიბე მნიშვნელოვანი შედეგი, რადგან ასეთი ცნობა აუცილებლად მოხ-
ვედობდა უარხვე წერილობით წყაროებსა და საინფორმაციო მდებარეობაში.
ამას გარდა, სამეხის ნაწილის ხელახლებას უნდა მოჰყოლოდა ამ რეჟიმ
/რეგიონში/ ტაშეების, ჯაფარიანი ტყარის წარმომადგენლის რასმა, ამის
რეალური პრევენციული კი უაიხოსრო იყო, რომელიც აშაბაგობა მხოლოდ
1545 წელს მიიღო.

1536 წლის რაშურობის შესახებ ანალიტიკურ ცნობას ტყარევის
ი. მბეჭდა. მისი მიზნობები, ხსენებული წლის ტაშაფხვლებზე დაიბრუნის
ტაშეებზე და დიდ კაპიტალიზმ შექმნე-ჭამაშ საუარხველოზე /იტილისხმე-
ბა სამხრეთ-დასავლეთ საუარხველო/ ტაშარაშუა. იგი სამეხეში ჩაიხდა
და ფარაფარე აშაბაგის სამეფოებლები /ე. ი. ბედი სამეხე-სააშაბა-
ბაგო/ ოსმალების ხელისუფლებას დაუმორჩილა. ავტორი იმასაც აღნიშ-
ნავს, რომ ჭურჭებმა ამ რეგიონში 5 სანჯაფი დააარსეს³⁸. ეს ცნობა
არ უნდა შეესაბამებოდეს სინამდვილეს, რადგან, როგორც უკვე იხევა,
1545 წლამდე სამეხე-სააშაბაგო იმერეთისა და უარხლის ხელისუფლ-
ბას ექვემდებარებოდა. ჭურჭი ავტორის საინფორმაციო იხილ
მეფობ-
ებებს, რომ ხსენებული ფარაფარე აშაბაგო 1536 წლამდე, 1535 წელსვე
ფეფეპ ჩაიხდო იმერეთის მეფემ ბაგრატ III-მ /აშაბაგო მას გურიებმა

37 იბრაჰიმ ფაქევის ცნობები საუარხველისა და კავკასიის შესახებ.
ჭურჭილიანი ჭარჭინა, რუსთაველი და წიგნიშენები დაურათ ს. ჯიქიაშ,
მც., 1964, გვ. 25.

38 Öztuna I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye ta-
rihi, c. VI, İstanbul, 1965, გვ. 155-156.

მიქვეანა/ და იგი პატივითაში აღესრულა³⁹.

სამარცხენინა თს ტარეიუბა, რთი საჯარეველითსვის ამ მძიმე უხეარებაში ბიძებუნებინაჲნი პირაპი გამარჯვინთი პატივავებელი უარ-
მკველები, რთლებიყ საუვისი უვეყნის სამიანეი თსმალეის მიკრიკობა-
საჲ არ საყოფობენენ. ამ მხრეჲ საფურაპელები გ. უინბიოღეს ბინი-
ტრადიში არსებელი ურთი ცნობა: 1530-1560 წლებში თსმალეის მსგო-
ვარი თეო ჟოთისის მკვიდრი ფანფურალი, ტვარაპ ცოლენგიშვილი, რთი-
ლიყ მინსუნიებელია არბრუშის 1539 წლის იჯმალ /მიგრე/ პავსარში.
იგი საჯარეველითსა და თრანის ამბუბს აფეობინებდა სასულეი უარს,
რთს სამრატრაპაჲ მას საკვიარე მუნიოსავლიანი ზინარი უბოქს⁴⁰.

გ. უინბიოღეჲ აღნიშნავს, რთი 1540 წელს თსმალეშია პალაშურეს
ტაო /"გავ-ველი"/⁴¹. აჲ ზარიი არამესტია, თსმალეშია, კერთოჲ კი
არბრუშის ბევეარბეჲ თსფენეიაროღეჲ მესა-ფაშაში, ოცაოთსაჲსიიანი
ჯარით ოლაშურა პასავლეჲ საჯარეველიში.

ამავე მიტელები მესახებ მიტელებინობს ი. თბეჲნა და თსიყ არა-
სნიარაჲ მიოთიებებს ზარიიჲს - 1544 წელს⁴². არცერთი ავეთი არ არსებ-
ნავს ამ ლაშურობის მუკავს. ლაშურობის ზარიიჲა 1543 წელი, ამ ბრთ-
ლაში ბატრაჲ მესამეში მესა-ფაშა სასტეკაჲ პაშარეჲსა უარაჲოჲჲ⁴³.
ამ ზარიიჲს სარწმუნეებამე მიოთიებებს "თსმალეისი პანეოღელებიი თს-
ფიროს" მიოიჲ ტიში არსებელი ცნობა იბის მესახებ, რთი 1543 წელს

39 უახუშინი ბატრაჲიოთნი, აღწერა საშეფოსა საჯარეველითსა, - უარეისი
ცხელები, გ. 17, მძ., 1973, გვ. 254, 711-714; ბუნებინიშვილი ნ.
საჯარეველითს თსფიროის საჲიებები, გ. 17, გვ. 173.

40 *Kuraşlı M. F.* პასახ. ნაშრომი, გვ. 233.

41 იუჲე. გვ. 234.

42 *Öztuna I.* პასახ. ნაშრომი, გ. 17, გვ. 161.

43 მასან ტეშეღეს ცნობები საჯარეველითსა და კავკასიის მესახებ, მძ., 1965, გვ. 23-24; ტურეა უ. ბრძოლა უვეყნის მილოთიისი აუტენიოსავისი და აგრესიოთსა წინააღმდეგ XVI ს. 1 ნახეჲარში, - საჯარეველითს თსფიროის ნარკვევები, გ. 17, მძ., 1973, გვ. 106.

ბატრასს განუგება მესხთა ლაშქარი. ოსმალებმა სძლიეს ჯარბეჯელებს⁴⁶, იმავე წელს ოსმალებმა სამციხის ახაბატობა ჯახიხისრო 11-ს /1545-1570/ უბოძეს⁴⁷. ამ ამბების შესახებ მოკვიხებრობს ფ.ქირბი-ოღღუ. იგი აღნიშნავს, რომ 1545 წელს, ურთი მხრივ, იმერეთის მეფე ბატრასმა და ჯარბლის მეფე ღვარსამბმა, მეორე მხრივ, ოსმალთა ლაშქარმა და ახაბატმა /უფრო სწორად, ბოზაულმა ახაბატმა/ სოხოისასს /სოქობლის/ ახლოს ბრძოლა გამარჯვს⁴⁸.

ამის შემდეგ 1548 წელს ოსმალებს სჯლათბმა სჯლეიმან 1-მა კანუნიშ პაიხყრ მბაქება ყიბიღამბთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ბატრამ, როგორც სამარბლინანაქ მიუთხიებს ვ.ჩოჩიევი⁴⁹, ამ მიბნის ბარბა მას ამოძრავებდა სამცხე-საახაბატოსა და ირანის ბავლებს უკუბ მოქყეული ამიერკავკასიის სხვა ოქებბის /სოხოისასს ბრძოლის შემდეგ ჯახიხისრო 11-ბ ბურბი მუაქყია ოსმალებს და ირანის შაჰს პაქკავშირ-პა/ ბელბებბის სუქვილიყ. ბარბა ამისა, ირანბან ობისაბის მბაქება ჯარბევი მეფე-მბავარბა სიფბიბღის მოქუნებბის მობერბებვი ფან-ბიყ იყრ.

46 ბურბა ვ. ბრძოლა უკუყნის მბლიანობის აღბებბისაბის და აბრ-სოზბა წინააღმდეგ. - საქარბეველის ინბორობის წარკვევეპი, ტ.1V, ბვ.107; ვახუშტი ბატრასბიონი. აღწერა სამეფოსა საქარბეველსა, ბვ.714; ურონიკები, ტ.2, ბვ.387; სვანბიძე მ. საქარბეველო-ოსმალებს ურბიერბობის ინბორობიპან, ბვ.58.

47 ურონიკები, ტ.11, ბვ.387; ვახუშტი ბატრასბიონი. აღწერა სამეფოსა საქარბეველსა. - ჯარბლის ცხკრამბა, ტ.1V, ბვ.714.

48 *Kiprsoğlu M.F.* პასახ.ნაბრბი, ბვ.174-175.

49 ჩოჩიევი ვ. ოსმალებს 1548-1549 წლებს ლაშქრობა სამცხე-საახაბატოსა და ირანის წინააღმდეგ საერბაშორობის ურბიერბობბა მუქბე. - ბსუ შრომები, აღბსაბელებმეორებუბბის სერიბა, ტ.180, ბბ., 1976, ბვ.147-148; მისიუე. ბაღობველი აბბსაბელებს საქარბაშორობის ურბიერბობბი XVI-XVII სს. სსკრებებში /საბოქორობის სერბსაყიბა/, ბბ., 1972, ბვ.107.

აბერბათჯანბში შუჭრის, ზავიძისა და ვანის ციხესიმაგრის დაკ-
რობის, შირვანის მნიშვნელოვანი ნაწილის გამოჩრდილების შემდეგ,
1549 წლის რამდენს ზურჯებმა საჯაროველოს სამხრეთ-დასავლეთ საბო-
ვრებს შეუჭრეს. ი.პანიშვინი აღნიშნავს, რომ მიხილებული 1549
წლის რამდენს ასმაღებმა ხელს იგებს ბურაგანის /ბურაგანი, ს.ჯიქი-
ას აბრის, ჯარჯული ჭარაკანის - ჭარნაკის - გაპაზურჯებელი ჭარბაა⁵⁰,
ქვრჯის, ახას, უიამხისის და ბანაკის /ეს უკანასკნელი იგივე ჭა-
რბაა, ჯარჯული ბანა უნდა იყოს/ ციხესიმაგრეები⁵¹.

იმავე ავტორის მიხედვით, მცირე შუსელებების შემდეგ, 1549
წლის 10 სექტემბერს ასმაღებმა აბრჯშიდან ხელშეორე გამოიღაშურეს
საჯაროველობ⁵².

განსხვავებულ მონაცემების ეხებებით XVI საუკუნის მეორე ნახე-
რის ასმაღლ ჟამააღბნერის იბრაჰიმ ჭარჯვის აბბჯებმაში. ი.ჭარჯვის
მიხედვით, ასმაღები საჯაროველოსკენ რაიძრნებ აღნიშნული წლის 25
აბვისტის⁵³.

პანიშვინის მონაცემებით, 13 სექტემბერს ზურჯებმა ალყაში
შოიქიეს ზორჯების /ზორჯების/ ცნობილი ციხესიმაგრე და 20 სექტემ-
ბერს ხელს იგებს იგი⁵⁴.

50 ბურჯისგანის ვიღაიუბის რიგი რავაარი, ზურჯელი ჭურსტი გამოს-
ცა, ზარგმანი და კმენჭარები რავრთ ს.ჯიქიამ, გ.111, აბ.,
1958, გვ.505,568.

51 *Danışmend İ.H. İzahl Osmanlı tarihi kronolojisi, c.II*,
გვ.260.

52 იუჯი, გვ.261.

53 იბრაჰიმ ჭარჯვის ცნობები საჯაროველოსა და კუკასისის შესახებ,
გვ.27.

54 *Danışmend İ. H.* დასაბ.ნაშრომი, გვ.261-262.

ჯაჲთი ჩეღებინს ცნობით, არბრუმიძიან ზორჯუმაშეე ოახი ძრის სა-
 ვალია⁵⁵. აუ ოსმალები არბრუმიძიან შარალაჲ 10 სუქტემბერს გამოვირ-
 ნენ, რკორც ამას ი.პაწიშმენი ძვაჲფობინუბს⁵⁶, ისინი ციხესიმაგ-
 რედე იურიშს შიიჭანენენ 1549 წლის 14 სუქტემბერს⁵⁷. შაგრაშ ჯაჲთი
 ჩეღები არ შიუთიჲებს არბრუმიძიან გამოსვლის ზარირს, ხოლო ცნობის
 მგარაჲ ასახელებს "გამარჯვებინს წიგნს", შესახილა, უგრძობა სუღე-
 იმან I-ის წერებებს ჟურბინან I-სა და აწრი II-საჲში. ზუსტი ზა-
 რირის შიიჲიჲება შინს შიიშანს არ შვაჲგენდა. იგი აწნიშნავს შიილოჲ,
 რში ზორჯუმი ძაჲლა შაშანის ჲვეში /25 აგვისტო - 20 სუქტემბერი/.

ჟურბინანისაჲში წერილი ზორჯუმის აღვაში შიუქუვის ზარირაჲ
 II სუქტემბერია დასახელებული⁵⁸. ასუეჲა შიიჲიჲებლი აწრი II-ისაჲ-
 ში წერილები⁵⁹. ჟურბინანისაჲში წერილის შიიხეჲიჲე, ციხე დაჲლა
 13 სუქტემბერს.

რკორც იჲჲა, იბრაჲიმ ჟეგევი ძვაშევის ცნობას, რში შგერი
 საჲარჲველსკენ დაიძრა 25 აგვისტოს. შნიშენეღობა უნდა შიიუქუს
 იმასაჲ, აჲ რშიელი პუნქტი იფო საწვისი - რიარბუიჩი აუ არბრუმი.
 აუ იგვლისხმება რიარბუიჩი, შაიინ ხსენებლი ზარირი ჲუშმარბიჲებას
 შეესამაშება /ამ შეშხეჲეჲაში აწგარბიგასახეჲეია არაჲუ მყირე, რაჲლი

55 ჯაჲთი ჩეღებინს ცნობები საჲარჲველსა და კავკასიის შესახებ,
 გვ.136.

56 Danışmend İ.H. İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, c. II,
 გვ.261.

57 ჯაჲთი ჩეღებინს ცნობები..., გვ.136-137.

58 Schœndlinger A. Die schreiben Suleymans des Prachtigen
 an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II, Wien, 1983
 /ამ წერილის ზარგმანი ჩვენ შიიერ არის შესრულებლი და კომენ-
 ტარებთჲჲა გაჲაგებლია გამოსაუეჲეგნებლაჲ/.

59 რკორცი ვ. ოსმალების 1548-49 წლებინს რაშურობა საშინე-სააჲა-
 შატოსა და ირანის შინაჲრბიჲეუ საჲრზაშორისო ურთიერობაჲა შიუ-
 ბე. - ასუ შრკობი, აწიშსაჲღეჲმელორენუბინს სერია, ჲ.180, ში.,
 1976, გვ.152.

ტმა კონარბეუნირდოპან არბრუმაშედე/, ხოლო აუ საწყისს ქარქაბი ავტორს მიჩნეული ქონდა არბრუმი, მათინ მისი მართლი განსხვავება სხვა წყაროთა ჩვენებებინსაგან და ვჭეუვეშ გუება.

ი.პანიშვინიკის შრომაში მოჭანილი ცნობით, მჭერმა ციხეს აღდა შერეარტყა 13 სუქუმბერს, ხოლო პაიპერო იგი 20 სუქუმბერს, ამას-ვე ვჭერს მხარს ველია ჩელებინს ჩვენება, რომ ოსმალებმა შვიდი გო-სა და შვიდი ჭამის ბრარის შვიდეტ აილეს ზორტუმი⁶⁰.

რამდენაპ სანდას ამ შვიმხეუვაში სუელიმანის წერელებინს მიწა-ცამებში?

1549 წლის რაშუროტასთან დაკავშირებით "ოსმალების დაჭერილე-ბით ისტორიაში" აღნიშნულია, რომ ამ პროისაქვის საქარტველი ორ სა-მეჭოპ /ქარაღისა და იმერეის/ და ვრთ დამოკვირებულ სამეჭოროპ /სამეხე-სააშაბატო/ იყო დაგოჯილი⁶¹, რაც ნაჭრაპ მიტყარიმენებს იმა-ბე, რომ ხსენებული მხბელებინს ავტორებს ბუნეოვანი წარმოგენა ქონ-დას საქარტველის საინსტროო გოტრახიამბე. ამ პროს საქარტველიში ვკვე არსებობდა იმერეისს, ქარაღისა და კახეისს სამეჭოები, სამეხე-სააშაბატო, გურიისა და სამეჭრელის ნახეურაპ დამოკვირებელი სამ-ეაქროები.

ნაშრობში ასევე არსებობაპ არის მიხეიბებული, რომ 1549 წლის რაშუროტებში მუსა-აშაის მკვილეობინსაქვისს /1543 წ./ სამეჭოერის ტა-დახეის მიბნით იყო მიწეოლილი⁶². როგორც ვკვე იხევა, ქარაღაქთან დამარცხებინს საპასუხო რაშურობა 1545 წელს მოეწო. ასევე არ შეესა-ბამება რეალობას მიხეიბება იმის მარბამბე, რომ პაიპი ალი-აშაბი

60 ველია ჩელებინს "მოტმეაქრობინს წიგნი". ზურეულირდან მარტმნა, კო-მენჭარტმი და ტაშოკვირევა დაურთო ტ.აგოტოტიბე, ნაკვ.1, მძ., 1971, გვ.321.

61 *Mufassal Osmanlı tarihi, c. II, İstanbul, 1958*, გვ.896-897.

62 იგივე, გვ.897.

საქარველოზე ლაშქრობა 1548 წლის აგვისტოში განიჭო⁶³.

აღნიშნულ ნაშრომში ვხვდებით ცნობას იმის საკმაოდ, რომ ბა-
რაკანის /ჟაბაკის/ ციხესიმაგრე უნაპ /ხრომა 1549 წლის დამარცხ
შედეგად/ ლაშქრობა ხელე იტყვის ციხეს, გერმევის /?/ და სამაგარის
/სუმალარის/ ციხესიმაგრეები⁶⁴.

აქვე მივხედვით, რომ შემდგომ ამისა რამდენიმე მიზეზს ცნო-
ბა საქარველთა მკვლავების შესახებ, რის გამოც ვეძიო აქმე-დაშის
სარგობით ჯარი კვლავ საქარველოსკენ გამოაგზავნეს. უგრძობიან
რა კულა-დაჟე მუსტაფა ჩელების მონაცემებს, გამოცემის ავტორები
მივხედებენ, რომ ამ მკვლავების შედეგად ლაშქრობა განიჭრეს ღორ-
მის, ნეჟაძის /იტივე ნიხანის/, ამირხანის, ალჟა-ყაღას, ჟამხისის
/ჯიამხისის/, მისტურის, ამის, დარაღის /ჯ.ი. დარ-ჯის /გაჟს/,
დერბინის ციხესიმაგრეები⁶⁵.

ხსენებულ ლაშქრობებს განიხილავს ი.ობლენკო. მისი მიხედვით,
ლაშქრობი საქარველოზე სალაშქრო მკვლავი 1548 წლის 6 აგვის-
ტოს გამოემარხებ⁶⁶.

იტივე ავტორი, სხვა ლაშქრობის მსგავსად, ამტკიცებს
ძროს მკვლავ მკორე მონაცემით ღორ-ჯამის ციხის ხელეგებას. მისი
ამით, რამდენიმე ციხე ალჯაში მოაქციეს 13 სეჟებებებს, ხლო დ-
იანჯრეს იტი 17 სეჟებებებს⁶⁷, რაც, როგორც ვკვდ იტყვა, რეალურ სა-
ფუძველს მოკლებულია.

ძროს ობლენკო განხილავს, რომ ხსენებულ ლაშქრობებისას მტრის
ხელე გამოვიდა 40 ციხესიმაგრე, რომელთაგან 15-ში გარნიზონი რა-

63 *Mufassal Osmanlı tarihi*, c. II, გვ. 297.

64 იტი. გვ. 897.

65 იტი. გვ. 897.

66 *Östuna I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi*,
c. VI, *İstanbul*, 1965, გვ. 161.

67 იტი. გვ. 162.

აფენეს, განარჩენი კი გააშვრიეს⁶⁸.

ავსტრიის იმპერატორის ფერდინანდ პირველისაგან სუღიზან პირველი კანკუნის წერილი /1549 წლის გვერდები/ მათგანია, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთმა დაიპყრეს 35 ციხესიმაგრე, რომელთაგან 14 მიწასთან გაასწორეს⁶⁹. განსხვავებულ ცნობას გვამცნობს იბრაჰიმ ფაქრევი: 25 დაპყრობილი ციხესიმაგრეიდან დატოვებულ იქნა მხოლოდ 15⁷⁰. ხოლო ი. ჯამბურის ისტორიაში მიხედვლით, რომ მტერმა ხელს იტყო 20 ციხესიმაგრე⁷¹. საერთოდ, როგორც სულეიმანის უკვეყნებულის წერილებსაგან, ისე ოსმალური ისტორიული მხედვებშიცა და აგრეთვე ისტორიკოსთა ნაშრომებისაგანს დამახასიათებელია ეთნოგრაფიული მონაცემების აღმავლობით ხარისხით წარმოდგენა. სულ რაღაც ერთი ღვის - გენაბეგრის მანდილი XVI საუკუნეში არსებული სამხეობა გენიკიხე 35-40 ციხესიმაგრის დაპყრობა, მანაც ისეთი რაღვილი ღვის მუხე უვეყანაში, როგორც საქართველთა, რძილად რომ უგუთა, მუჟად სავჟიოდ გამოიგურება. საჭიურებელია, რომ რეალობას გველად უფრო ი. ჯამბურის პირველები შეესაბამება, ზემოც არ გამოვიყენებთ, რომ მისი მონაცემებიც გამოიყენებლია.

იგივე ავტორი გვამცნობს, რომ 1551 წელს, ირანის გამგებლის შაჰ-ამბად პირველის საომარი კურსიგების საპასუხოდ, სამხრეთ საქართველო დაღაჟურა არბრუბის ბეგლარბეგმა ისუანდერ-ჟამბ, რომელიც აქ არგანუჯის ციხესიმაგრე და სხვა პუნქტები იტყო ხელი⁷².

68 Östuna I. დასახ. ნაშრომი, ტ. VI, გვ. 152.

69 Schaendlinger - A. დასახ. ნაშრომი; ლ. ურუშაძე. XVI საუკუნის შაჰ ხანუბის ოსმალური დავაუწყების ცნობები 1548-1549 წწ. თურქთა დაქვემდებარების შესახებ. - ისტ.-წიგანობის მუხე. გამოსც. 1937, ტ. 1, გვ. 104.

70 იბრაჰიმ ფაქრევის ცნობები..., გვ. 28.

71 Hammer I. Histoire de l'empire Ottomans, II, Paris, 1838.

72 Östuna I. დასახ. ნაშრომი, ტ. VI, გვ. 157-158.

ირან-ოსმალეთის შიშველი ომის /1514-1555 წწ./ დასკვნით უკმა-
ბე, 1549-1550 წლების მიჯნაზე ზურვეშმა, როგორც აღინიშნა, ხელს
იგდეს სამცხის დასავლეთ ნაწილს /ტაო-კლარჯეთის მხარე/. ირანის
განგებელი ძნელად ურბევობა სულთნის ამგვარ წარმატებას სამხრეთ-
დასავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში. ამიტომ იყო, რომ შიშველი ო-
მის საბაზისო კი იყო საკმაოდ მისი საქართველოში შემოჭრისა და და-
რეზისაციის. ასევე ახალი საბაზის მას მისცა სამცხის ახალგაზ-
რეთისთვის // - მ, რომელიც ირანის შაჰს უარყოფის შედეგ ღვაწლადისაგან
დაცვა და დახმარება სთხოვა. ახალგაზრდის დახმარების საბაზის
1550 წელს შაჰ-აბაშ I-მა კვლავ დაიწყო ჩვენი უკუგანა⁷³.

1553 წელს, აგვისტოში, ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გა-
მოვიდა სულეიმან I კანუნი, ააოხრა ერევნისა და ნახიჭევანის ოლქ-
ში, ოღისთან უკუაგრო უბიღბაშის დაშუაებით, რომელიც სამცხე-სააბ-
შაგის ციხესიმაგრეებშია დასალოცა გარნიზონების განქვეყნებას დასა-
და. აღნიშნული წლის შემოგროვების დამდეგს ირანის შაჰმა უკმა-
ბაგნა სულთანთან და დახმარება ითხოვა⁷⁴. იმავე წლის ოქტომბერში
საჭრანგეთის შეფის ანრი II-ისაგან წერილიც სულეიმანს წერდა:
"... თავი შემოგვავერდა /შაჰმა/, რადა აღუძრა მანაგრობა და სიბ-
რალელი და ჩვენი უმალესობისაგან რაიმე ბავი ღირსებობა"⁷⁵. ასე
დაიწყო წინასწარი საბავო მოლაპარაკება, რომელიც 1554 წლის 26
სექტემბრის ანგონის პრობილი ბავილ დაგვირგვინდა, ზურეა იგი რა-
იმე რეგიონალური დიპლომატიურ-ინფორმაციული დოკუმენტის სახით დაგორბე-

73 სვანიძე მ. საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან
/XVI-XVIII სს./, თბ., 1971, გვ.68; ჩოჩიუვი ვ. მახლობელი
აღმოსავლეთის საქრთობის ურთიერთობანი XVI-XVIII საუკუნე-
ებში /საბოლოო დიპლომატიკა/, თბ., 1972, გვ.110-112.

74 ჩოჩიუვი ვ. ირან-ოსმალეთის 1554 წლის პრობილი ბავი. - "აღ-
მოსავლური დიპლომატიკა", გ.111, თბ., 1973, გვ.314-321.

75 იქვე. გვ.315.

ბული არ ყოფილა, რაც ტარკვევი სიძველეებს უწყობს ამ პერიოდის
 ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობაში საკიხებშია დაინტერესებულ
 მკვლევარებს. ამდენად, ახალ მონაცემებს ამ ბაჟის შესახებ პრინ-
 ციპული მნიშვნელობა აქვს, რამეთუ ტარკვევილიაპ ხელს უწყობს იმის
 ტარკვევას, ეს რის საფუძველზე ტაფორმა 1555 წლის 29 მაისის
 ცნობილი საბაჟო ხელშეკრულება. 1554 წლის "ბევირ" ბაჟს სპეციალუ-
 რი ტარკვევება მიუძღვნა ვ. ჩოჩიევი⁷⁶, რიგამ ტარკვევა მასთან და-
 კავშირებში ბოტირის საკიხები, ჟუმე აღნიშნულ ბაჟთან დაკავშირე-
 ბაა კიდევ ბევრი რამე მათივე ბუნებრივი რგებოა.

ფ. უიჩინილიძეს მიწოდებაში ახალი, ჩვენთვის მითითებული
 მასალები ტარკვევებშია ტარკვევილია საქართველოს ისტორიის
 არაერთი საბაჟო საკიხები, მათ შორის ხსენებული ბაჟის ბოტირის
 მხარე. კერძოდ, ნაჩვენებია, რომ ამ ბოლიპარკებშია კახეთი, ახალ-
 ციხე-ბორჩალოს ოლქი და ქარაღი სეფიანებს ურტო, ხოლო იმერეთი,
 სამეგრელო, ტურია და ტაოს /"დაუ-ელი"/ მხარე ტრაპიზონაშიც /მათ
 შორის არტანუჯი, არტანოი - იგივე არტანოი - და ოღოის-გორეთში -
 იგივე გორეთში/ ოსმალეთის იმპერიის ტარკვევის სფერო ტარკვევა⁷⁷.

საინტერესოა ვ. ნ. "მჭიბვე" დატვირთვანი ამოღებული, ჩვენთვის
 მღებუ უცნობი დაკვეთები, რაღის მანახიპაჟი საქართველოსა და არ-
 ტანში ლეწებმა შეუზნეს ოცი სანჯაგი: 1. ურტანი რუმის /არტანოის/
 ციხე, 2. ტრაპიზონი და საქართველოს /?/ ქვეყანა, 3. ფარაქისარო,
 4. კამაქი, ურტანანი, 5. ჩემიშეებუქი /დასავლეთი ლეწელი/, 6. ჟურ-
 აქი, 7. კობუჯანი /სამხრეთ-აღმოსავლეთი ლეწელი/, 8. უელი /ბინ-
 ბილი/, 9. უინისი, 10. ფარაქიანი, 11. მასიანი /სანჯაგის ცენტრი -
 აქნიქი/, 12. მოქიანი /ფარსის მხარე/, 13. უიამბისი, 14. ოღოისი,

76 ჩოჩიევი ვ. ირან-ოსმალეთის 1554 წლის დროებითი ბაჟი. -
 "აღმოსავლური ფილოლოგია", ტ. III, მბ., 1979, მკ. 314-321.

77 Kirzioğlu M. F. დასახ. ნაშრომი, მკ. 245.

9. ლ. უაშვიძე

15. მარშანი / იგივე მამიჩვანი /, 16. ზორაუმი / უარაჲლად ზორაუმი /, 17. ჭარაქურაქი / იუსუჯელი და არაქინ / რივანა /, 18. ისპირი / უარაჲლად სპერი /, 19. მამიჭრეი, 20. მამაუმი და ტონია / სანჯაყის ცენტრი - ტონია /.

ამავე ცნობილ ტურქებს, სამეგრელოსა და იმერეთს ყოველწიგურნი ხარაჯა ეკისრებოდათ, რომელიც მამაუმიან ბუღის ხელით აწმრქმის ხაბინაში შევიოქა⁷⁸.

ძირველი ცნობა გაუღენის სფეროდამა საქარაველოს დანაწილების შესახებ ჭეშმარიტებას უნდა შევესაბამებოდეს, რამეთუ ასეთსავე მონაცემებს ვხვდებით სპარსელი ჯამალ-ბეგის იუსანდერ ბუნშის ახატულბაშიც, სადაც ნათქვამია: "... სამეგრეობი გამორკვეელი და დამტენი იუნა. საქარაველოს ვილაიუჯებიან, რომელიც იგივე მხარის მიერ დანიცობიარბვისა და ხოცვის უბეჭრებას, მესხეთი, ქარაღი და კახეთი ამ მხარეს / სპარსეთს / მიეკუთვნება. მამი-არკუის ვილაიუჯი / იმერეთი /, "დარბანისა" და "ტურქიის" / ქვეყნები / ტრამპეზონისა და აფიონის სამეგრეობამდე რუმის / ოსმალეთის / მმრძანებელს მიეცა"⁷⁹.

რაც შეეხება მეორე ცნობას, იგი, როგორც იხევა, პირველ ცნობილ სპეცილისგან ჭარბად წინსაჲვის. მასში მოხსენიება რამდენიმე პუნქტი / მაგალითად მამაუმი /, რომლის ოსმალეთ ხელში გადასვლის იმდელიც ამრთა სხვადასხვაობაა უარაჲლად ისტორიოგრაფიაში.

რამდენიმე ტოტრადიული პუნქტის სახელწოდება განსხვავებულად არის წარმოდგენილი, მაგალითად, ურნის იგივე უჯვანის უნდა იყოს, ექლივი - ექლი.

ცნობაში არ არის მიხილებული, თუ 1554 წლის სამაჲლ მელაჲარაჲვანის შეგებად რომელ ვილაიუჯებში / სამბეღალბეჭობებში / გაერთინა რა-

78 Kirzioğlu M.F. Osmanlıların Kafkas - Elleri fethi, 1st, 1976, 23.245-246.

79 იუსანდერ ბუნშის ცნობები საქარაველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ., 1969, 23.20.

მეფეები იყვნენ სანჯაყი, საფიქრებელია, რომ ჯერმეფე მამუკანი, რომლებიც მეფეებზე უარყოფითად გავლენას იქონიებდნენ, გაეროვანება გრამატიკის საბუნებისმეტყველოში.

როგორც უნდა იყოს, 1555 წლის 29 მაისს ამასიისი ოფიციალურად გამოცხადდა ირან-ოსმალეთის საბავო ხელშეკრულება, რომელიც დასრულდა იმ წელს ირანის ხანტარღივი იმის, რომელიც 1514 წლიდან წარმოებდა. ოსმალეთს ურთო დასავლეთს საჯაროებელი /იმერეთის სამეფო, გურიისა და სამეგრელოს სამთავროები ფაქტობრივად მხოლოდ მოხარკეები იყვნენ ოსმალეთის სულთანსა, რამდენადაც ეს მხარე, მიუხედავად აქ რამდენიმე წლისა, დაკავშირებული-დაშორებული იყო ყოფილა / და საბუნებ-სადასაბავოს უკიდურეს დასავლეთ ნაწილი - ე.წ. ჭავჭავაძის და შავშავი, ირანმა განიშტოვა უკიდურესი აღმოსავლეთს საჯაროებელი /ქარაღ-ჯახეთის სამეფოები/ და საბუნებ-სადასაბავოს აღმოსავლეთ ნაწილები⁸⁰.

ამავე ხანებში ოსმალეთის ხელისუფლების ქვეშ უნდა დასრულიყო მრავალწლიანი აფარის ვარკველი ნაწილი, კერძოდ, ბაქუში, გურიის და მათი მიმდებარე გურიის რეგიონები. ამ საკითხებზე აქ არაფერს ვიგვიტო, რადგან იგი სპეციფიკურად გვაქვს განხილული ცალკე თავში - "ბაქუში-ში ოსმალეთის ბატონობის ისტორიისათვის".

1555 წლის ბავის შედეგში მშვიდობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. იუპასამი წლის შემდეგ /1578 წელს/ იწყება ირან-ოსმალეთის ახალი რიმი მახლობელი აღმოსავლეთში ბატონობისა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში

80 *Fauste. Zur Geschichte der Grusiner des XVI Jahrhundert*, 1950, გვ.133-134; *Kirzioglu M.F.* დასახ. ნაშრომი, გვ.246-247; *Mufassal Osmanli tarihi, c. II, Istanbul, 1958*, გვ.901; *Kültüröglü B. Osmanli - Iran siyasi muhaseletleri (1578 - 1590), Istanbul, 1964*, გვ.39; როგორც ე. შაიბოვი აღმოსავლეთის საერაშინის ურთიერთობანი XVI-XVIII საუკუნეებში *საქართველო და ირანის ურთიერთობანი XVI-XVIII საუკუნეებში საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიისათვის*, გვ.76-79.

ბის გაპანაბიღები სააჟის. ამ რმის ურთ-ურთ მნიშვნელოვან საბრძოლო ასპარეზს ისევე და ისევე საჯაროველო წარმოადგენდა. ეს ზორმეჭრინა-ნი რმი, კერძოდ კი, საჯაროველოს ჯერიჭორიბაზე წარმოებუი საბზე-რთ რვერაციები ასახელია ანამებრეოვე ზურქული ისტორიოგრაფიაში /ბ.ქუაფეოღლი, ი.უზუნჩარშოილი, ი.პანიშმენი, ჟ.ქირბიოღლი, ი.რბ-აჟნა, "რსმალეჟის დაწერიღები ისტორიის" ექვსტომეული და სხვ./.

ქვემოთ ჩვენ არ შევეხებიოთ ღალი-მუსტაფა ჟამას სარღოშიოთი ღაშურ-ბას 1578-1579 წლებში, რადგან ეს ღაშურბა ბეჟინწეენიოთ არის ტან-ბიღელი ანამებრეოვე ქარაღლი ისტორიოგრაფიაშიოთ. ტანვიბიღაჟოთ მხოლოდ 1580-1590 წლების ბოგორთო მიღელიას.

1579 წლის დაბელიეს, ღალი-ჟამას ტაჟაფენბის ბეზბეჟ, ბოღე-ბირისა და მთავარსარღლის ანამებებობა ებოთა სინან-ჟამას⁸¹, რმი-ლის წინაშეღ ისევე და ისევე იღაჟა ამოყანა აქმოსაღელიოთ საჯაროველოს /ქარაღლის/ დაშორიღებიოთა და სამეღე-სააბაბაგოში რსმალეოთ ხელისუღ-ღების ტანმეკიეღებიოთა.

სანიტჯერესოთ ბ.ქუაფეოღლის მიწოგრაფიის ურთი აგბიღი, საიდა-ნაღ წაღლიოთ ჩანს სომონ მეფის ბიღეოტბა და მისი ტაშქრისაბი პოღი-ჭიკოთ. სჯღანნი დაწმუნბა, რმი ქარაღელიოთ წინააღმეღეოტბის დაბელიოთ მხოლოდ საბზერთოთ ღრნისბიღებობიოთ შეუბღებელიოთ, რადგან რსმალეოთ წი-ნააღმეღეოთ ქარაღლის მთელი ქარაღელი მოსახელიოთა იფო ტამოსჯიღი. ამი-ჭომ სჯღანმა ტაჟაფენიოთა სომონ მეფის მიბაროთ კომპროშისბე წასუ-ლიოთ. რსმალეჟის ღაშურის ურთ-ურთმა სარღალიოთ სჯსრეე-ჟამამ სომონს ბერიღი ტაჟბაჟენა. იგი ქარაღლის მეფეს ბერბა: "უსამარაღობა იქნე-

⁸¹ Kütükoğlu B. დასახ.ნაბროში, ბვ.257-258; Uzunçarşılı I.H. Osmanlı tarihi, c. III, I bölüm, Ankara, 1951, გვ. 62; Kütükoğlu B. Les relations entre l'Empire Ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVI-e siècle. - "Turcica", t. VI, Paris - Strasbourg, 1975, p. 134.

ծրքա ժյունը համապատասխան սեփական նպատակներին հասցրեցին: Ձեռք բերված և օգտագործված փաստաթղթերի մեծ մասը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: Գրքերից մեծ մասը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 82.

1580 թվականի ժամանակահատվածում ստանդարտացված ժամանակակից պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: Գրքերից մեծ մասը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 83. Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ ժամանակակից պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 84.

Ստանդարտացված ժամանակակից պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 85.

Պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 86. Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ ժամանակակից պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 87.

"Պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը" պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը: 87.

82 Hütükoğlu B. Osmanlı-Yunan siyasi münasebetleri, 33 104; Sühaş. Les relations entre l'Empire Ottoman et le Iran dans la seconde moitié du XVI-e siècle, 33 125.

83 Գրքեր, 33 106-107; Hünççarçeli I.H. Osmanlı tarihi, c. II, I bölüm, 33 62; Öztuna I. Başlangıcından zamana kadar Türkiye tarihi, c. VII, 33 259.

84 Hütükoğlu B. Գրքեր, 33 176.

85 Արևիկյան Բ. Ստանդարտացված ժամանակակից պատմությանը համապատասխան է ժամանակակից պատմությանը, 33 141-143.

86 Kırzıoğlu M.F. Գրքեր, 33 141.

87 Muhsasal Osmanlı tarihi, c. III, 33 1341.

ეს ნაჩვენებებშია კი იმითავე აღიარებულია, რომ უკანა ტბაზე, მდინარის მარჯვენა, ოსმალეთის იმპერიის მიერ შეიქმნა და დანგრეულია მდინარის ნაპირები და სხვა. აქედან სამხრეთში /ჩრდილოეთის უღელტეხილი/ გასასვლელად აგებულია მდინარის ნაპირი და აქედანვეა მდინარის⁸⁸.

"... შემდგომად ამისა მოვიდა მამია-ფაშა ანუ სინან, და სპი-
თა ამისთა აღიღეს ირან და ამან აღიღო ტოროსი კიბე, შეაფარა მდინარე-
ნი და აქა დასვა მუხრანს.

... ხოლო მუხრანს სპიროს ანა მინებდა მათ, ანაძე და სხვა სი-
ნან-ფაშას მუხრანს სპიროს და მისდევდა სპიროს მინანი, ი-
ტალია ფაშა და მუხრანს ფიცილისს კიბესა შინა" - მოგვითხრობს ვახუშ-
ტი ბატონაშვილი⁸⁹.

ბ. ევსევიუს მიხედვით, 1580 წლის 11 სექტემბერს სპარსეთის
ერაზმ მანუსი-ბანძია, რომელიც სტამბულის მისიონარად იყო გა-
სული, დასტურდა ოსმალეთის იმპერატორს და სამხრეთის მისიონარს, სულ-
თანის მამად იყო დასტურდა ირანს, რომელიც იმ პირობით, ანუ მამად სულ-
თანს დასტურდა ფეხვანის ტერიტორიას, რომელიც ოსმალეთში ხელის
დასტურდა ირანთან მისიონარული კომისიის, მათგან მამად ამ დასტურდა ან
მუხრანს და ეს მოლაპარაკება უნდა იყოს დასტურდა. ამავდროულად ოსმა-
ლეთის სარდლობასთან მოლაპარაკებას ანაძეობდა სინანის ქალების შე-
ფარვა. იგი მანუშის აცხადებდა მანზე, ანუ მას გასაუგებოდა მინი-
სი და ამ უღელტეხის დასტურდა იგი კონსტანტინოპოლისში მისი-
ონარის სახით 10,000 კოპიას დასტურდა. მამად აღნიშნულია, ოსმალ-
ეთის ხელისუფლება იხმარება სინანის ძის მიხედვით დასტურდა სასულეთში

⁸⁸ იმპერიის ფორმის კომისიის საგარეო ურთიერთობებისა და კავშირების მინისტრის
ბ. 61-62.

⁸⁹ ვახუშტი ბატონაშვილი, აღწერა სამეფოსა საგარეო ურთიერთობებისა. - ქართ-
ლის კომისია, ტ. IV, გვ. 413.

კარბე⁹⁰ /ავტორი უფრობა მუსტაფა აღის ნაშრომის "ცნობაჲს არსის" /"ქუნიკული-ახბარ"/ მონაცემებს/. მაგრამ არც ამ მოღვაწეებშია გამოხატული რაიმე შედეგი.

ი. კობახიანი განიხილავს უბუნა ირან-ოსმალეთის ახალი - 1582 წლის საბაჟო მოღვაწეობას. აღნიშნული წლის 29 მარტს ირანის ახალი ვლი იბრაჰიმ-ხანი სტამბოლს ეწვია. იგი ჯერ მუროვ ვეზირს პირ-ვევ-ფაშას შეხვდა, შემდეგ კი გივანის სხარმაზე წარსდგა. ბოლოს სპარსეთის ვლი სულთანმა მიიღო. ირანის ხელისუფლება აღიარებდა ოსმალეთის უფლებებს საჯაროებელსა და პაღუსების დაქვემდებარებულნი და მოახლოდა შირვანის პაშაზე⁹¹. მაგრამ არც ამ მოღვაწეებშია გამოხატული რაიმე შედეგი.

გ. ურბიანი აღნიშნავს, რომ იმავე წელს ოსმალეთი წინააღმდეგ შეიქმნა კავშირი, რომელიც უარვევებთან ურთავს /სიძინე უარღის მეფისა და აღუქანარე კახეთს მეფის მეფაურთობა/ მონაწილეობდნენ შამხალის, პაღუსების, შირვანის რაზმები და სპარსეთის ლაშქარი იმამ-ყალი ხანის საარღობით, მათ იურიში აბიღისზე მიიჭადნეს. კახეთში მისი-ივინისში ისინი უარეს მიუხაზუვდნენ და ოსმალეთი გარნიზონს მარბაზნების ცხელი დაუშინეს⁹² /ავტორი "მეტივე დაუარის" მონაცემებს უფრობა/.

ოსმალეთი მტკიცებდა აბიღისში უკიდურესად გარბუდა, რის შედეგადაც უფრობა სულთანს 1582 წლის 18 ივნისს. იგივედირი სინან-ფაშა კვლავ განიხილა აღმოსავლეთის უარების მთავარსარდადი. აბიღისისკენ გადასვლა დაუვარა ირან-ურთის ბეჭდობებს შვიდი შასან-ფაშას, რომელსაც უნდა დახმარებდნენ ზიღირის /ახალიების/

90 Kütükoğlu B. Osmanlı-Iran siyasi münaseletleri, ss. 101-102.
91 Ötuna I. დასახ. ნაშრომი, №. VII, გვ. 267-261.
92 Kütükoğlu B. დასახ. ნაშრომი, გვ. 115-116.

ბეგლარბეგი მუსტაფა /მანუჩარი/ და აზბეჯის გამგებელი მეჰმედ-
ფაშა⁹³ /ავტორი აქაც ხსენებული რაეზის მონაცემებს იშველიებს/.

იმავე ავტორის ცნობით, მუსტაფა-ფაშას /მანუჩარს/ რაევალა
ლაშურის იმ ნაწილის შეგდგენა, რომელსაც აზიისი უნდა აეღო. ამა-
ვე პრის, იმერეთის, სამეგრელოსა და ტურისის მეფე-მთავრებს რაევ-
ალაზე ბრძანება რსმალთა ჯარისაგვის დახმარების განვივის შესახებ.
ჭურჭა ლაშქარში გაიარა აღმზრდელა /ოქროს ციხე/, ფარაკაღკანი
/არაგვის საერისმავოს ჯერიტორია/, ტორი და აზიისის მახლობლად,
მუხრანის ველზე რამანაკა⁹⁴ /ავტორი ამ შემთხვევაშიც "მუჰამედ
მავტარს" ეყრდნობა/.

აზიისისკენ მიმავალ ლაშქარს ტორის მახლობლად სიძინ მეფისა
და იმამ-ფეი ხანის ჯარი რაესხა აეს⁹⁵.

1582 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში რსმალთა ჯარი მაილც მუ-
ვიდა აზიისში, ჟუმე რივი რანაკლისის ჟანა⁹⁶.

აზიისის ბეგლარბეგმა იუსუფ-სინან-ფაშამ /ტორბეგი/ ვერ გა-
ყმარა რსმალეთის სარკობის იმეგები, რის გამოც იგი გაყმედებულ
იქნა. მის აგვიღებ იმერ-ფაშა გამმწესეს⁹⁷.

ხსენებული ლაშქარების შემგომ მოვლენებზე მსჯელობისას ი. ჯბურ-
ჩაიცილი აღნიშნავს, რომ ამ პრის /1582 წლის რამიღეს/ საბოლოოდ
ყრჯეობა მოხდა. ჯარეული ბეგებიანი გამუსლიმანებულმა მანუჩარმა
/მუსტაფამ/ რიბრუნა ურისფიანელი სარმზუნობა და სულთანის წინააღ-
მეგვ აღსრულა⁹⁸. ამის გამო სულთანის ბრძანებით მუსტაფა გაყმადენს

93 Kütükoğlu B. Osmanlı-Iran sığı, münasebetleri, 93. 116.

94 იქვე. 93.116-117.

95 Hırcioğlu M. F. Osmanlıların Kafkas-ellerini fethi,
93.344.

96 იქვე. 93.344.

97 Kütükoğlu B. რსმალ.ნაშრომი, 93.117; Hırcioğlu M. F.
რსმალ.ნაშრომი, 93.344.

98 Hunçarlı I. H. Osmanlı tarihi, c. III, I Bölüm, 93. 63.

ამო, ბუთი ჟრღიღმა მიხედნა ზვით მეჰმედ-ფაშას. ამის შეძენა შეიძლება ვიწოდებოდნენ მანუჩარის შებენიერებში და რაიხსნენ ლავისი ბაგონი¹⁰¹.
 ეს იყო ძირითადი მიზეზი მანუჩარ ჯაყელის უსაბუთო მეტაფორებისა. რა ზემა უნდა, სარქობის ბანაკში რაბუნებინსადაც მანუჩარი მიხედობდა მეჰმედის მხაკურჯი ჩანაფიქრს. აღბაა, ამიტომაც განიღო მან ლავისი ურთული მკვლელები. ამრიგად, მანუჩარის ეს ნაბიჯი იძულებული იყო. რამდენიმე საათი განიღო ჯაყელი მათ მისისხლე მტრად იქცა.

მანუჩარის რამდენიმე განიღო მისა და მის მიერ ამბობების ბანაკების შესახებ მოკვდილობები "მესხური ბაგონი" და მასზე რაგონობა ვ.ნ. "პარონის ურთიკა", ვახუშტი ბატრახიონის "აღწერა სამეფოსა საქარველოჲსა"¹⁰².

შემდეგ ამისა მანუჩარი რაგონობდა სიმონ ჯარლის მეფეს - ცოლად მოიღვნა მისი ასული ელენე¹⁰³. ამდენად, რამდენა ჩინაბობებდნენ სარქობელად გაერგონდა ჯარლის სამეფო და ახლაც აღიღებინო სამეფო-საბანაკო. ჩვენი ვარაუდით, ეს უნდა მომხდარიყო რაბუნობით 1583 წლის შუა ნაწილში და არა 1582 წელს, როგორც მიღებულია ჯარელი ისტორიკოსების მიერ. ამდენად ვარაუდის საფუძველს ბუბილენ ბ. ურთურობის მიერ "მეჰმედ რაგონის" მონაცემებზე რაგონობით მოგონილი უნდა იქნება, სარაც ნაქვამია, რომ "1583 წელს მანუჩარმა,

101 ბუჩუა ვ., სვანიძე მ. ირან-რუსიკის მეორე რმის რანგებ. ჯარლის ბრძოლა რუსიკების ჩინაბობებდ სიმონ I-ის მეტაფორობით. - საქარველო ისტორიის მარკვევები, ტ. I/, გვ. 135; სვანიძე მ. საქარველო-რუსიკის ურთიერობის ისტორიკონი, მბ., 1971, გვ. 146-148.

102 ბანაკი ვ. მასალები სამხრეთ საქარველოს ისტორიისაგონის, მბ., 1961, გვ. 53-54; ცხოვრება საქარველოჲსა /პარონის ურთიკა/, გვ. 56; ვახუშტი ბატრახიონი. აღწერა სამეფოსა საქარველოჲსა. - ჯარლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 723.

103 ვახუშტი ბატრახიონი. რასაბ. მარობი, გვ. 723; საქარველოს ისტორიის მარკვევები, ტ. IV, გვ. 136.

ჩამტყდნაჲ ანაჲფრანკი იყოდა მის წინააღმდეგ მიმართული ყოცის-
მნამებლობის შუახებში, ჰავეისი კაცო გაჭდაუნა სჷამბოლს სჷლენისაჲვის
ბოროშის მოსახბედაჲ. ეს კაცო უკან დაბრუნდა სანჯუტუშო ბრძანებნიჲ.
ჩიღიჩიჩი უკლავ მანუჩარს ეზოდა, ხოლო იუსუჷ-ფაშას ფარსის ბეგლარ-
ბეგობა ურგო¹⁰⁴. აუჯუ ჰურუი ისტორიკოსი იხტიშარს არ იღებს და
დასძენს, რომ, მარაღლია, სჷლენისაჲვის ცხადი იყო მანუჩარის ამ
ნაბოჯის ფრეშაჩიფი მიბანი, მაგრამ რსმალეთის გამტკბელი ბეგებუ-
ღაჲ ხუჷყავა ჰვალს და "არ იკურებდა" მანუჩარის რაღაფსო. იტიუ
"მუჷჩიმიჲ დავაჩის" ცნობებზე დაფრენობიჲ ავტორი ტვამცნობს, რომ
მანუჩარსარდაღა ჰურჩაჲ-ფაშამ მიიღო მიხეობა იშის ჰაოზამზე, რომ
მანუჩარის აშკარა წინააღმდეგობის შუიხევევაში არ ტავმახვიღებინა
ფურაქღემა მის მოუხმებამაზე და არ ტავშინევევინა ურგოურგობა¹⁰⁵.
ბეშოაღნიშნული იშის მარტებებელია, ჰუ რაჲღერ ძლიერი იყო მანუჩარ
ჷყველისა და სიმირ უარღის ბეჷის რაბიიყია.

ბ.უჷფუოღლუს ამ ცნობებს ადასჷურებს ფ.უიჩიოღლუს ნაშროშის
მონაცემებში¹⁰⁶. ისიყ "მუჷჩიმიჲ დავაჩის" ცნობებს იშორებებს.

აუჯუ იბაღება კოხება: რა სამღერებში მოხდა სამცხე-სააჷარა-
ღოს აღღება 1563 წელს?

მარაღლია, მანუჩარმა აღაღებინა სააჷარაგო, მაგრამ, საფიურე-
ბელია, არა იმ სამღერებში, რომლებშიც იყო შიქსული ეს აპირისტრა-
პიული-პოლიტიკური ურგუელი 1578 წელამდე. ამ უარაჷვის საბაბს იტიუვა
ჰურუჯის პრეშიერ-მიწისტრის არქივის მასალების დამარტებნიჲ ფ.უიჩი-
ოღლუს, ბ.უჷფუოღლუს, ი.პანნიშენეის, ი.რბეუნას და სხვაჷა ნაშ-
რობებში არსებული ცნობები. მანუჩარის ხვიღურე ტანტეშისჷამაუჯუ

104 Kütükoğlu B. Osmanlı-Fran siyasi münasebetleri, 33. 118.

105 იტიუ, 63.118.

106 Kırıoğlu M. F. Osmanlıların Kafkas - Elleri ni fethi,
33. 354.

სსმალეანის ხელისუფლებას იგი უნდა გაეყენებინა ჩიღერის ბეგლარ-ბეგობიდან და ყოველი ღონე უნდა ეხმარა, რომ მანუჩარის ხელისუფლების ქვეშ რაც შეიძლება მყოფი ჯერიტორიები აღმოჩენილიყო. 1586-1587 წწ. ჩიღერის ბეგლარბეგაპ მოხსენიება უნდაჲ ჰიბირ-ჟაშა¹⁰⁷. 1584 წელს სსმალეანის ლაშქრის სარდლის მიერ გამატრებულ და აღგუნილ იქნა სამცხის და აჭარის მთელი რიგი ციხესიმაგრეებისა. მატალიაპ, ციხესიმაგრეები აღგუნილ და სსმალე მებრძოლთა მიერ დაკლ იქნა ფოცხოვში, შავშეაში, ახალქალაქის მახლობლად, იშერ-ხევში, აჩაქინში, შაყახელას სანჯაყში და სხვა კუთვრებში. სსმალეებმა ამ დროს ჯერა ახალციხის ციხესიმაგრის შეკრება და გამატრება შეძლეს¹⁰⁸. აქედან გამომდინარე, ჩვენისაბრის, საკვარზე ახალციხეში მანუჩარის ხელისუფლება 1584 წლისაჲვის არ იყო მყარი. საჭიქრებელია, რომ ახლად აღგუნილ სამცხე-საახაბაგოში შედოდა ძირითადად ახალციხე და ახალქალაქი გარკვეული მიმდებარე ჯერიტორიები.

ამავე ხანებში /1584/ ჟერქაპ-ჟაშაშ შუაკოთა ღორს ციხესიმაგრე და სურსათ-სანჯაყე ჩაუჭანა აბიღისში მყოფ სსმალეა გარბიბონს. გბაპ, დმანისთან, მის ლაშქარს ჯავს დაესხა სიმონ მეფისა და ყობილ-დაშა ჯარი, რომელმაც დიდი ბიანი შიყენა ჟერქებს¹⁰⁹. ი. უბურჩარ-ბილი, ებდა რა ჟერქაპ-ჟაშას ამ ლაშქრბას, არას ამბობს სიმონ მეფის ჯავრახბის შესახებ. "სსმალეანის დაწერილბიანი ისტორიის" ავტორები კი 1584 წელს სსმალეა მიერ ქარაღში ჩატარებულ ბრინბი-ებებს სიმონ მეფებე გამარჯებაპ მიიჩნევენ.

107 Östuna I. *Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi*, c. VIII, İstanbul, 1966, 33. 7.

108 Kırzioğlu M. F. *ახალციხე*, გვ. 354; Danişmend I. H. *Şahin Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. III, 33. 77; Hütüoğlu B. *ახალციხე*, გვ. 449.

109 Kırzioğlu M. F. *ახალციხე*, გვ. 347-348; Hütüoğlu B. *ახალციხე*, გვ. 118-119.

ლორესა და გზინისის ციხეების ატყვევების შედეგად ოსმალეთმა ან-
თუჯღ მახფანში ორ-ორი ახალი მეზრდილი ჩააყენეს; ამის შემდეგ
მათ გორის ციხე შეაკეთეს¹¹⁰.

აღნიშნულ ზურჯ ავტორმა მონაცემებს ურთავარაპ ავსუბს იტალიე-
რი ავტორის ჭემაძი მინაპრის ცნობები. 1584 წელს ფურჰაპ /ფურაპ/-
ფაშას ლაშქრობისას უარველებმა სიმონ მეფის მეფაურთხე რიგი მა-
რალი მიყენეს სამკურბელე. რეორე ავტორი მიუთხილებს, უარველეს
უყარნი, მოკლენილი შევასხმების გამო ზურჯმა ლაშქარი აყრილა.
მატრამ შემდეგ ოსმალეთმა მოყვებილი მოახერხეს მარნაჯების მიღე-
ვა /მათ მისი გამოღმა ჰყავთა შეფარბული საკმაო მრავალიცხოვა-
ნი ხარი/. მინაპრი აუთე დასძენს, რომ, მიუხედავად საბოლოო მარ-
მატებლობისა, სიმონ უარლის მეფემ "მასტრეა უყველი კვალი შევისი
ტმირული მინაპრებობისა, მოკლელი და გამოკლი, სახფად მარტენილი
და ტანციფრბული მტრების სახით"¹¹¹.

საინტერესო ცნობას უხეგებთ მ. ურთუოლიუს მარტომში იმის შე-
სახებ, რომ 1580-იანი წლების დამლეტს სტამბოლში ოსმალეთის სასულ-
თნი კარს უახლენ სამეტრელის მფარნი პაპიანი და ტრამბონის სან-
ჯაყ-ბეგი. პაპიანს სულთისაშვის მიურთმევა უყირფასუსი აბარყ-
მა; აშვის მხრივ, სულთისაყ რიგის უატილი მიუთთა სამეტრელის
მფარნი¹¹².

110 *Mufassal Osmanlı tarihi, c. III, ss. 1348.*

111 ბურჯა ვ., სვანიძე მ. ირან-ოსმალეთის ურთე რის დარემა.
უარლის მარლა ოსმალეთის მინაპრებე. - სარარველის ისტო-
რის მარკვეები, გ.14, გვ.138.

112 *Hütukoğlu B. Les relations..., ss. 128-145.*

ბ.უჯუჯუროლი მიუახილებს, რომ 1587 წლის 30 ივლისს არბრუმოპან
 გამოსული სარგალი /ფურქაპ-ფაშა/ ფარსს რომ მიუახილებდა, ჩიღირჩის
 ბეგლარბეგნი ისუანდურ ფაშა-ბაგუ აქმეგ-ფაშას სარგლობოა ფარსის
 ბეგლარბეგის და ფარაშანიის გამბეგბღის რაბმეშან ურბა ურბმურ
 მანუჩარის ხელისუფლების ქვეშ მყოფი ახალციხისკენ გამბაგნა¹¹³.
 მანუჩარმა რაბმარბღისსაგვის უშაღ აგვის სიშამის - სიშირ უარბღის
 მეფეს - მიშარბა¹¹⁴.

იმავე აგვორის ცნობიბა /იგი «*Geneina*»-ს მიშაგემებს იშირ-
 ბეგს/, ისარბეგბღეს რა სიშირის ახალციხეში არგოგნიბა, რსმალბმა
 რაიბგრეს ახალციხე და იგი კვლავ ჩიღირჩის სამბეგლარბეგის მევერ-
 ბეს¹¹⁵.

აღნიშნული მიკვლევის შესახებ ასუბსავე ცნობას გვაწვდის ი.პა-
 რიშმენდი¹¹⁶.

ბ.უჯუჯუროლი მიუახილებს, რომ იმავე წლის 28 აგვისტოს მეჯლის-
 მა გამანგვიტა სიშირ მეფის რასხა, გორის ალბა და იუ რიდი ციხე-
 სიშაგრის აშენბა. ამ რარს სიშირმა ალგაში მიჟაქობა რმანისის ცი-
 ხესიშაგრე. 11 სეფემბურს რსმალბა რაშუარჩი ფურქაპ-ფაშას მეშაურ-
 ბიბა გორში მივობა და 13 სეფემბურბიპან აუ ციხესიშაგრის მიშენბღობა
 რაიბგო. მიშენბღობა იმავე აგვის რაბღეს რასრბღა. 2 რეფემბურს
 ხაშეგ /მეჩეშაგ/ გამაკვებბღე რიდი კვლესიბი «*ჯემა ნაშაბი*» /ვა-
 რასკვეის ნაშაბი/ რასაგარეს /აგვორი იშირბეგს «*Geneina*»-ს,
 «*მენეგ-ნაშე*»-ს და «*ქერბღ-ახბარ*»-ის მიშაგემებს/, რსმალბმა ცი-
 ხეში გარნიბონი რასაგენეს და გორის ბეგლარბეგაპ გამესლიშანბღელი

113 *Kütükoğlu B. Osmanlı - İran siyasi münasebetleri*, ვ. 186.

114 იქვე, გ. 186.

115 იქვე, გ. 187.

116 *Danışmend I. H. elab. Eshkân, c. III*, ვ. 104.

უარყოფილი უარაღიარებელი მემკვიდრე-ხანი განიხილეს¹¹⁷. მისივე ცნობით, ოსმალთა ლაშქარი გორიდან აბიღისისკენ გაიქცა¹¹⁸.

განსხვავებულ მოწაყვებებს უხედავით "ოსმალეთის განუყოფელი იმპერიის", რომლის მიხედვითაც ოსმალეთმა უკვე აბიღისი, მუშავეს კი გორი დაიპყრო. გორში მუსლიმთა მართლაც აქამდე 11 სუფიზმდურია დასაბუღებული. სწორედ ამ დროს ჩამდგარა ოსმალთა სამსახურში ალყაყალა ბეგი უარაღიარებელი მემკვიდრე-ხანი, რომელიც მუშავეს გორის ბეგლარბეგთაგანა¹¹⁹.

ანალოგიურ მოწაყვებებს იძლევა ი. ომბედი. იგი მიუთითებს, რომ 13 სუფიზმდურს განუყოფელი გორის ყიზილ მშენებლობა 27 დღის მუშავეს - 10 სუფიზმდურს დაეხმარა. 2 სუფიზმდურს გორის ბეგლარბეგად ფოტო ალი-ფაშას ნაცვლად უარაღიარებელი მემკვიდრე/მემკვიდრე/-ფაშა განიხილეს. 7 სუფიზმდურს ფურქად-ფაშამ დასტოვა გორი და აბიღისში გაბრუნდა. გორის ყიზილს "ქანადადი" დაურქვა და მისი დაცვა ჭრახიშინის ბეგლარბეგს ჩურქუბ ქანიფარ-ფაშას დაუკისრა. ამავე ხანებში ოსმალეთმა დამარცხებული დასახლების საბეგლარბეგთა და მისი გამგებლად სუფიზმდურ-ფაშა დასვეს. დამარცხდა და გორს შორის მოწყობილი აბიღისის ბეგლარბეგი მურ-ფაშა იყო¹²⁰.

"მუქიმი დავაზის" მოწაყვებების დამოწმებით, ასევე ავტობიოგრაფიულ ფურქად-ფაშას 1587 წლის ლაშქრობას ფურქობიოგრაფი. იგი მიუთითებს, რომ გორის 2 მომრედილი უკლებსა მუშავეს აქამდე. სუფიზმდურ-სუფიზმდურში /სუფიზმდურის დამდურს/ ფარსისა და ჩიღირის ბეგლარბეგებმა მოახერხეს სიმონ მუშისა და მანუჩარის დამარცხება და ახალყიზილს ყიზილმადურის მუშავესა, ხოლო კახეთის მუშის წერილადში 10 იყო

117 Kütükoğlu B. Osmanlı - İran siyasi münasebetleri, გვ. 187-188.

118 იქვე. გვ. 188.

119 Muğassal Osmanlı tarihi, c. III, გვ. 1361-1362.

120 Ötuna I. დასახ. ნაშრომი, ტ. VIII, გვ. 7-8.

ხარაჯის გასახდა გავრცელდა¹²¹.

აგრე ავტორთა ამ მოწოდებებს ემხებოდა "მესხური მაგნიანი", "პარიზის ურონიკის", ეახუმიტი ბატრაგონის "აღწერა სამეფოსა საქარ-
თველიჲსა"-ს ცნობები¹²².

ამ მოვლენების შემდეგ, როგორც ცნობილია, გაიქცა 1588 წლის ირან-ოსმალეთისა და ოსმალეთ-ქარაღის სამეფოს /სიმიონსა და სულთანს შორის/ წინასწარი ბავი. სიმიონი აღიარებულ იქნა ქარაღის ურისგან მიჯნა, როგორც მას ოსმალეთს სანარკვებლო გრველდროერი ხარკი უნდა დაეკავხა¹²³.

1590 წლის 21 მარტს სტამბოლში გაიქცა ირან-ოსმალეთის ბავი, რომელს განრქვამა ორ უწყყანას შორის წარმოებულ იმე /1578-1590 წწ./, ამ ბავის მიხედვით მთელს საქართველოზე /რამ ჟემა უნდა, ფორმალურად, რეალურად კი მხოლოდ სამცხე-სააფაფაგო იყო უშუალოდ აგრეულის ხელი-სუკლების უკვე, ისიც 1624 წლამდე იწარმოებოდა გამოკვირებლობის რიგ უღემებზე; დანარჩენი მეფე-მთავრები - კახეთისა და ქარაღის მეფეები, გურიისა და სამეგრელოს მთავრები - ჩვეულებრივი მოხარკე-ები იყვნენ/, აღმოსავლეთ სომხეთზე, ჩრდილოეთსა და სამხრეთ ადრ-ბაიჯანზე ოსმალეთის უკლებები ურეკლებოა¹²⁴.

121 *Kirziov M. F.* გასახ. ნაშრომი, გვ. 364-365.

122 მარაშიძე უ. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, აბ., 1961, გვ. 55; ცხოვრება საქართველოჲსა /პარიზის ურონიკა/, გვ. 57; ეახუმიტი ბატრაგონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოჲსა. - ქარაღის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 415.

123 სვანიძე მ., ჯიქია ს. საქართველო-აგრეულის ურთიერთობა ისტორიიდან 1588-1590 წლებში. - "მაცნე", პ. 6, 1966; ჩრდილო უ. მახლანდური აღმოსავლეთის საქართველოს ურთიერთობანი XVI-XVII სს. /საყოფირო ცნებებზე/, აბ., 1972, გვ. 194-196; სვანიძე მ. საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 172-174.

124 *Мишулевская Н. В., Якубовский А. Ю., Петрушевский И. П., Строева Л. В., Беленицкий Л. М. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, Л., 1958, с. 272; Исафаровский Т. Н. Записки, т. III, № 33-1, с. 64.*

მუსტაფა ნაიშას ახმულებიან მონაყოლებზე დატყუებულა ი. ლ. ლუნა და ი. პანიშვილი აღნიშნავენ, რომ 1599 წელს სიმონ პირველი კვლავ აჯანყდა ოსმალებს, ხელს იჭრა გორის ციხე, მაგრამ სამოლოდ იგი ფევერ ჩაიგდეს ჭაქრის ბეგლარბეგმა ჯაფარ-ფაშამ და ტაჩის ბეგლარბეგმა ალი-ფაშამ. 1600 წლის 2 დეკემბერს სიმონი სტამბოლში ჩაიყვანეს და ივერეულეს /"შვიდკოშკა"/ ციხეში მოათავსეს¹²⁵.

ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ამ კარგად ცნობილი ფაქტის შესახებ მოკვნიხრობის არაერთი ქართული მწერლობითი წყარო, მათ შორის ფარსიდან გორგიჯანიძის "ისტორია", ვახუშტი ბატრაგოლის "აღბრქა..." და სხვა¹²⁶.

როგორც ცნობილია, სიმონ პირველი, ქართლის მეფე, ივერეულები ფევერბაში აღესრულა 1611 წელს¹²⁷.

როგორც ვხედავთ, XVI საუკუნის ბურჯან-საქარბეგლს უნიკერბადა აღსავსე იყო მღელვანე, რაული და პაძალელი მიკვლებითა, რომლებსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უმზობა აწინამედროვე ბურჯ ისტორიკოსთა ნაშრომებში. არანაკლებ საინტერესო მონაყოლებია აწინამედროვე ბურჯული ისტორიოგრაფიაში XVII-XVIII საუკუნეების საქართველოს შესახებ, ამ შიხრე აღსანიშნავია ი. პანიშვილის, ი. ლტუნიჩაშვილის, ი. ლ. ლუნას, კ. ბუნჯურის შრომები, "ოსმალების განხრელებითი ისტორიის" ექვსკომელების IV ტომი /ავტორები მ. ჯემარი და მ. სურგულაძე/. როგორც უკვე ნივთიხეობრით, აღნიშნული საუკუნეებშიპაწ ჩვენ ძირითადად გამოიყვანა

125 *Östuna I. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi, c. III*, გვ. 98-99; *Danışmend I. H.* პასახ. ნაშრომი, გვ. 200.

126 გორგიჯანიძე ფ. ისტორია. საკავბაძის გამოყოფა. - საისტორიო მონაძე, ნ. 11, მბ., 1925, გვ. 222-224; ვახუშტი ბატრაგოლი, პასახ. გამოყოფა, გვ. 416-419.

127 ბურჯა ვ. სიმონ პირველი. - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ნ. 9, მბ., 1985, გვ. 351-352.

1607-1612, 1613-1619, 1624-1625, 1723-1735 წლებს და განვიხილავთ მათ ირან-ოსმალეთის 1603-1612, 1616-1619, 1623-1639, 1723-1727, 1730-1736 წლების ომების ჭრიტზე.

1603-1612 წლების ირან-ოსმალეთის ომის ურთ-ურთ მნიშვნელოვან ასპარეზს ისევე და ისევე საუარავედო წარმომადგენელა. ამ მხრივ საინფორმაციო ცნობებს ტვარევის ი.პანიშვიძეძი.

1607 წლის ივლისში ირანელებმა ახალციხიდან გააძევეს ოსმალთ სარდალი, უარყოფი წარმომადგელობის შაჰ-იუსუფ-ყაშია. მაგრამ უარყოფელებს ყიზილბაშთა დახმარებით არ უნერათ ახალციხეში დიდი ხნის ბატონობა - 1608 წლის პამელებს ოსმალელებმა კვლავ შეძლეს ახალციხის ხელახლება მისი მიმდებარე ტერიტორიებით, რის შედეგადაც ახალციხის გამაგებლობა შაჰ იუსუფ-ყაშიამ დაიბრუნა.

1612 წლის 20 ნოემბერს /ჰიჯრი 1021 წლის რამადანის 21-ს/ დიდი ირან-ოსმალეთის საბავო ხელშეკრულება. მარაალია, ხელშეკრულებაში არაჯერია ნაშევაში ოსმალეთისათვის ახალციხის ოქვის ტაყაყემის შესახებ /ამ ბავით ოფიციალურად ოსმალეთი 21-ს უკლებს ავრცელებო იმერეთზე, ტერიტისა და სამეგრელოს სამხაურეობებზე/128, მაგრამ მადლი წინარე პერიოდის მოვლენები ნაშეღოფს, რამ შაჰ-აბას პირველმა ვერ შეძლეს 21-ის უკლებების განმეყოყება შესხეაში, - ეს მხარე 1608 წლიდან ოსმალთ მიხედის - შაჰ იუსუფ-ყაშიას ხელსუკლებას დაემორჩილა.

ყბაყბა, ირანის შაჰს არ აკმაყოფილებო ალბიშვილი ომის შედეგები და იგი ვეყბობო პირველივე ხელსაგრედი მომენტი გამევეყნობინა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის განსახლებელიად. შაჰ-აბასის გან-

128 1607-1612 წწ. ამბების შესახებ მხრობისას მელიანარ ვეყრბინობო ი.პანიშვიძის ნაშრომს. იხ.: *Danışmend İ.H. İzzetli Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. II, ss. 244-258.

1613 წელს მანისში ხაღირ-ჟაშას და ყირიმის ხანის შტავარნი-
ცხოვანი ლაშქარი სამხრეთ აბერძანიკანში შეიჭრა¹³².

მ.ჯუნარნი და მ.სურგოლუ ვეამინოზენ /ვეგრძობიან მუსტაფა ნა-
იბას ენობენს/, რომ 1617 წლის მაგბუღი საჯარაველირპან, ტურიის
შევისსაგან მსმალთა საჩქარლა შიილუ ნურლი, საპაე ტურიელი პასაე-
ლთა საჯარაველირზე ირანელთა მისალორბელი შევასხმეშისა და ყიზილ-
მაშაქან შევიწროების შესახებ აფერბინებდა ხაღირ-ჟაშას, რაე არ
შეესაბამება ვეშმარიფებას¹³³.

1618 წელს ხაღირ-ჟაშაშ შევისი ვლჩი გაგმავნა ირანის შაჰთან
და 1590 წლის საბავო პირობების აღგენა მისხხოვა, მაგრამ შაჰ-
აბასმა ეს წინადადება არ მიიღო. ხსენებელი ლაშქრობისას მსმალე-
მა ვერ შიპლნიეს მარმატებას - სამხრეთ-აბერძანიკანში მათ საგრძნ-
ბი მარცხი განიფაქს.

1619 წლის 29 სექტემბერს სტამბოლში ხელიწერვი იქნა ირან-
მსმალეთის საბავო ხელშეკრულება, რომელმაც აღაგინა 1612 წლის ბა-
ვის პირობები იმის გამოკლებით, რომ ირანის შაჰმა ამჯერად ოფიცი-
აღურაპ ენო ახალციხის ოქუზე - შესხეშე - მსმალთა ხელისუფლება,
სამატიეროპ სულენისაგან შიილუ ორე სანჯაყი ბაღდადის ვილაიეთში¹³⁴.

აღნაშეპროვე ჟურფი ისტორიკოსი ჰაპივე ჟუნჯერი აღნიშნავს, რომ
1620 წელს მსმალთა შიიერ შეგებვი იქნა ახალციხის ღივას ახალი
"კანენ-ნამე"¹³⁵, რაე იმის მაჩვენებელია, რომ სასაბავოს საბოლოო

132 *Mufassal Osmanlı tarihi*, c. IV, 33. 1802.

133 ჯანობ ჩეღების ენობები საჯარაველირს და კავკასიის შესახებ.
ჟურელირპან მარტენა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები
პაურთე ტ.აღასანიამ, აბ., 1978, გვ.79-82.

134 *Danışmend I.H.* დასახ.ნაშრომი, გ.111, გვ.275-276; *Mufa-
ssal Osmanlı tarihi*, c. IV, 33. 1804.

135 *Tuncer H. Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi
kanunları ve kanun açıklamaları*, İstanbul, 1962, 33. 102.

გაუქმებამდე რახი-ბუხი წლით აქრე რსმალეთის ხელისუფლების დაწმინ-
ძვერული მცოდნობის წყალობით სამცხე-სააშაბაგუს რიგ ჯეროღორიანე
რსმალური წესები რამყარდა /მანამდე, 1579 წლიდან სააშაბაგო ასე
მე ისე ინარჩუნებდა რამოკუიკებლობის წიშვნებს/.

მარაღლია, ამ რრის სააშაბაგო ჯერ კიკვე ინარჩუნებდა რამოკუ-
იკებელი მმარაველიობის ტარკვევი ვეშენებებს, მატრამ ის ჭაჭო,
რამ 1620 წელს /რა მანამდე/ ახალციხე რა მისი შიშბებარე ჭერიჭო-
რია ღივას /სანჯაგის/ სახით არსებობდა, იმის მიშინიშვნებელია,
რამ ამ მხარის ტარკვევი ჭერიჭორიებზე ჭერქული აქმინისტრაციული
ერაველები იყო შექმნილი, ამებნაჲ, უნდა ეივარაუგოთ, რამ უკვე
1608-1609 წლებში, იმ რროიდან, რრესსაჲ ჭერქებმა საბოლოო მია-
ხუნხეს /მეშეა 1612 წლის ბავში რფიციბარაჲ არ იყო ეს ტაჭორებუ-
ლი/ ახალციხის რელიის მიტაკება, სააშაბაგუს /აშაბაგოს/ ხელისუფლე-
ბა მნიშვნელოვანწილაჲ იყო შეშოუელი. ხაბგასშით უნდა აწინიშნოს,
რამ სამცხის შიკიერი უარაველი მოსახლეობა ფოველიხროჲ ეწინააღებე-
ტებოდა აჲ ჭერქული წეს-წყობიღების რამყარებას.

ინანსა რა რსმალეთს შორის ბრძოლა სამცხისსავეის აწით არ რას-
რეღებულა. ი. უმუნჩარშილი აწწერს მოურავ-ბეგის /გოორგი სააკაძის/
მიერ 1625 წელს მარაბრის ვეღზე ფარჩიხა-ხარის რამარელებას რა
შემდეგ აწწინიშნავს, რამ 1626 წელს საუარაველიზე საღაშორო რსმალე-
თის ჯარის სერასტერაჲ /სარღაჲ/ ბაშუვის ბეღლარბეგი /მეშინსენე-
ბელი რმერ-ჟაშა/ იუნა რანიშნული¹³⁶. იგივე აწწერი მიუთხიებებს, რამ
მიშბებუწ წელს რსმალებმა შეუჭოეს ახალციხის კიხეში შეჭრიღ ყიშიღ-
ბაშებს, ჭერქოა რაშუარს სარღობდა ანატოლიის ბეღლარბეგი რიშღენე
კუსეინ-ჟაშა¹³⁷.

136 *Meunçarşılı I.H. Osmanlı tarihi, c. III, I bölüm, 63.165.*

137 იუკი. 63.169.

აგრეთვე—საქარველეს ურბიურთობაში XV/II საუკუნე დაიწყო ახალი ტარველები. "ოსმალეთის პანურილები ისტორიის" ავტორები მიუთითებენ, რომ 1702-1703 წლებში ოსმალეთის სულთანსაჰში მოზარდობაში მყოფი ურბიური სამეფო-სამთავროებიდან იშურებოდა, ტურქიასა და პარსიანის ქვეყანაში ურბიურობა და მღვდლარება შეიძინებოდა /ავტორები ძირითადად "მარინი რაშის" /რაშის ისტორიის/ მონაცემებს ეყრდნობიან/. ამიტომ ამ რეუბში ოსმალთა ლაშქრის გატაცება გასაწყდა. პასაღეა საქარველესკენ გამოემართა აზრების გამოტევი ხალი-ფაშა. მისივე სარდლობის ქვეშ გაურბიანდნენ ჭრამიზონის ბეის სალი-ფაშას, ჩილირის /ახალციხის/ ბეგლარბეის ისკა-ფაშას /ისაფ-ფაშას/ და მათი სამფლობელოების მთავარი სარდავის რაბბები. აღნიშნული 1703 წლის ბაგბეში პალაშტკლი იქნა ტურქიასა და სამეგრელოს რიგი პუნქტები¹⁴¹.

ი.პანიშენის მიხედვით, 1723 წლის ივლისის პანეგს ოსმალთა ლაშქარმა აზრების ბეგლარბეის სოლაქპარ-ობრაში ფაშას სარდლობით გაილაშქრა აზრის, ხელე ურბლის დეპარტამენტის პარბეის შემდეგ ტორში შეიჭრა და ტორის ციხეც დიდი წინააღმდეგობის გარეშე იგრო ხელ¹⁴².

1723-1724 წლებში აზრისსა და ტორში ოსმალთა ლაშქრობების შესახებ საფრანგულად ეწიბებოდა აგრეთ ისტორიკოსის აჰაქ ლევენის ნაშრომში. აღნიშნულია 1724 წელს ქაქი რეკე-ფაშას ბრძოლა ირანელთა წინააღმდეგ, ბრძოლა, რომლის მთავარ მიზანსაც ურბიური ოსმალთა ბატონობის განმტკიცება შეადგენდა¹⁴³.

¹⁴¹ *Mufassal Osmanlı tarihi*, c. IV, გვ. 2283-2285.

¹⁴² *Danışmend İ.H. İzahl Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. IV, İstanbul, 1961, გვ. 13.

¹⁴³ *Levend A.S. Gazavat-nameler ve Muhalefler Ali Beyin Gazavat-namesi*, Ankara, 1956, გვ. 138-140.

1720-1724 წლებში ოსან-ოსმალეთის ომის შედეგ ოსმალთა ერა-
ვანზე ლაშქრობის აღწერას ეძღვნება აგრეთვე ა. მუნირის მონოგრაფია,
რომელიც საინტერესო ყნობვითა გამოველი 1720-1724 წლებში ქარაღლი
სილაჰპარ-იბრაჰიმ ფაშას, რეჯებ-ფაშას, ისჰაკ-ფაშას და სხვა ოსმა-
ლი მხედრთაშეყარა ლაშქრობის შესახებ¹⁴⁴. მასში უქმანი მუსტაფა
აქას "ერევნის გამგრობის წიგნი" და ოსმალთა ავტორთა სხვა /მათ
შორის ტურქიბაქს/ ახმულებზე დაგრძობითა ძირითადად აღწერილია
ავტომა ერივანზე ლაშქრობის ეპიზოდები, მაგრამ პარალელურად მოცუ-
მულია ყნობები ქარაღლი ლაშქრობის შესახებ. ეს მონაცემები ძირითა-
დად ეწმებება იმ ყნობებს, რომლებსაც ეძვეებითა ტურქიბაქსთან.

ოსმალთა 1720-1724 წლებში ლაშქრობა ქარაღლი ბეზინევერითა
აქის ასახული XVIII საუკუნის ოსმალთა ამბაღმწერიის, ქარაღლი ნარ-
მითობის ტურქიბაქს ახმულებითა "აბიღისის გამგრობის წიგნი"¹⁴⁵,
როგორც საესებითა სამაღლიანად მიუთხებებს ც. აბუღადე, ტურქიბაქ-
აქის ნაბრძოლი ეველინება როგორც ფანატიკოსი მუსლიმანი, ოსმალ-
ეთის სასვლანთა კარის ურატეველი მსახური და ფრმფრდილი მონა¹⁴⁶.

მარაღლია, ოსმალებს არც ამჯერად ეწერათ ქარაღლია და აბიღისში
მეტი ხნის მანძილზე გამოგებლობა, მაგრამ მათი ეს მტორე ხნის - ათ-
ეების სამწლიანი - მარეში მესაპ მძიზე აღმობნდა ქარაღელი მოსახლე-
ობისათვის.

144 *Münir Antepi. 1720-1724 Osmanlı-Iran münesebetleri ve Silahşor kemani Mustafa-şahın Revan fetih-namesi, İstanbul, 1970.*

145 ტურქიბაქ. აბიღისის გამგრობის წიგნი. ჟურნალი ევესტრ მარ-
გმანი, შესავლითა და წენიწენებითა განსვცა ც. აბუღადე, აბ.,
1975.

146 ივე. ივე.

ეს შემოსევები იმდენად აუჭანელი და მძლავრი იყო, რომ 1723 წლის ივლისში ვახტანგ VI ცხინვალში გაიხიზნა. შემდეგ მასვე შუა-ჯრედენ ბაჟარი და შუაშიდე გური-ბანიც, რომლებსაც მანამდე ურთიერთში იშობდა ქუთრაძე. საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაშ მუარისა ისინი და ურთიანი ძალებით შეტევა გააძევიტეს, მაგრამ ამჯერადაც მარცხი განიცაგეს - ოსმალებმა აიღეს გური და ცხინვალი¹⁵².

1724 წლის 15 ივლისს ვახტანგ VI-მ ოჯახითა და ამალით რუსეთს მიამწრა, რაშია განმარტა უახლესა პეტრე I-სათვის. ეს კი შეჟაჟ გუ-ღობრევილს ნაბიჯი იყო ქარაველას მხრობან, რაგან რუსეთს არ ანაღ-ველებდა საქარაველას ბეჟ-იღბალი¹⁵³. ამას აქანსტრუბს ის ჟაქტი, რომ 1722-1724 წლებში, ისარტებლეს რა ირანის პასუსტებით, გარკვეულნი-ღაჟ ურთიურახბელშემწყობი მოქმეებდა პაიწყეს ჟურქუშია და რუსეთში. ამის ნაჟელი მაგალითია 1724 წლის ივნისში სტამბოლში პაგებტი რუსეთ-ოსმალეთის საბაჟო ხელშეკრულება, რომლის ანახამადაც ამიერ-კავკასიის მორ ჟურიტორიაზე, მიაჟ შორის ქარაღსა და კახეთზე, პაღეს-და ოსმალთა გამტებლობა¹⁵⁴.

ამის საპასუხოჟ ქარაღ-კახეთში პაიწყრ მასობრივი ანტიოსმალე-ტი მოქმეებდა, რუსეთ-ოსმალეთის ამ ხელშეკრულებას უარყოფითაჟ შეხ-ვეა ირანი, რომელიც, ხელშეკრულების ანახამაჟ, კარტაჟა უღლებბს კასპიისპირაზე, ატრეჟეჟ საკუთარ ჟურიტორიებზე - ჟავრიბზე, ჟაბ-ვიბზე და ა.შ.¹⁵⁵

152 ოახბეღური ჟ. აღმოსავლეთ საქარაველო 1723-1735 წლებში // "ოს-მალთა" /, საკანონიკაჟ რისერჟაცია, ჟბ., 1975, გვ.71-72.

153 ტაბაშვილი ვ. ჟოჟალური საქარაველას სამოგაჟობრივი კლასე-ბი. - ნარკვევები მახლობლი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, გვ.377.

154 ოახბეღური ჟ. პასახ.ნაშროში, გვ.57.

155 იქვე, გვ.63-64.

1725 წლის სექტემბერში ოსმალებმა ხელა იტყეს ტანჯა და მას-
თან ერთად იორეს მხარე¹⁵⁶.

მოკლედ ანის შედეგად აღმოსავლეთ სავარაუდოდ შეჰყარ მთიე
ვიწარებაში აღმოჩნდა და ეს გაგრძელდა 1735 წლამდე, ე.ი. იმ პრე-
მი, როდესაც დაიწყო რუსეთ-თურქეთის ომების ხანა¹⁵⁷.

ი. უმუნჩაშვილს მოჰყავს საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც მო-
ახრობილია ჩიქობინის /ახალციხის/ გამგებლის იბრაჰიმ-ფაშას შესა-
ხებ. წყარო დახლეობით ბუზხსენებულ პერიოდს ეხება. ავტორი აწ-
ნიშნავს, რომ ოსმალების სულთანმა მისაძი და ოსმალების ხელისუფ-
ლებიდან გამორჩეული ერთგულებისა და სამსახურისთვის იბრაჰიმ-
ფაშას სამხელთან ფაშას ჯიჯილი და ოსმალების იმპერიის ევროპის
სახელს უბოძა. შემდეგ სულთანმა განუხარტა იბრაჰიმს, აუ რა ევალე-
ბოდა მას, როგორც იმპერიის ევროპის¹⁵⁸. ჰეხევის ეს დოკუმენტი სა-
ფრადებოა უმუნჩაშვილს ჩიქობინის /ახალციხის/ ვილითის იმჟამინდელი
მეგობარობის გაყენების შედეგად.

ი. პანიშვილი, ეხება რა ირან-ოსმალების 1736 წლის ბავს,
აღნიშნავს, რომ ხსენებული ბავია შირვანი, დაღესტანი და სავარაუდ-
ოდ ოსმალებს რეზოდა¹⁵⁹. აქ გვჩვენებენს ექვს იტვიხსება მთ-
ლი - აღმოსავლეთ და დასავლეთ სავარაუდოდ.

1735 წლის ამბების აღწერისას იგივე ავტორი მოგვიხრობს, რომ
1735 წელს ოსმალებმა მოახრებეს ტანჯის, აბილისისა და ერეკლის
ხელაგება¹⁶⁰. აბილისის დაპყრობის შესახებ ცნობა არ უნდა შეესაბა-

156 *Danışmend İ. H. İzahl Osmanlı Tarihi kronolojisi, c. IV, 33- 14-15.*
157 ხეველიძე ნ. ოსმალებისა და სავარაუდოდ ურთიერთობა XVIII სა-
უკუნის I ნახევარში, საქან. ინსტიტუტის, თბ., 1986, გვ. 30.
158 *Uzunçarşılı İ. H. Osmanlı Devletinin Merkezi ve Bahriye Teşkilâtına, Ankara, 1998, 33- 197-198.*
159 *Danışmend İ. H. დასავ. ნაშრომი, გ. IV, გვ. 22.*
160 იგივე, გვ. 25.

მეზობელ სინამდვილეს, რამეთუ ვახუშტი ბატრაჭიონის მიხედვით,
"მაშინ გამოვიდა ჭყილისიძემ მაჰმადბეგ სპილას ოსმალთაჲს, ამის
ჯვრეაჲნი ყიზილბაში-ქარაველინი, აოჭნეს ოსმალნი და მოწყდნეს და
ქუჩანი შევიდნენ ჭყილისს... მოვიდნენ ოსმალნი ღამე და მოსრდეს
ჭყალნი სრულიად და მიღას დაუსხნენ ყიზილბაში-ქარაველია და ჯვრე-
აჲნი ესენიჲსა...

... მოვიდა უფროსი სპილას, ეწყდნენ და იქმნა მურ ბრძოლა
ძლიერი, მოკლეს უფროსი და ივლიტობდნენ ოსმალნი, რამეთუ ერთი ასა
შეიპყრობა. ამის მიხედვითა ოსმალთა მისივეს ურევანი, განჯა, ღო-
რე; ჭყილისი და პაიყჩა ამათ-ხანი...¹⁶¹.

სწორედ 1735 წელს მოკლეს ბოლო ქარაველი ოსმალთა მარტოს.

საინტერესო ცნობები მოჰყავს ანანაძეძეძე ავრჯ ავტორს გ.გოქ-
ჩეს, რომელიც აღწერს დასავლეთ საქართველოში ოსმალთა 1763-1766
წლების ლაშქრობას. იგი მოგვითხრობს /იზიარებს აქვეყნის ვასილის
ახალციხის ცნობებს, აგრეთვე ბ.უფროსის დიპლომატიის ნაშრომს "ოსმალთა და
სეფევიდთა ურთიერთობანი"/, რომ 1764 წელს ოსმალთა საქართველო-
ზე ლაშქრობა განიხრახნეს. ამ გასაწყვეტილების ანაბეზარ ჩივირის
/ახალციხის/ ვალიმ, ვებრძოა ქასან-ფაშამ სხვა მებრძოლთა ერთად საქ-
ართველოსკენ /ივლილისმიხედვით იმერეთ-გურია-სამეგრელო/ აიღეს გარი.
ლაშქარს სასავეში ავად ქასან-ფაშა ჩაუტყა. 1765 წელს მას ჭრახი-
ბონისა და სივასის ვილაიეთების მებრძოლებიც შეუერთდნენ. მებრ-
ძონის მბრძოლის შემდეგ ჯარი ჩივირისიდან დაიძრა და დასავლეთ საქარ-
ველოს სამხრეთს მოაგდა. ოსმალთა ხელთ იტყეს გურიის ქვეყ-
ნის /გურიის/ ციხესიმაგრეები, გააშავნეს ისინი და ავიანდნენ გარ-
ნიშონები ჩააფრეს. ამის შემდეგ რეპისის /სამეგრელოს/ ჯარიც და-
გა, რომლის გამგებელიც - პაიყჩა - მებრძოლთა დაუხსნა და

161 ვახუშტი ბატრაჭიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. -
ქარაღისის ცნობები, ტ. IV, გვ. 514.

სურსათ-საბრუნავი მონარაგება აღუდგა. ამდენად, ჯერებმა ცოცხად უმტკივნეულოდ, ღიჯის უბრძოლველად გაიარეს სამეგრელო. მიშავენი წიგნს ჯერებმა სოლომონ იმერსა მეფის ხელისუფლების ქვეშ არსებული სვერის მძლავრი ციხესიმაგრე და მასთან ერთად ქუთაისის ციხეც იტყვეს ხელ¹⁶².

ქ.ტოჭენს ამ ცნობებს აქვს ცხადი XV111 საუკუნის ავტორის ამბებ ვასილის აბაშელისა და ქარაჯი ისტორიკოსის მონაცემები¹⁶³, რომლებსაც იმომბებს კიდეც მანამდე როცა ჯერე ისტორიკოსი. რაც შეეხება ღიჯს ამბებ ვასილის აბაშელისა, იგი უფრობა ჩვეულებრივ მუსულმან რეჟიმის მონაცემებს¹⁶⁴.

1784 წლის ავტობიოგრაფიული ქარაჯისა და აბაშელის /სო-ბუბუბუ/ რეჟიმის სარდლის ხანიკი აღი დაშინს ლაშქრობის შესახებ მოგვითხრობს ი.ბაკალი /იგი იმომბებს ჯერეის პრეზიდენტი-მინისტრის არქივის დოკუმენტებსა და მ.შვეველის "ტრაპიზონის ისტორიას"¹⁶⁵.

ქ.ტოჭენ აღნიშნავს, რომ 1783-1784 წლებში, ისარგებლეს რა სოლომონ იმერსა მეფის ხელისუფლების შესუსტებით, ჩიქორის სხალციხის/ ვაღის სუღიმიან-გაშის სარდლობა იმერეო დაღაშენს და დაბრ-ბიუს "აჭარლებმა"¹⁶⁶. ეს ცნობა არ უნდა შეუსაბამებოდეს სინამდვი-ლეს, რადგან ავტორი ლაშქრის სარდალს სუღიმიან-გაშის მოიხსენიებს.

162 Gönçe C. Hafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Hafkasya siyaseti, İstanbul, 1979, 33. 73-74.

163 შენგელია ნ. რეჟიმის ისტორიკოსის ამბებ ვასილის ცნობები სა-ქარაჯელის შესახებ. - ქარაჯი რეგრაფიკონობა, ტ.3, მძ., 1971, 33.290-310; ხაველიძე ნ. რეჟიმისა და რუს.საქარაჯე-ლის ურთიერთობა, საკანონ.ციხეუბანი, მძ., 1986, 33.42.

164 შენგელია ნ., ხაველიძე ნ. ჩვეულებრივ მუსულმან რეჟიმის ცნობები რუს.საქარაჯელის შესახებ. - "მეგრე", ისტორიის სურსა, 1979, № 3.

165 Ozkaya I. Canikli Ali Paşa. - "Bülleten", c. XXXVI, Ankara, 1972, 33. 518-521.

166 Gönçe C. რეჟიმის ისტორიის, 33.81-82.

յնքա յուսահատքա, որն ամ լաժրործնի մոնցոմա ճայարճախեւի ոցո ոս-
մալեանի եղնիսդգլոծնի միւր. ամցեար զնճան - ոմիւրաճէ պարալեա
լաժրործնի շեկախեմ - յեր յեքքեմնի յարալլ սանստորոս ճարաղծնի.
այ թիւղեմա ոլլունիսմեմոքքես ճիւղորոնի յղաւղեանի ճամցեմլին յորա-
րո ճարալլո ճարարու. թեկալեա, կայմէ յեքքա ամբլլ-մեջ եմիժնաժիւ-
լին 1734 ճլին լաժրործնի, որքեսայ ման ամա ոմիւրալո, ամամբ ճարու
բալաժրա¹⁶⁷.

Սագրաբղեմ թասալան յեքքեմնի ալալեմաթ թոնասնի յրա ճաժրոմ-
նի. յարալլ, պեղոն թոպսայ ճարալլո ճարալլոնն ոմ յարալլո բոլլ-
մեղեմնիս, որմեղեմնի ոմիւրա թեջ սոլորմոն 11-ն /1773-1815/
մոնթրա ճեմալեանի սլալեան. ամ բոլլեմեղեմնի բայրոնոնի ա.թոնասն
բանեմնի, որն ճեմալեանի սլալեանի կայարալլոն /ամ թեմալեւեյանի ոլլ-
լունիսմեմա բանալլեա կայարալլո/ թոնասլեմեջ ամանթոնի մոնթրա
կամեղրո ճոննիսմեղեմնի, մոն յմեղեմնի բամպորոմլոր յոլլոթոյան. պեղ-
րո ոմեմեղեմնի, որն, յորոնի, ճեմալեանի մեմալլեւի թեյեմնի ցոլլ-
եղնի յեղեղեղաբ ոլլալեմնի ամ ճեղորոնի բա ցոլլեղնալորաբ յեղեղեղեմնի
եղնի մոն ճարեղեղեմնի¹⁶⁸.

Կայմէ ոն ամոն, որն բանալլեա կայարալլոնն ճեղեղեանի ճալլ-
լոնի մորոն թեմալլեւեյանի կամեղրոնիսա բա ճարոնի ճամցեմլեմնի /XVIII-
XIX կայարալլեա մոնթրալլեւեյանի բա XIX կայարալլոնի յորեղ թեղեղեմնի/, ալո-
նալլեմնի կա ամ ճեղորոնն ճարալլա ճեղեղեմնի բա "կայարալլոն" ճ-
լեմնի, ճայն ճեմալլեանի սլալեանի յանալլեմնի բա յեղեղեղեմնիս
ալոնալլեմնի.

167 Գնալլալլալլեւի յ. բանալլեա կայարալլոնն XVIII ս. 79-80-ն
եղեմնի. - կայարալլոնի ոնթորոնի կայարալլեմնի, թ. IV, թ. 14, թ. 14,
1973, թ. 667-668.

168 Altındağ Ş. Osmanlı İdaresi ve Gürcüler. - Ankara Üni-
versitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,
c. X, sayı 1-2, Ankara, 1952, թ. 79-90.

ასმაღლებს მიღებრმა იმპერიაში, რამდენაც თავისი რამდენობა-
რი რამდენი მთელი ევროპა შედრს, საკუთნებრის მანძილზე რიგი ტაველ-
მა მსახერინა საქარაველს სოციალურ-ეკონომიკურ ჟე პოლიტიკურ ფრას-
ბე. ამ რჩოს მანძილზე საქარაველს, ჟურჯეის მისამღვრე უკუგანია,
ტამუპშიბიხ ხეგებრდა ჟურჯეის პოლიტიკური ბრახვებრის ჟვარსანუერ-
ში. ამგებრდა, საქარაველს ინტორიის სრულყოფილი შენდავეა ავტოლუ-
ლარ შოთახევის საქარაველს-ასმაღლებს ურთიერობრის საჭუბველიარ ტა-
მკველვეას. ამ საკოახებრის კველვისას შიგარ მისარას იბევეა ტა-
ნამებრრვე ჟურჯ ინტორიკოსთა შროშებრ. შიხ უშეჯენ საინტორესთა,
ჟე რჩორ აფასებენ ჟანამებრრვე ჟურჯი შეგრიერებრ ამ ურთიერობრებს
XX საკუთნის ტადასახევიარ.

• • • • • IV

ქართველთა უბნოვანი ნახევრბავლიონისა და სამხრეთკავკასი-
-უბნოვანი ყოფის გეოგრაფი საკითხნი მანამდეწვეთ მუკველი
დასწრისგანამდე

იმ საკითხისა შორის, რომელიც განხილულია XX საუკუნის მუკველი
ინტროდუქტორული ნაშრომებში, აღსანიშნავია ქართველთა უბნოვანი ნარ-
ბოძალეობისა და სამოქალაქობრივ-პოლიტიკური ყოფის საკითხი. სწორეპ
მის ირტვილი პავედელი მუკველები განმარტებულსა და განხილვას
უძღვრება წინამძღვრებულ მუკვი. კერძოპ, ჩვენი კვლევის საგანისა მუკვი
ინტროდუქტორული მუკვიეპინ უბნობოლეს, არინ უბნის, ისმადი ბერ-
კუსის, მუკვიეპინ გოვარდისა და კ.გოვრეს ბოტირის მბტვება.

პასახელებელი ავტორთა შორის მუკვიანადი საკითხის განსაკუტრებო
ინტენსიუტაპ იკვლეს მუკვიეპინ უბნობოლეს¹. საინტროდუქტორული
კონტაქტისა არასწორი ინტროდუქტორული საფუძველები მის გამოკვლეებში.
გამომუშეულია არაუტოტი ტენდენციური, მუკვიეკვლაპ მიუღებელი მისამ-
რება.

როტორს უკვე იმუკვი, ჟ.უბნობოლეს ქართველი ნგარებობიან იუნობს
და იუნებს მიოლეს მარნი ბროსესელი მრანტელი მარტმანებს² /პასხილე-
ბოი იტივე მუკვიდება იმუკვიას მელიანაპ მანამდეწვეთ მუკველი ინტროდუქ-

1 Hirssoylu M.F. Hars tarihi, İstanbul, 1953; მბნგვ. Her Bakımın-
dan Türk olan Kürtler, Ankara, 1964; მბნგვ. Larlar №6-
narlar. - VII Türk Tarih kongresi - 1970, Ankara, 1972, ss. 420-
-445; მბნგვ. Osmanlıların Kafkas - Eellerini fethi (1451-1530),
Ankara, 1976; მბნგვ. Dağıstan - Aras - Diele - Altay ve
Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Ankara, 1984.

2 Chronique géorgienne, traduite par M. Brosset, Paris, 1831.

ჩანდლთა გუარს, იგი გუოგრაფიული ურთველს, ჩორჩანს უკავშირდება⁷.
გიორგის სიძე მიჩიანი იყო ძე ბეშუენ ბაქალაქიანსა, ჩომელიც, ჭაენის
მხრე, გახლდაჲ უახი იოანესი⁸.

მიჩიანის უახუბმა - სულამ, ბეშუენმა და ლაკლავმა დასაბამი
მისცეს ახალ საგვარეულებს: სულამ - ახალ ჩორჩანელთა შტოს, ბეშ-
უენმა - ჯაფარიებს, ლაკლავმა კი - ლაკლავთა გუარს⁹, ჩომელიც დაკავ-
შირებული უნდა იყოს გუოგრაფიული პუნქტ ლაკლავთან /ამჟამაჲ მუახუ-
ვის ჩაიხონ/, ამჟენაჲ, ჩორჩანელთა და ბაქალაქიანთა ძველი ურთველი
გვარებიდან წარმოგება /XII საუკუნეში/ ჯაფარიების შტო, ჩომელიც XIV-
XVI საუკუნეებში სამცხე-საათაბაგოს განაგებდა. მკვლევართა აზრით,
ამ გუარს საფუძვლაჲ დაეკო სამხრეთ საუარეველთი მუხარაჲ ჯაფის ცი-
ხესიმაგრის /ამჟამაჲ ჟურჯუანის გურიგორიანთა/ სახელწოდება¹⁰. სამ-
ცხეს ხსენებულ რიგებულთა შუასახედ ურთველი ისტორიული ნუგარების მო-
ნაცემების სისწორე განიარაღებია ანაშენებულე ურთველი ისტორიოგრაფი-
აშიც. ჯაფრთა საგვარეულს წარმოამავლებინს გარკვევის ცდა მოცემულია
აგრეთვე იამნელი ურთველოგის სუიჩი კიჭაგავას გამოკვლევებში,
რომლებშიც ავტორი იხიარებს ურთველი ისტორიოგრაფიაში გამო-
ყვნილ ხსენებულ მასაბრებას¹¹.

7 მოშიამელიძე ნ. ჩორჩანელები. - ურთველი საბჭოთა უნივერსიტეტი,
ტ. XI, 1987, გვ. 149.
8 ცხოვრება და მოუღალაურობა ... სურამიონისი, გვ.
9 შარანიძე უ. სამხრეთ საუარეველს ისტორიის მასალები, თბ., 1951;
კრიპაშვილი რ. ჯაფრთა გეოგრაფიული საგვარეულს ისტორიისათვის. -
საუარეველს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შუამბე, 1980, ტ. 98, № 2.
10 გარჯინსკანის ვილაიუთის რიგი დაუთარი. ჟურნალი გურსული მარტინა,
კომუნისტური და საბჭოებელი დაჯიჯი ს. ჯიჯიამ, ტ. III, თბ., 1958.
11 გამამელიძე ნ. საუარეველს ისტორიის საკითხები იამნელი უნივერ-
სიტის სუიჩი კიჭაგავას შრომებში. - "მნათობი", 1957, № 6; Kita-
gawa S. The Il-Khanids' Rule over South-Western Georgia
the Establishment of Samtskhe-Saatabago. - "Shiko", 1977,
№ 7.

რაც შეეხება გივჩაღებს, მათი პირვანძვილი საცხოვრებელი ტყა ადია იყო. შავიძევისპირეთში ისინი მხოლოდ XI საუკუნეში აღმოჩნდებიან. ამავდროულად პატიკიდან ამ ტომებში პატიკი იწყობი პირველყოფილია აღმუშავა წყობილებაში, ზემო ტყაროვნი წყობის გაუმჯობესებები მათი ამის შემდგომ კარგა ხანს იყო შენარჩუნებული¹². ისინი გამოიჩინებოდნენ სიმამალითა და ბრძოლისუნარიანობით, რამაც განაპირობა საჯაროებში მათი ჩამოსახლება XII საუკუნის პირველ /1118-1119 წწ./ და ეს, როგორც ცნობილია, პატიკი IV აღმშენებლის სახელს უკავშირდება¹³. ამრიგად, ბუბაქიძევიდან გამოიპინარა, ეფეცარეშა, რომ ამ პირველ-უნვან ტომსა და სამცხის ახალბაგებს - ჯაგელებს - შორის არ შეიძლება ყოფილიყო რაიმე ნათესაური /ენიკური/ კავშირი, მით უმეტეს, რომ ჩვენს ჯეროვანიმდე გივჩაღთა კვალი არ შემორჩენილია არც ისეთი-ვე ნათესაობისა და არც ფორმირებაში¹⁴. ეს გარკვეულბილად განაპირობა გივჩაღთა სწრაფი გაქარაგვლების პოტენსია¹⁵.

ეფრთხილდეს ახალბაგის გამგებელი მარჯანიძეების საგვარეულის ზურგი შეპარბანების ჩამოშალვად აცხადებს¹⁶. ცნობილია, რომ მარჯანიძეები, კერძოდ, ცხუმის ურბსავი რაიონ მარჯანიძე, ქარაჯი ბერი-

12 Плетнева С.А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. -- Материалы и исследования по археологии СССР, 1958, вып. 62 ; Половцы. -- Малый энциклопедический словарь, издательство Брокгауз и Эфронъ, вып. X, СПб., 1901, с. 764.

13 ზაქარაიძევილი ჯ. უცხოელები XII ს. საქარაგვლის რაიონში. -- კრებ.: საქარაგვლის რესპუბლიკის ხანაში, თბ., 1966, გვ. 167.

14 იქვე, გვ. 167.

15 მათი უბუნებობა ჩამოსახლებს სიბუნებში /იხ.: Еремьян С.Т. Агарцинская надпись 1184 года. -- Исследования по истории культуры народов Востока, М., 1960, с. 183/.

16 Hırsioğlu M. F. Osmanlıların Kafkas-Ellelerini fethi, 33-3.

ლობი მფარველი პირველად მოხსენიება XIII საუკუნეში. "ისტორიანი და აბმანი" მას ამარისპროინველი ურე-ურე რიპ ფეოდალად მოხსენიებას¹⁷. ჯამალაბუმერელი "ასნერვან მათიანეში" ვხვდებით აფხაზთა მხეპარაფაფეარს - პარპინ მარვანოძის ძეს¹⁸. ტაქტიკის მანახმად, ეს ფეოდი მორვანმამეობისაგან იღებს საფეეს, მატრამ ეს დეფენდა არ ვნდა მუესამამეობეს ფრემაროფუნას. აფხაზეში მარვანოძის მესაფე-ვისთა ჩაჩმა. აუ ტაქტიკედეელი ტაქტიკემა ტეაუნეებს, რომ მარვანო-ძემადეუ აფხაზეის მარეაფენენ არმები /რევეანდეელი ანჩამადე/¹⁹. საფურედეელია, რომ მირვანმამეობან მათესაობის ვერსიას ვერქნობა, მატრამ საკუფარი საფეროფებისამეობრ ასხეაფერებს მას ფ.უიროფოლუ. მუეპოინანები, რომელსაფ აფერო მირვანმამეობის ნაფეად ასახელებს, არიან არა ფურეელი, არამეუ ვერეელი მერეებისანი. ეს რინასფია არ-სეობრმა 951-1199 დეებში არანსა და სრმხეაში²⁰. ფ.უიროფოლუ სა-ურეოპ ვერეებს ფურედეად მიიჩნეეს, რაფ უფრო მიმანდასახეღ პოლიფი-კურ ხასიოას აფარებს, ვიერე მუენიერეღ²¹.

იგივე აფერო იპიფანეუ ფურეღ ტერიფორიად აფხაფებს არფანს და მარ დასვენს, რომ უარედეები უმარეებელოფ და მრმაფ აფხაფებენ პრეფენიას ამ იღედეო²².

- 17 ისტორიანი და აბმანი მარვანდეფეამი. - უარელის ცხოვერება, ტ.11, მბ., 1959, ტვ.33-34.
- 18 ჯამალაბუმერელი. ასნერვანი მათიანე, ფეესიფი ტაქტიკედეად მრამ-დაფა, ტაქტიკედეა, მუენიშენები და დეუსიკონი დაურეო რ.კიკრა-ძე, მბ., 1987, ტვ.75,77.
- 19 *Антабдуге З.В. Из истории средневековой Абхазии, Сухуми, 1959.*
- 20 მუეპოინანები. - უარეღი სამფრეა ენსიკლოპედეა, ტ.10, მბ., 1985, ტვ.699.
- 21 მენედეამეიცილი ა. ახლო აღმოსავლეთის ურეების ისტორიის საკი-ობები, მბ., 1978, ტვ.7-9; ვერეები. - უარეღი სამფრეა ენ-სიკლოპედეა, ტ.10, ტვ.575-576.
- 22 *Hirzioglu M.F. Hars tarihi, Istanbul, 1953, გვ. 111.*

არგამანი ღერონი მრევლის ახმუღუბაში უახლესი უაღრესი სახეობა-
გუბილია იხსენიება. გვხვდება მესამე სახეობა - ჯური. იმავე ავტო-
რის ენობა, ჭარბად 1-ის მიერ ძვ.წ. III საუკუნეში შექმნილი წერ-
ვის საერისთავო კოლა-არგამანისა და უაღრესისაგან შედგებოდა²³.

ახ.წ. V საუკუნეში აქ კახეობა დაარსდა უახლესი გორგასანმა. მომდევ-
ნო საუკუნეებში არგამანი საერისთავოს წარმოადგენდა. XII ს-დან კი
იგი სამცხე-საათაბაგოს შემადგენლობაში შევიდა²⁴. აგრეთვე ეს მხა-
რე სამოლოპ მიიჭაქეს 1549-1551 წლებში²⁵. იგი გაიყვანა ნაწილად -
იგი და მათგან არგამანა. პირველი მადეპირველია შევიდა გორგასან-
ის /რიფიფის/, ხოლო მეორე - ფარსის ვილაიფში²⁶.

გ.უიბილილი ადრინავეს, რომ ძვ.წ. 665 წლის დამფარვის შემდეგ
სკვიფში ამირკავკასიის რიგ ლეში დარჩენა /ვიციფიერი, ლეფიფიერი
სხვა ავტორის მსგავსად²⁷, სპარსულენოვან სკვიფებს აგრეთვე მოგვინ
ხაღაპ წარმოგვიგვინს/ და ბევრი მათგანის გომინიფიას ირმა კვარი
დაარჩენს. გ.უიბილილი კვამიჩენს ურამანეს "გვტორს" /იგივე

23 ღერონი მრევლი. ცხვრება მეფეა. - უარღის ცხვრება, გ. I,
მბ., 1955, გვ. 10.

24 ღორფიფანიძე მ. საუარჯელის საგაიფო და მინაპირიფიფიერი ვიფა-
რება XII ს. II მეფეფიფიანი მფ-იანი წლების დასაწყისამდე. -
საუარჯელის ინფორიის წარკვეფები, გ. III, მბ., 1979, გვ. 28; ღო-
მინაძე მ. მონღოღუბამ დაბავება. - იფე, გვ. 559; მისიფე.
სამცხის სამთავრო XII ს. II წახეფარში. - იფე, გვ. 599.

25 ამღრადე ე. აგრეთვე მფარფები სამცხე-საათაბაგოს XVI ს. I მეფე-
მეფის ინფორიისათვის, გვ. 66.

26 გორგასანის ვილაიფის რიგი დაჯარი, გ. III, გვ. 496-557; რი-
ფიფის ვილაიფის უბა დაჯარი, მბ., 1979; ალასანია გ. აიბი
აღის "რისადე" რღორე მფარე მსმადღის აგრარე ურფიფარბაფ
მესმადღისათვის. - უარჯელი მფარე მსმადღისათვის, გ. III, მბ., 1971,
გვ. 19; Тверитинова А.С. Аграрный строй Османской импе-
рии, Л., с. 99-109.

27 Мизиев И. М. Шаги к истокам этнической истории изен-
трального Кавказа, Нальчик, 1986, с. 34-35.

"ტოგარენი" / და სკვიპურ გომებს. ლეონა ამავე ბუნებრივების არიან სხვა სკვიპურებში²⁸, მაგრამ ლურთ ავტორის ეს მოსაზრება მისი სა-
 ეროს მსჯელობის ფონზე ურთავარაპ ჭენდენიურ ვლერს აგარებს. ამას-
 ლან, ლურთ ავტორი უარლვ-ბიბანტიურ-სარბურნი წერილობილი ისტორიული
 წყაროების მონაცემების უყოინარობილი მიუთილებს, რომ "ტვტარუი" და
 "კახელი" ურთი და იმავე ოქუის აღმნიშვნელი ჭერმინებია²⁹ / მსჯელო-
 ბა მოგანლია ყველგვარი ურთილოტიური ჭარტლებილა და ცნობის წყა-
 რის მიიხიების ქარტეუ/, რილელ კახელსაყ სკვიპურ, აქედან ტამიბი-
 ნარე კი, მისი "ლურთის" ლანახმაყ, კროლოლურელ ვლემენს უნახესა-
 ვებს. ეს კი, როგორც ტოტრაფიური, ისე საუნახმეცნიერი მონაცემების
 ძაყარბებაა. ისტორიული სინამიდელე სრტლიაყ საინინაყომეგოს ლაყა-
 რებს. "ტვტარუი" / სარბური "ტვტარუი", ბერბული "ტოტარენუ" / უე-
 ბი უარლის აღმნიშვნელი ჭერმინია. ტოტარენეს სახელწოდებია ტვტარ-
 ლი ბოიხსენიება სტრატონის ლბლელებში³⁰. ავლენე ამ ტოტრაფიურ
 ურთელს "ჭოსარენუ"-ს უწოდებს, ბოლო სვეჟანე ბიბანტიური კი -
 "ინარენუ"-ს³¹.

სტრატონი ამ მხარეს სიშეხა სამეფოს ბემატელობაში ნარწი-
 ვიყვენს. ვ.სემ-მარტენს ბოჟყვენს რა ეს ატეილი სტრატონის "ტოტრა-
 ფიისა", პასუენს, რომ ეს ჭერიჭორია ოპილგანეე უარლვლებილი იყ

28 *ველიქივილი გ. Очерки истории Грузии, т. I, ТБ, 1989, с. 213-214.*

29 *Кизилов М. Ф. Паспал, ნაშრომი, ტვ. 63.*

30 *ყავსრინელი ლ. სტრატონის "ტოტრაფია", ცნობები საუნარლვლის
 შესახებ, ლბ., 1957.*

31 *ლიმოური ნ. კლავიოს ავლენილისი, "ტოტრაფიური სახელბოუ-
 ნელი". ცნობები საუნარლვლის შესახებ. - მასალები საუნარლვლის
 და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, 1955; ბიბანტიური ბერ-
 ლები საუნარლვლის შესახებ, ლ. 3, ბერბული ჭეუსი უარლ-
 ლარტმარია ტამისეა ს. ყავსრინელია, ჭიილისი, 1936, ტვ. 269.*

პასახეობები, მისი მმართველები უარდის პიტიანებში იყვნენ და სასულიერო ხაზისა და მისი მცხოვრებნი უარდის პატრიარქს ექვემდებარებოდნენ³².

მ. ბროსეს მიხედვით, ტვარჯის უარდის ტერიტორიის მანძილი იყო³³,

ამ საკითხს იკვლევს პ. ბაურაძე. მას მიაჩნდა, რომ სომხებმა ტარკველი რეონი მანძილზე შეძლეს უარდელთა კავშირი ტვარჯის მიმართებაში. შეკვლევარს დასძენს, რომ ეს ორი მონაკვეთი სამხრეთის, კლარჯეთს, ხუნანს, ჯავახეთს, არგანის და ბრიალეთს³⁴.

ძველი სომხები ავტორების უმრავლესობას ეს ტერიტორია მისახეობის უარდელად მიაჩნია. ასე, მაგალითად, მკვლევარს ხორენაცის "სომხეთის ისტორიაში" /ახ.ბ. V ს./ მოყვანილია ამ ადრის დამადასტურებელი ფაქტები. ავტორი წერს: "მორიანი, უარდელთა მინამდვილი და ტვარჯელთა პიტიანები..."³⁵. "... ტვარჯელთა პიტიანებმა, აშუშამ მინიხია მესტოპი..."³⁶. აშუშა /არშუშა/ კი V საუკუნის პირველი ნახევრის უმთავრესი უარდელი მიმდებარე, უარდის /უკვე უარდის/ პიტიანები იყო, უარდელ პიტიანების მამა. ორთხის თიხისა და მისახეობის უარდელად მდებარეობდა ღვანის მონასტრის კერძი.

სომხეთის ისტორიის დატვის ისეთი ავტორიკავშირის მკვლევარების, როგორებიც იყვნენ J. პიტომბანი, E. აპონი და J. მანანტიანი, აღიარებენ, რომ ტვარჯის საუარდელის დატარება ახ.ბ. IV საუკუნეში³⁷

32 ჯანაშია ნ. ისტორიკ-გეოგრაფიკული მარკვევები, აბ., 1986, გვ. 56-57.

33 Brosset M. Histoire de la Georgie, I, 1855, გვ. 134-135.

34 ბაურაძე პ. ისტორია საუარდელის. ტფილისი, 1989, გვ. 117.

35 მკვლევარს ხორენაცის, სომხეთის ისტორია, ტარჯისა, რენაცელი და მინიხიები დატარება ა. აბდალაძემ, აბ., 1984, გვ. 184.

36 იქვე, გვ. 231.

37 Adoni N. Arménie à l'époque Justinien, OPE., 1908, c. 225-226.

ტრასფორმირებულია, რომ ვანები დასავლურქართული წარმომავლობისა
 არიან; ამასვე ადასტურებს ლინგვისტურ გამოკვლევასა მიზნებში⁵⁰.
 აგრეთვე ადასტურებს ვსაფუძვლებთან დასავლურებს აგრეთვე უჩარ-
 ტული წარწერებში /ძვ.წ.11-1 ახასწილკლები/ არსებული მიზნებში.
 მათში მოხსენიება კლბუაში მისახლე ზომი "ღუშა". ტ.მელიქიშვილის
 ვარაუდით, "ღუშა" არის იგივე "ღაბი"⁵¹.

წარწერების შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: ამ ზომის პირვანდელ
 საყვარლისა და პარიალის ზეობაა მიჩნეული⁵². საინტერესო მტყუნიერებაში
 აბრწა სხვადასხვაობაა წარწრა ენიკური კვებნილები შესახებ.
 ა.ტენკო მიუთხებდა, რომ წარწერი ევინახერი წარმომავლობისანი
 არიან⁵³. ამავად აბრს იბიარება ვ.მინორსკი, მატრამ იმ ტანსხვაე-
 ბით, რომ იგი აქმდბსაყ ამ ზომის წარმომავლებმა და ავლიდა⁵⁴.

50 პრკოვი კესარილი. - გეოგრაფია, ბიბანტიკული მწერლების ცნობე-
 ბი საჯაროებლის შესახებ, მე-2 გამოცემა, ტ.11, ძვ.52-55;
 არნ.ჩიქობავა, ვანურის ტრამატიკული ანალიზი ჯუნსებშიაბრთ,
 შბ., 1936; ჩიქობა ს. ევლია ჩელები ლაბბინისა და ლაბურის შესა-
 ხებ. - იბერული-კავკასიური ენაშემეცნიერება, ტ.VI, 1954,
 ძვ.243-256.

51 Меликишвили Г.А. Урартские клинообразные надписи, М., 1960.

52 ჯავახიშვილი ი. ვარაუდი ურის ისტორია, ტ.2, 1965, ძვ.43; Кака-
 бадзе С.Н. О племени панар . - საინტერესო კრებულები, 3,
 1928, ძვ.100-104; მუსხელიშვილი რ. ციხე-ჯალაღი უჩარმა, შბ.,
 1966, ძვ.103-105; პაპუაშვილი ა. წარწერი, წარწერები. - ვარ-
 ტული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ.11, 1987, ძვ.290.

53 Ганко А.Н. Из культурного прошлого ингушей . - Записки колле-
 гии востоковедов, № 5; Л., 1930, с.706.

54 Минорский В. История Ширвана и Дербента X-XI веков, М., 1963,
 с.210-211.

შავის რიგზე ნ. მარმა და ს. კაკაბაძემ, სვანური ენის ლექსიკონი მონაცემებზე დაყრდნობით, ნაწარები სვანური /ქარაჯული/ მოკვების ფორმა მიიჩნევენ⁵⁵, რასაც ბოლოვრთი სხვა მკვლევარის აბრთა მფარი საფუძველი მოეპოვება. კერძოდ, უველი სვანულში /სოფ. ნაწარმი/ სიყვება "ნან"-ს აქვს მოკლეხილი ბაღახის მნიშვნელობა. უმეტესში იგი ბაღახის ურთ-ურთ სახეობას აღნიშნავს. გარდა ამისა, ეს ფორმინი ბოჭაძე ბაღახის აღმნიშვნელია⁵⁶.

აფხაზულში, სვანულის საბუნებრივ, არის უველი ნაწარმი ნიჭილი ფინის ნაგებობები, რამდენსაც "ნანიტიუარა" // "აწარტყარა" ეწოდება და იხარტმდება, როგორც აფხაზებშია აქ მოსახლე ნაწარმის ფორმის საბოლოო⁵⁷. ამას გარდა, აწარმეპროვე სვანები სვანულს "შვან"-ს უწოდებენ⁵⁸.

ბ. ვოლკოვას მოსჯავს ი. კლავროვის ყნობა იმის შესახებ, რომ რსები საქარაჯულით მთიანულში მოსახლე აფხაზებშიც მოსახლეობას მოხვედრებს "ბონა"-ს უწოდებენ, ხოლო პარიალსა და კმის მორის ბებრარე ფორმორისა - "სონა"-საც, აფხორი საკუთარი მონაცემების საფუძველზე ამფარებს ამ მოსაბრებას⁵⁹.

ნაწარულ-ქარაჯული უწინკური პარაღელების შესახებ ამ მოსაბრებების სასარტებლო მფვეველებს კლავროს პოლეემს⁶⁰ და ლორტი მრავლების⁶¹ მონაცემები.

55 Март Н. Я. Из поездок в Сванетию. - Христианский Восток, вып. I, СПб., 1913, с. 32-33; Какабадзе С. Н. О Племенах Цанар, с. II.

56 ბვასალია გ. აღმოსავლეთ საქარაჯულით სანისფორით ბოჭარაქია /სა-
პოუფორი რისერტაქია/, შბ., 1986, ბვ. 272.

57 იუჯვ, ბვ. 273.

58 იუჯვ, ბვ. 274.

59 Волкова Н. Г. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973, с. 125-127.

60 ლომოური ნ. კლავროს პოლეემის ყნობები, ბვ. 44.

61 ქარაჯლის ყნობება, ბ. I, ბვ. 27.

X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი უხვაწესი ნაწარმის ქვეშ კახე-
ლებს ტყვისხმობს. მსგავს მისამართას გამოაქვეყნა მანამდე რვა-
შვიდი ისტორიკოსი *ე.პაპუაშვილი*⁶². XIII საუკუნის ასევე სომეხი
ავტორი ვარდან არქველიცი აღნიშნავდა, რომ ნაწარმა მშობლიური უნა
ქარაული იყო⁶³.

ყოველივე ბუბოაქმული მარვენებელი იმისა, რომ *ე.უიროზოღუ*
არ იღწობს ნაწარმის წესებზე სამეცნიერო ღიჭრამჭრამი არსებულ მო-
ნაცემებს და, ღვიის რა ცხვენებულ ხაღბს პრჭოჭურქული ნარმოზავლობის
ჭრამა, მამ ბრამა, არტუწენჭაყიის ტარეზე, უკვეთირებს ჟანჭრ /ღა-
ბურ/ ეღემენჭს, ჟემეა მამ შორის კავშირი გამოროცხული არე არის.

ე.უიროზოღუ ქარაღელ-ჭურქული მოტმის ჭომებაჲ აცხაჲებს: ტრ-
ტარეღებს /ბორჩაღის, მმანისის, შემშვიღის, ახალქალაღის, ახალყო-
ხის, არჭამის, არჭვიღის ჴღუი/, ჟახებებს /ჭოროხის ხეობაში, "ბაჲ-
ვიღი"-ს სახელიე ცნობიღი მხარე - ჭაღ/, ისპირეღებს /ქარაღელი ისტო-
რიული სპერი/⁶⁴. ასეეეე სახელწოჲების ჭომი - ისპირეღები - საეროჲო
არ არსებულა, ხოლო ტოჭარეღები და ჭახებები ძველისძველი სახელეღბია
და ისინი კარჭა ხანია აჲარ იხმარებია. ავტორს ბურეღე ნარმოცეღმა
აქუს ქარაღელი ჭომების სახელწოჲებებზე. ამასთან, ტოჭარეღებს,
რომელმასაჲ აჲრე სკვირებებს უწოჲებია, ახლა უარაებაჲ ნარმოცეღებს.

62 უხვაწესი. ისტორია გამოცოჲისა ქარაღელაჲ სომეხაჲგან. მარტმია,
შესავალი და შენიშენებები ბაურაჲ ბ.აღუქსიძეში, მბ., 1975, 33.66-
67; პაპუაშვილი *ე.* ქარაღის ისტორიის საკითხებები, მბ., 1970,
ბვ. 72, 82, 193, 212, 213, 222, 307-309.

63 Всеобщая история Вардана Великого. Перевод Н.Эмина, М., 1861,
с. 126.

64 *Kireioğlu M.F. Dağıstan - Aras - Dicle - Altay ve Türki-
sten Türk boylarından Kürtler, Ankara, 1984, 33. 12.*

უკვეს მატრჯღ-ჭანური რიყხეიში სახელი "შვიიი" /შვიიი/. ბერძნულ-ბი "შ" ბგერის აჩარსებობის მიბებნი იგი "ს"-ჲ შვიიყვალა⁸⁰, ამავ სახელნირებას უკვეშირება გუგრაფიული ურბული სკვირისი⁸¹. ამ ლელსაბრისს საჭუძველს უმყარებს ის გარემობდაჲ, რომ სჭრამონის "გუგრაფიაში" მოყუბელია სკვირისის ძველბერძნული შესაფყვისი "ქუ-ჭაკოშეჭაი", რაჲ "შვიიპრაფილებს" ნიშნავს⁸². ლერჯო გუგრაფიკო რიბნელატვრამი აქმარენილია ამ ადგილის სხუა სახელნირება - "კუ-ჩასედა", რაჲ ატრავე "შვიი სოჭელს" ნიშნავს. ყოველივე ეს ტანვი-რბებელი უნდა იყოს შვიიი ურბულის გარეზიანებნი მსხვილ უმნიკურ რა ამინინსტრაციულ ურბულაჲ რახელეუბნი ძვ.წ.წ საკუენის რაშელეს⁸³.

რაჲ შვეხება საკუარეჲ სკვირებს, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ურ-გოიარული გომის ლეპამიჩველ საცხოვრებელს, ქეროყვას /ძვ.წ.წ ს./ ცნობი, წარმოაგვენდა რეპირისა რა რონის სჭეუბი. რარილეჲ ნავი-ბელისპირებაში ისინი გაშარბენებ მხოლოჲ ძვ.წ.წ VII საკუნეში, საი-რანაჲ განრევენს იუ მცხოვრები კიბერელები⁸⁴. საერაჲ, სკვირეი უნდა მელიანობაში არ არის შემორჩენილი. ამნიკურ ავტორებს, მათ ბო-რის ქეროყვასაჲ, მოქვაჲ რიგი ცალკეული სკვირეი სიჭყეუბი რა საკუარე სახელეუბნი⁸⁵. ლანაშეპროვე ლერჯო ისტორიოგრაფიაში ტა-

80 მიუელაძე ლ. რასაბ. ნაბრამი; Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии, с. 80-81.

81 ჯავახიშვილი ი. ურბული ურის ისტორია. - ლბუქუბანი, ტ. I, ტ. 66; Меликишвили Г.А. რასაბ. ნაბრამი, ტ. 80-85.

82 ნაბარაძე ნ. საუარბელის ძველი ისტორიის უმნი-პოლიტიკური ურბულები, ლბ., 1984, ტ. 46-47.

83 მიუელაძე ლ. სამსრეა-რასაველე საუარბელის უძველესი მოსახლე-ობის ისტორიისაჲ.

84 სკვირები. - უნა, ტ. 9, ტ. 419.

85 Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. I, Тбилиси, 1984, XLV.

მეფეები უარყო-სკვიფური უანიკური ნახესაობის მესახებ მესარჩ
 "ქიპოფების" ურე-ურე უმიხვერეს წყაროს ნარჩოაგენს 1920-იანი წლე-
 ბის პირველ ნახევარში ნ. შიარის მიერ გამოქვეყნილი არასწორი შეხედულებ-
 ბა⁸⁶. ცნობილია, რომ უარყოლი და სკვიფური უანიკური ნახესაობის შე-
 საძებლობა რაჭვეა /ჭუმბია კიხვის ნიშნით/ ივ. ჯავახიშვილიმა⁸⁷,
 რამე, როგორც მხედრე რიგში ფუძემდებლობა გამოკვლევებმა⁸⁸ უჩვენებს,
 არ შეესაბამება ყველაწიფობას, ამ გამოკვლევების მანახებარ, სკვიფე-
 ბი პრეგოჩინელი მრეგმის ხალები იფრ, რომლის განმეფობას ამიერკავ-
 კასიისა და ჩრდილოე კავკასიის ფრეიფორიაზე მესხურები რსები ნარ-
 მიაგენენ. უანიკურ ჯგუფეა და რიხელებეა გამოგეფეობისა და მიგრა-
 ყიის გეგაღერი მესხელების საჭუფელებე, ლ. ჯამეფრეიფე და ვ. ივანე-
 ბეაღნაღელი უჩვენებს, რომ სკვიფებმა ხორებშიფან გები მ. გ. უღეჭისა
 და რეუარის ნაპირებისაკენ აიღეს, საიფანაც საბოლოო გამოინაგეღეს
 მ. გ. უნაის მიმარელებით - ჩრდილოე შევიბღვისპირეების მესამღერე
 რიხეებში.

სკვიფებმან რაკვეშირებითა აღსანიშნავია შემეგეიყ. XII ს.

I ნახევარს განეკვეფებება შესაღონიკელი მიფრეპოღიფის, რიხისის
 უერიგეფის მბეღების კომენგარებინ აფეორის, ეესგაფის მრეფაწეობა.
 იგი მთხსენიფებს კასიისპირე ხალებს - უნებს ანუ პურებს. აფეორი

86 Март Н. Я. Избранные работы, т. V, с. 41, 210, 299-300.

87 ჯავახიშვილი ი. უარყოლი ურის ისფორიის მესხეაღი, I - საუარ-
 ეველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისფორიულ-
 უანიკური პრეღეებები, მბ., 1950, გვ. 246.

88 Абаев В. И. Скифский язык. - Осетинский язык и фольклор, т. I, М.-Л., 1949; Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. II, с. 596, 661, 877-878, 946-947; Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. - ВДИ, М., 1948, № I, с. 246; Ган К. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, т. I, Тифлисъ, 1884, с. 135.

ქარაველთა წარმომავლობის საკითხი განხილული აქვს ისმარტ ბერ-
კლასა⁹⁰. იგი ქარაველებს /ვარაგუს განარჩევს მოსახლეობასთან ერთ-
მად/ პროტოხეურის წარმოშობისაგან მიიჩნევს⁹¹. მანამდე როგორც ლეონტი
ისტორიოგრაფიკოსი გამაჯობებული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ პროტო-
ხელები ლეონტი წინამკრები არიან, ამ ავტორის გამოკვლევებით იკრებს
შავს.

ხელები იყვნენ ძვ.წ.-111-11 ათასწლეულებში ცენტრალურ აზიატოლი-
აში მოხინაძე რეპრეზენტული მოცემის ხალხები. ძროსა მარძილავ
ნუსიგ ჭობებთან პროტოხეურის უღმინესი შერევის შედეგად, რასხეუ-
ბით ძვ.წ.-1650 წელს ჩამოყალიბდა ხეური ენისი. მეს მფიროს ურთი-
ვრებოდა ქურდას ჭალაულებთან, ხურჩებთან, სემიებთან, ლეონიებ-
თან. ხელებმა ძვ.წ.-11 ათასწლეულის რამდენს შეუძინეს საკუთარი, შა-
ვისი რიონსავეის საკმაოდ ძლიერი, სახელმწიფო გაერთიანება⁹².

ხეური ენა არის რაკუმენჭურად რაქანჭურბული უძველესი ინტე-
გრირებული ენა. იგი ლეონტი, დიკონტი, დიკონტი და ჭალატი ენებთან ერთ-
მად ემნის ინტეგრირებულ ენასა "ხეური-დიკონტი" ჯგუფს⁹³.

გარდა მემოქმედებისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ვერც ძველებმძღვი,
ვერც ქარაველ და ვერც ისმარტ-ლერქვი წყაროებში ვერ ვხედავთ მი-
ნიშვნას ქარაველების ხეური წარმოშობის შესახებ, ლეონტი ან არის
გამორიცხული, რომ გარკვეულ პერიოდში მოხინაძეოთ ქარაველ მოსახლეო-
ბაში ხეური უღმინესი ასინილიცია.

არქეოლოგიური, ლინგვისტური და წყაროებოცნებოები უღმინესი

90 *Berkon I. Tarichte Kafkasya, Ystanbul, 1958.*

91 იქვე. გვ.106-109.

92 *Гюргадзе Г.Г. Очерки по социально-экономической истории Хеттского государства, Тбилиси, 1973.*

93 *Гамкрелидзе Т.В. Клинописная система аккадско-хеттской группы. - ВДИ, М., №1, 1959.*

ძიების საფუძველზე გამოაქვეყნია მოსაძრება, რომ უარყოფილი ფორმები, შეაძგინენ მანამდე რაც საუარყოფელის ავტოფორმის მოსახლეობას, რის პარალელურადაც უძველეს ხანაში მათი ნაწილი შეიძლება განსახლებულიყო აფრიკის მიწის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონებშია და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში. ამან განაპირობა მესამე კონტაქტები პრეფორმულ და ნუსიფ ფორმებთან /სახეზე გვაქვს გარკვეული უნებრევი მსგავსებანი/. აქედან გამოიპირობა, მიკვლეარაა აძრია, ბოვირთ უარყოფელ ფორმი ნაწილობრივ უნდა გააქვეყნილიყო ხეობის ვრთი ნა-კარი⁹⁴. მაგრამ გრველივე ბეზოაქვეყნილი რეფია მარკვენიბელი იმისა, რომ უარყოფელი ხეობის ნარმოზავლობისანი არიან.

ი. ბეკვიკი პასძენს, რომ "მასკი" და "აფხაბი" ვრთი და იმავე ენიკური ჯეფის აფმნიშენელი სახელწოდებებია /ავტორი ნუაროს არ ვრთობს/⁹⁵, რაც არ შეესაბამება ფრეზიარტობას.

მიკვლეარები ვარკვობენ, რომ აფხაბები /რომელია ენა კავკასიურ ენათა აფხაბურ-აპილურ, ანუ ჩრდილო-პასავლურ ჯეფში შევის/

94 Климов Г. А. Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964, с. 34-35, 44, 54, 82-84, 233-234; გამოქვეყნიდა ზ., მაყუარკიანი გ. სონანტა სისყუბა და აბლაჟთ უარყოფელ ენებში, ზბ., 1965; გვ. 365-379; ბერეველი ბ. ხეობის ენეფანა, მისი ხალები, ენები, ისტორია და კვლეარა. კონსტანტინოპოლი, 1924, გვ. 31, 77-78; Меликишвили Г. А. Возникновение Хеттского царства и проблема древнейшего населения Закавказья и Малой Азии. - Вестник др. ист., I, 1965, с. 7-10; ბელივიტივი ბ. უარყოფელი, მათი ნარმოზავლობის საკითხი. - საუარყოფელის ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, გვ. 312-357.

95 Берек И. Пасახ. ნაძრომი, გვ. 142-143.

უწინკურაპ უნაფესავებიან მუიჩუ აბიის ძველ ავჭოქჭომურ ჭობს -
 უამიუაბდებლას ჭობს, რომილის მესახებ ცნობებს უხევებიჲ ასურჯეის
 მეფე ჭიფლაფიცილსურ I-ის /ძვ.წ. XVI ს./ წარწერებში. აფხაძეა ცალ-
 კუ ურთუნებაჲ ჩამოყალიბებაჲ რასრჯელა ახ.წ. VIII საუკუნეში⁹⁶.

ჩაყ მუეხუბა მასკებს, ისინი ინიჲ-ხმელთაშუაბრუნს ჩასას ფა-
 ნეკუვენებიან, სახლობერ უსპანეჲსა რა საჭრანტეჲში; რაჲნაკობერ
 მასკურ უნაბუ /რაჲინური რამწერლობა აქუჲ/. მასკური რამწერლობის
 უძველესი ნიმუში ახ.წ. XVI საუკუნის ჭარბეჲა. მათი წარმომავლო-
 ბის საკითხი ურჯურობიჲ ფაურკვეველია. მუცნიერებანი არსებობს ჰი-
 უოჲება მასკურ-ურჯერი /რა არა მასკურ-აფხაბურნი/ ნაფესაობის მუ-
 სახებ⁹⁷.

იგივე ავჭორი ურჲმანეჲსან აიფივებს მისხებსა რა ხაზარებ⁹⁸.

მისხები იფუნენ სამხრეჲ-რასაველჲ საურაჲველეს უძველესი ჭობის
 წარმომადგენლები, რღუანრველი მესხების წინამრები. მათ შორეველჲ
 იხსენიებს ბერძენი ავჭორი ქვესტეოს მიღუჭელი /ძვ.წ. VI ს./. იგი
 მისხებს კოლხურ ჭობაჲ ასახელებს⁹⁹. სჭრამონი აღნიწნავს, რომ მის-
 ხების უვეყანა სამი წანოღარ იფოჲოჲა: ურჲს ტანაგებებერ კოლხები,
 მურჯს - იბერები, ხოლო მესამეს - სომხები¹⁰⁰. მისხების უმჯალჲ
 წინამრებარ ჭანამეგრევე ურჯელ ისჭორიოღრასიში მიწმეველია ასურჯ
 რა ურარჭელ წარწერებში მისხენიებელი მუწეუბი¹⁰¹. სჭრამონი გუან-
 ვეის საფურაჲებო ცნობას, რომ კოლხეი მებარეობს კავკასიონსა რა

96 Анчабадзе З.В. Из истории средневековой Абхазии; Инал-Ипа Ш.Д. Абхазн, 2-е изд., Сухуми, 1965.

97 მასკური უნა რა მასკურ-კავკასიური ჰიპოჲება, ზბ., 1976.

98 Вегков I. რასაო. ნაწილი, გვ. 197.

99 Меликишвили Г.А. რასაო. ნაწილი, გვ. 105; Хазарадзе Н. Очерки древней истории месхов, Тбилиси, 1992 .

100 ფაუნტანელი ჯ. სჭრამონის "გუგრაჲია", ცნობები საურაჲველეს
 უნახებ, გვ. 125.

101 Меликишвили Г.А. რასაო. ნაწილი, გვ. 105.

«Յոսեֆին ծեղծն» Ծոհոն¹⁰².

Ջրաշղթայում ժամանակ ջրմեղի խմորներն սե.Բ.111-IV հայտնաբերված, յնչնոն ժողովրդի ժամանակ, Գամոհրճընը սոմոսսընը շրո-
Յոն ջրոհոհոնսճը. յնչոն յրոյոննոհոնսս ըս հոհոհոնս յնչսոնոն սո-
մոսսընըն յ11-X հս. սոննոնն ըսոն սոննոննոն - խմորսս սոն-
յոն¹⁰³. Սոնոննընոն սոննոննոնն ոնոնն Գամոհրճընը 627 Շըն, հո-
նոննոն հընն յնչոնն ըսոննոնն ըս սոնոն ջրոյննոն ըս ծոննոն-
նոննոն յհոն. խմորսս ժողովրդի ընսոնն ընոննոնն սոննոնն յնչըննոն
չոննոննոնն խոննոնն¹⁰⁴.

Հըննոնն սոննոննոնն սոննոնն Գամոհրճընն սոննոնն յնչոնն
ոննոնն¹⁰⁵. ոնն սոննոնն սոննոնն յնչոննոնն ոննոննոնն. ոննոնն
հս ս.նոննոննոնն ոննոնն յոննոնն Գամոհրճընն «Սոննոնն ոննոնն»,
սոննոնն ոննոնն, հոնն Սոննոննոնն յոննոննոնն յոննոնն սոննոնն
ոննոնն, սոննոնն ըս յնչոնն¹⁰⁶, հոնն յննոննոննոնն յոննոնն սոն-
ոնն սոննոնն. յոննոննոնն յ.ոննոնն յոննոննոնն սոննոնն; ոն-
նոնն սոննոնն - ոննոննոնն¹⁰⁷. սոնն սոննոնն յոննոնն ոնն-
նոնն. հոնն յնչոնն յնչոնն յոննոննոնն, ըսոնն ըսոննոննոնն
ոնն ոնն ոննոնն.

102 Գոնչոննոնն ո. սոննոնն «Շոննոնն», 63.61.

103 Артамонов М.И. История хазар, М., 1962; его же. Очерки древнейшей истории хазар, Л., 1936; Джафаров Ю.Р. Гунны и Азербайджан, Баку, 1985, с. 16-20, 26-28, 91-92; Гадло А.В. Этноическая история Северного Кавказа IX-X веков, Л., 1979.

104 յոննոնն. սոննոնն յնչոնն յոննոնն, յոննոնն սոննոնն,
6.1, 63.224.

105 Gönce C. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya siyaseti, İstanbul, 1979.

106 ոննոնն. 63.5.

107 ոննոնն. 63.6.

სვანებში მრავალგზის მოიხსენიებოდა როგორც ბერძნული, ისე უარ-
 ლული წერილობითი ინსტრუმენტი. ასე, მაგალითად, ახ.წ. VI საუ-
 კუნის ბერძენი ავტორები - პროკოპი კესარიელი¹⁰⁸ და მედიანერე პრო-
 ჭოვტორი¹⁰⁹ - სვანულს რაბიუნის ურს-ურს საშავლობდნენ, ხოლო სვანებს
 რაბსა საშავებს /უერისის/ ჭობარ მოიხსენიებდნენ. სვანთა უარლულიობას
 ადასტურებს უარლული წყაროები¹¹⁰.

განვიხილოთ რა უარლულია ენოკური წარმომავლობის შუსახებმ ჟა-
 წამიეროვე ჟურჯული ინსტრუმენტის მოწამებებს, არ შვიძლება არ ალი-
 წიწინს ინგილოების - კახლთა განუყოფელი წანოლის - შუსახებამ.
 ჟურჯ ინსტრუმენტთა შრობებში ხშირად მეორდება გოლიარ უსაფუძვლო მტკი-
 ადბა იმის შესახებ, ლილოის ინგილოების /იორ-ალბნის აუბის მკვირ-
 რთა/, საურთორ, კახლების შინაპრები /რადგან იორ-ალბნის აუბი გო-
 ვილთის კახურ-ქერჯ-ინგილოური ჭომების სასებოერისი იყო/ ჟურჯული-
 ვანი შორების ხალები იყვებ¹¹¹. ჟურჯ ავტორთა შინაშერეოვანი რა-

108 ბოროტიკა. ბიბანჭიელი მწერლების ცნობები საუარლული შესახებ.
 ჟვესტი უარლული ლიტერატურა გამოსცა ს.გაუბრიძეილია, ტ.2,
 ლბ., 1965, გვ.126.

109 ბიბანჭიელი მწერლების ცნობები საუარლული შესახებ, ტ.3,
 1936, გვ.222-223.

110 კუარბერი. ცხოვრება ვახტანგ ბორჯასალისა, გვ.185,291; სვა-
 ნუთის ბერილობითი ძეგლები, 1, ინსტრუმენტი საბუჯები რა სჯლთა
 მაგიაწებები, ჟურსები გამოსაკებარ მლამბარა, გამოკლევები
 რა სასწობარო აპარატი რაურთ ვ.სილოვანი, ლბ., 1966.

111 Kirazlı M. F. Karz tarihi, გვ. 83-84; Muğassal Osmanlı
 tarihi, c. III, გვ. 1322-1324; Gönce C. დასბ. ნაშრომი, გვ. 8-9,
 Balı 177. Gürcüstan.- İslam ansiklopedisi, c. 33, İstan-
 bul, 1964, გვ. 837-839; Bernon I. დასბ. ნაშრომი.

ბილის აბრე, იორ-ალაბნის მუხლურბ ადგილობრივ ჭრმა, აგრევე მანამდე ირვე აბრბანიჯანის ჩრდილუე ნაბილის მისახლემა ებნიკური ვეაღ-საბრისთა ფრმიბრბაში მნიშვნეღვანი წვეღი ბაბარბმა ბეიჭანეს. ხნიჩაპ იბავე ავჭრბრბის ნაბიღი ამ ხალხს უბრარღა აღბანეღვბა მინრბვეს, ყრვეღვარი ბაბესჭბრბისა და ტარკვევის ტარეში¹¹². არსებობს მისაბრბაყ, რბ "ტუტარეი"-ს /უარღვი "ტოტარეი"/ და "კახმა" ევეყნის მკვიბრი მისახლეობა ჟრუღვი ნარმიზაღვიბის მუღვე ჭრმის - "ტატარბრბის" /"ტარტარბრბის"/ ჩამიბაღვიბი არიან¹¹³.

ჭ.ეიბრბიღღე მპ.ალაბნის /ავჭორი მებინარის აბრბრბეღ სახეღაპ აღაბრბს მიჯაბღვბს/ საბაბირჩაპან ეიბრე კასპიის /ხაბარმა/ ბღვამღე ჟრბიჭორიბბს მღღინაპ აღბანურ ეღემენეს ეკავეიბრბს, ხღღ იბურბის /უარღვის/ მკვიბრე ეი არბაკუნინანებს ენაღესაღვბს¹¹⁴.

"ნსმიღეობის ბაბრბიღვბთხ ისღორბაში" მიბეღბღვიბა, რბ აბრბბანიის მისაბრბეღე უარღვი ჟრბიჭორიბბი და მღელი აბრბბანიჯანი ებვეღვის ბრბიბან ხაბარბთხ, ყრჩარბბთხ და სხვა ჟრუღვიღვანი ჭრბბთხ იყა მისახლებღვი. იევე აღბიშნეღვა, რბ იორ-ალაბნის ავბბი ტაგრბისჭინაბღვი ხაბარბბი საბღრბბრბ¹¹⁵.

ისმიღი ბერკეი ბასბენს, რბ ებრბ-ბენეღვიკური მიშნებთხ აღბრბსაღღრბუარღვი ჭრბბბი ჩრბიღკავკასიურ ეღემენეს ენაღესაღვბბიან¹¹⁶.

112 Berkon I. მისახ.ნაბრბბი; *Hirzioglu M. F. Kars tarihi, Istanbul, 1953.*

113 *Hirzioglu M. F.* მისახ.ნაბრბბი, ბვ. 83-84.

114 *Hirzioglu M. F. "Dede - Hornut" oğuznamelerine göre: Kars'in Anı (Anıyağı Boyu) ve Kağızman kesiminde ki Hamsarakan / Kalbas henedanı. - VII Türk Tarih kongresi, c. I, Ankara, 1972, ბვ. 98.*

115 *Mufassal Osmanlı tarihi, c. III, ბვ. 1322 - 1323.*

116 Berkon I. მისახ.ნაბრბბი, ბვ. 324.

იგივე ავტორი, ნიგარას მიხედვითს ტარქშუ, აღნიშნავს, რომ XII საუკუნეში აღბანური ჭერიგორიები აბიღისი და კახეთი უარჯული სამეფოს შუამაგებლობაში შევიდა¹¹⁷.

ამდენად, ხსენებული და სხვა ავტორები პაშაჯანბეღლი, დასაბუჯებელი არკუმენდაყისი ტარქშუ ყრიღობენ კახუჩ-ინგიღური ეღმენჯის არაუარჯული წარმომავლობის დაშკიყობას.

სამწახარყო, ანაღოღოჩ მისაბრებებს ეხეგებიჲ სამეყნიერო ღიჯე-რეჯრამიყ, სარაყ უარჯეღეღები და "ინგიღეღები" /და არა "ინგიღეღები"/ სხვადასხვა ეზნიღური ჯღუჯობისაყის არიარ მიკუღენებუღნი. ავტორები იხსენიებენ რა ინგიღობს "ინგიღეღობაჲ", ყრიღობენ შაჲი წარმომავლობა სკეიჯეჲი წარმომობის მეჩენე ჭომს - "ბეღებს" - დაკუკეჲიჩოღ¹¹⁸.

ჭერმინ "ინგიღოს" წარმომობასთან დაკუკეჲიჩეჲიჲ ენდა იყეღახ შემიგეღი; უარჯული, და არა მარტო უარჯული, სამეყნიერო ღიჯე-რეჯრამიყ დაბაჭონებელია მისაბრებმა, რომ ეს ჭერმინი აღმოყენდა არა ეზნიღური, არამეგ სოყიღური ნიდაგებე. ბეკეღეღარაჲ ნაწიღი ჭეღის, რომ ჭერეღმის მიერ 1722 წელს აღმოსავლეჲ საეარჯეღოს ნაწიღის დაკეღობის შეგეგაჲ კახეთს რამოსყიღა მისი აღმოსავლეჲი ნაწიღი /ყარ-ბეღეღეღანი/. არი ღიღის შემიგეღ ეკეღმეღა მისხეღხეღს ყარ-ბეღეღეღის ებაჭონე ჭეღეღისი და-მორჩიღება და იწყეს აგეღობრივი უარჯული /კახური/ მისახეღობის

117 *Берков I.* დასახ. ნაშრომი, გვ. 325.

118 *Ахмедов Г.А.* Соображения об одном этнониме. - "Эльм ве Хейт", Баку, № 3, 1987 /на азерб. языке/ ; *История Азербайджана*, т. I, Баку, 1958; *Мола-Заде С.* Топонимика северных районов Азербайджана, Баку, 1979; *Гейбулаев А.* Топонимика Азербайджана, Баку, 1987.

დაცვაშია გამოყენებული. ამ მიკვლევაზეა აბრეშ, სწორედ ამ დროს აღმოაჩინა ჯერმინი "ინგილო". სიტყვასიტყვით იგი აღნიშნავს რკულზე ძალით შექმნილს /"ქენგალ"/. ამის შემდეგ "ინგილო" იქცა ლექსის მთავრ დაფიქრებელი კახელი გლეხის სახელია¹¹⁹.

გარკვეულიადაც განსხვავებული მოსაზრებაა გამოთქმული ი. პეტრუშვილის მიერ. იგი აღიბა, რომ ჯერმინი "ინგილოს" წარმოშობა XVI-XVII სსწლეულზეა მიჯნას განუკუთვნიება, დროს, როდესაც შიუნიზა ფარ-ბეგლენის ავარულ-წახურული ჯებები. სხვა საკითხებზე ი. პეტრუშვილის მოსაზრებანი უმხევეა ქარული ინტროიტრასიის მოწყობებს¹²⁰.

ქარული /"ქარაღის ცხოვრება", უახვეში ბაჭრაფონის "აღწერა...ა და სხვ./, სომხური /პრესეს ხორენაცის "სომხეთის ისტორია" და სხვ./ და ძველბერძნული /სგრამონის, პეტრეში იპოლიტეს და სხვა ავტორთა ზებრებანი/ ბერძნობით ისტორიული წყარობის, არქეოლოგიური ძეგ-ლებისა და არქეოლოგიური მონაპირის რეკონსტრუქციის შესწავლის საჭიველებზე, სავსებით ცხადაც არის მიშინებელი, რომ ინგილოთა წინაპრები არიან ძველი აღმოსავლურქარული ჯებები - ქარები და კახები, აგრევე მა-თი მონაწესავე პერული ჯებები - პერები, იბინები, ვიღბები და სუ-ჯები¹²¹.

119 ჯანაშვილი მ., საინგილო. - "ძველი საქარაველო", გვ.88; ბერ-ძენიშვილი ნ. აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან. - "მიმოხიბილვე-ლი", ტ.111, 1953, გვ.67; რუბინაძე მ. აღმოსავლეთ კახეთის ისტო-რიიდან /საინგილო/, აბ., 1953, გვ.26-27.

120 Петрушевский И.П. Джаро-Белаканские вольные общества в I трети XIX столетия, Тифлиси, 1934, с.9-20.

121 Хаханов А.С. Экспедиция на Кавказ. - Материалы по археоло-гии Кавказа, вып. VII, 1898, с.21; ჯანაშვილი ი. ქარაველი ერის ისტორია. - ზებრებანი, ტ.1, აბ., 1979, გვ.246-252. სა-ქარაველის ისტორიის ნარკვევები, ტ.1, აბ., 1979; ბერძენიშვი-ლი ნ. საქარაველის ისტორიის საკითხები, ტ.111, აბ., 1966, გვ.67-68; რუბინა ვ. - "მიმოხიბილველი", ტ.111, აბ., 1953, გვ.313; Рамшвили Р.М. Автореферат канд. дисс., Тбилиси.

"ქარაღის ცხოვრების" მიხედვით, ქვემოთ იყო ქვეყანა /საქაფ-
 აველის კუხე/, რომელიც მდებარეობდა მკვერის ჩრდილოეთით, შიორე
 აღაბნის /იგივე იორის/ მესარაველიდან ფეფებამდე, რომელსაც შექმნი
 ეწოდა ბუღ-ბუღა. ურსმა ჩრი აღაბნის /იორისა და აღაბნის/ მესარ-
 აველიდან დასაბნა ქალაქი და უნდა მას თავისი საბუღისამებრ ქვემოთ.
 სწორედ ამის გამო იწოდებოდა ეს მხარე ქვემოთ¹²².

იქვე აღნიშნულია, რომ ახ.წ. IV საუკუნეში მუზე მირიანის სამ-
 ფლობელებს შეაგებნა ქარაღი, სომხეთი, რანი, ქვემოთ, მკვერის
 და ებრი¹²³.

არქეოლოგიური მონაპოვრის ანალიზის საფუძველზე დაგებულია,
 რომ ჯერ კიდევ ძვ.წ. XI-X საუკუნეებში იორ-აღაბნის აუზის მავარ
 ჯგუფებს წარმოადგენენ კახები, კახები და ქვემოთ¹²⁴.

ბერძენულენოვანი ქვემოთი ფონები ძვ.წ. IV საუკუნიდან წერილობ
 ქარაღის /იბერიის/ სამეფოს შემადგენლობაში. "ქარაღის ცხოვრების"
 მანახნაპ, ამ პრის იბერიის 7 საერისაველიდან ურ-ურთი ქვემოთს სა-
 ერისაველი იყო¹²⁵.

1960, გვ.27-29; Чубинашвили Г.Н. Архитектура Кахетии,
 Тбилиси, 1955, გვ.2-4; შაქუაშვილი ა. ქვემოთის ისტორიის სა-
 კითხები, თბ., 1970, გვ.92-101; შილაშვილი ე. კახეთის ქალაქ-
 ბი, თბ., 1980.

122 ქარაღის ცხოვრება. ანა გერგელინსკი ბუხსა. სომ. ფაუნტიზმის
 რეკონსტრუქცია, თბ., 1942, გვ.2.

123 იქვე, გვ.41.

124 ფილანტოვი უ. აღმოსავლეთ საქართველოს ფონთა ისტორიის ძიებ-
 აკრი პრინციპები, თბ., 1973, გვ.197.

125 ქარაღის ცხოვრება. ანა გერგელინსკი ბუხსა, გვ.17.

ჰეგეშიძე გ. უნის პასაჟისში ქვეყლი ზომების დიდი ნაწილის მშობლიური ენა იყო ქართული¹²⁶.

სტრატონი მიუთითებს, რომ კამბისენა /კამბეზოვანი - ჰანაშეპ-რევე უიზიცი/ მძებარეობა იბერიის, სომხეთისა და აღმანეთის შუსა-ფარბე, უფრო მუსტაფა კი აღმანეთის პასაჟეა ნაწილი - ქვეყნი. მი-სივე ლეშია, გმა იბერიიდან აღმანეთისკენ სწორე კამბისენამე გა-პოქა და მერინარე აღმანის მინარეჟებზე მიუშარეობა. "კამბისე"-ს სახელწოდების ქვეშ ანტიკურ ავტორთა შრომებში იტყობისებზეა მპ.იორი და მისი ავტორ¹²⁷.

პინიუსი /უფროსი/ მპ.იორს აღმანეთის პასაჟეა ნაწილის /ქვე-რეთის/ მძებარეებს წილის მოხსენებებს¹²⁸. ამ პროქსაჟის /ახ.ბ. / ს. / ქვედა შუიქოდა იბერიის სამეფოს შუმაგებლობაში.

უფროზობა რა ამ და სხვა ცნობებს, გ.მელიქიშვილი მიუთითებს, რომ ჰეგეშიძე ახ.ბ. IV საუკუნეში კახეთ-ქვერეთის მელიქიშვილი მოსახლეობა უანი-ქვი და სოქიარე-კვლავრე ლეალმანისთა ლეჟების არ განსხვავებ-ბოდა ქართლის მოსახლეობისაგან¹²⁹. შუმაგე ავტორი აღნიშნავს, რომ ამის შუმაგე ქვერეთი ცოვერეთის ქართული სამეფოს შუმაგებლობაში შუიქოდა და იბერიის ლარელებში მოეყა ამ სამეფოს პასაჟებისაგან¹³⁰.

126 Гегешидзе М., Меликишвили Г.А., Читай Г.С., Грузины, грузин-ский язык, грузинское письмо - Грузинская Советская Энци-клопедия, спештом "Грузинская ССР", Тбилиси, 1981, с. 248-251; Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии, с.292-298; ზიქოშავა არბ. გარე-კახეთი დიარეჟელოქიქარა. - "არლი", 1925, გვ.57-68; მისივე. საანგარიშო მოხსენება ხუნძერი /ავა-რელი/ უნის გარე კილიე მუშაობისა მათეალაში, გვ., 1939.

127 Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии, с.123.

128 იქვე, გვ.123.

129 იქვე. გვ.127.

130 იქვე. გვ.127-128, 131.

ჯარტა ხნის მანძილზე კახეთის აფსანიშნავად იხმარებოდა სწორედ გერმინი "ქერჯი" ¹³¹.

ჯარტა გემოვნებისა, უნდა აღინიშნოს ისიც: რომ საინტოლოს ურისგონადი, არუიგუჯურელი /უმავერუსად საკულტო/ ძეგლები ურეგულარობა - ფრის ბაბილიკა /VIII ს./, ლეუარის გეგრაკონეი /VIII ს./, გრის ველსია /X-XI სს./, ვარპაშენის ველსია /1310 წ./, კასრის ველსია /XIII-XIV სს./, ურმუნის ველსია /XIII ს./ და სხვა მრავალი - სპეციაციისგა უდიდესი მანძილის მტკიცებია ვარჯელი ხურობიძეურების ძეგლებს მარშოაქვენ ¹³².

როგორც ცნობილია, ქერჯის სამეფოსა და საერისთავოში /სამთავროში/ რიგი ხნის მანძილზე შევიოდა ჯეღაუი, სიორაქი, ტავაბი, მარბე, ხორნამბუკი, კამბეგოვანი /უიბიფი/... ამგენად, ჟე უენრამია გემონსე-მებეღ ჟურე ავტორთა მოსაბრებბას, მამინ მავლი კახეაი და მისი მოსახლეობა გელებს ამ პრტოჯურეღ ეღმენგებს უნდა გავკავშიროთ. ჟურეი ავტორები არც ამამე ამბობენ ვარს. როგორც გემო აღინიშნა, ისინი მავლი რღეუამრელი კახეთის მოსახლეობასაც ხამარბინს, გარტარბინსა და ფრტარბინს ჩამომავლად აცხადებენ. ამ მებახევეაში ისინი ისევე და ისევე "მეგე-ურჯეთის" ეპოსს ეფრბობიამ, აფაღებენ რამის მომავებებს.

ხამარბინსა და ფრტარბინს მესახებ გემოთ უკვე იცო საუბარო, მხოლოდ გარტარბინს მესახებ ვიფეცია ორიოდე სიფეცას. გარტარბინ ამიერკავკასიის აღბამეთის ერთ-ერთ მნიშვნელეუად მფოს ნეაბეღებენ,

131 მესხელიშვიდი რ. ქერჯი. - თბ., გ.11, მბ., 1987, გვ.626; თ.პაპუაშვილი. ქერჯის ისტორიის საკითხები, მბ., 1970.

132 Чубинашвили Г.Н. Архитектура Каветии, с.148,181, 226 - 229, 440-462, 527-528; Мелитаури К.Н. Крепости до - феодальной и раннефеодальной Грузии, т. II, Тбилиси, 1972; ანდაშვილი რ. კახეთის ვარჯები, მბ., 1980.

კრძოვ, ისინი იმ ფაქტებს გამოვეყენებოქნენ, რომლებმაც აუციური მონაწილეობა მიიღეს ადრბაიჯანელი და არა უარველი ხალხის ფორმირებაში. ამგვარი რასკენის გამოკვების საშუალებას ჩვენ გვაძლევს ძველ-სომხური ისტორიული წყაროების, პირველ ყოვლისა კი მოვსეს ხორენაცის "სომხეთის ისტორიისა" და მოვსეს კალანკატვაცის "აღბანთა უვეყნის ისტორიის" მონაცემები. ამ და სხვა წყაროებზე რაფრანობით მკვლელობა ვმდებარება ველის, რომ აღბანური და არა პრაფორუელი ფაქტი - ტარტარები - ცხოვრობდნენ მკვერის სამხრეთით, ტარტართა რაიონებზე, ეს ჩვენი იპონარე კარკარ-ჩაის აუბში მდებარეობს¹³³.

ფრმბაროვებას არ მვესაბამება არც ის ცნობა, რომ აგრეჯი მუთა საკვერებში იორ-აღბნის აუბი ხაბარობით იყვ რასკვლებული¹³⁴.

აუვე ვნდა აიონიზმის აურეი ისტორიკოსის შირბა ბაღას სტაფია "ტარკუსტანი", რომელიც "ისლამის ენციკლოპედია"-შია გამოუვეყნებული.

133 Адонц Н.Г. Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1906, с. 423-424; Тревер К.В. Очерки по истории и культуре кавказской Албании, с. 48-49; История Азербайджана, т. I, Баку, 1958; Джафаров Ю.Р. Гаргарская проблема и албанская письменность. - Тезисы докладов XXIII научной сессии молодых ученых Института истории, археологии и этнографии им. И.А. Джавахишвили АН Грузии, Тбилиси, 1988, с. 58-60.

134 Джуаншер Джуаншерияни. Жизнь Вахтанга Горгасала, перевод и примечания Г.В. Цулая, Тбилиси, 1986; უარტლის ცხოვრება, I-II, თბ., 1955, 1959; უარტლის ცხოვრება. არა რეოგონტული წესბა, თბ., 1942; უარტლი მათონიზმი. ანურბა სამეფოსა საუარველირბა. - უარტლის ცხოვრება, ტ. IV; Артамонов М.И. История хазар, Ленинград, 1962; მოვსეს კალანკატვაცის აღბანთა უვეყნის ისტორია. ძველი სომხური რან შარტმბა, მუსაკელი, მუნიზმები და სათიებები რა-ურბი ე. რაკლიანთე-ვაკინტირბა, თბ., 1955.

მასში ავტორი მინიმუმდღევანე გუთაბეძემას უაზრებს უარაველეა უაზრევი .
 წარმომავლობისა და მათი ამიერკავკასიაში ავტოქტონობა-არაავტოქტონობის საკითხს . ამ საკითხების განხილვისას იგი ურატული რატება ზურ-
 ექვ ისტორიოგრაფიაში არსებული "ტრაგიკობისა" . ავტორი აღნიშნავს , რომ
 უარაველეა საბეღის მეფეე ტურქების პირველი საყბოვრისი უაღვეანი
 გოჭილა; უარაველ ენას კი მუმერჯღ ენათა რახს მიაკუთვნებს . უაღვეა-
 უარაველაძე , ეანის მიმამეღებიდან იბურათ ნაბილი ჩრდილოეთისკენ , ნა-
 ბილი კი კავკასიისკენ პაძრულა /ძვ.წ.VI საუკუნეში/ . ამეღნაპ ,
 მ.ბალა უარაველს ამიერკავკასიაში უარაველეა ავტოქტონობას , უარაველს
 გოველგუარი საბუთისა და მკვიციების გარემე . ჩვენი ურის უაზრევი
 ზეაღსაბრისთა ზრამირებაში ავტორი მონაბილეობა მიუღობათ ჩვენამეღ
 ამ ტერიტორიებზე მეუმერებ ლაბინებასა და ბერძნებს , მემევე მეზოსკი
 ზურეებს , არაბებს , სპარსელებს , მორღოებს . ავტორი მკვიციხრობს
 უარაველეა აუ პამკვიციების მესახებ . მემევე უარაველს ზურევი ტო-
 მი მიუღობა და ეს ხაღი მპ.მკვიციის მარჯვენა და მპ.ბრამის მარჯებ-
 ნამირზე ავებულ რბეათს ციხესა და მის მიმამეღში პასახებებულა .
 უკვე XIII საუკუნეში ეს ავტორი სამშვიღევე /სამშვიღევე ავტორს
 "ურ რე"-აპ , "სამ ისრაპ" უაბრემინა/ იწობა . ამ ციხესიმაჭრის ირ-
 ბელივ ავებოვრიღ ზურეებს მემევე "ორბურეი" ანუ რბევიანებში ენუ-
 პაა¹³⁵ . მისი აბრია , VII საუკუნის მუა ხანებში სკვიციების მეზოსკი-
 ვის მემევე საუარაველეში ჩრდილოეთიდან ზურეების მეზოსკი და
 განსახლებას სისტემატური ხასობით მიუღობა .

ავტორი გოველგუარი კრიტიკის რარემე იბურებებს ეუბნე მრევე-
 ლის ცნობას იმის შესახებ , რომ ჯერ კივე აღვესანერე მაკვერღელის
 პრის /ძვ.წ.V ს. / ამ რევიონში - მპ.მკვიციის ნეღბე - ბურეორქის და
 გივრათის საბეღებობების რტი ზურევი ტომი პასახებებულა . აუ ავტორი

135 Bala M. Gürcüstan. — *İslam ansiklopedisi*, cü 38, İstanbul, 1964, 33. 837.

"ქარაღის ცხოვრების" მარცხი ბრძოლა ანტიკონსერვატიული და სოციალური ავტორიტეტის წინააღმდეგ, "ინტელექტუალური" იდეოლოგია, აქვე მ.ბაღა ზურაბიძის უფრო-
კურსი უფრო მეტი კლასიციზმის და კლასიციზმის /კლასიციზმის/
ქარაღის მოსახლეობის /ამ შემთხვევაშიც ხორციელდება იდეოლოგია/.

სასაზღვროების პერიოდში, კერძოდ, ქვეყნის მთლიანი მართლმადიდებელი
აღმსახურების ჩრდილოეთი რეგიონში /სამხრეთი რეგიონი ანტიკონსერვატიული
მნიშვნელობის ნაწილი მოიცავს საინტელიჯენციას / და მთელი საქართველოში ხა-
ბაზისა და მათივე მთავარი ზეგავლენის გამოყენებით მსჯელობისას
მ.ბაღა იბრაჰიმის, იაკობისა და სხვათა ხელშეწყობის უფრო-¹³⁶,
აქსონირება გვაძლევს რა მათი პოლიტიკის ინტელექტუალურებას.

ამდენად, ეს ყველაფერი უფრო მეტი ხელშეწყობის ავტორიტეტის ამ მონაცხობის,
გამოყვანილი, რომ ჩვენს ქვეყანაში ზურაბიძის განუყოფელი ნაწილი, ხოლო ჩვენ
ზურაბიძის უფრო-¹³⁶ დიდი პასაჟირებელია, რომ ყოველივე ეს მ.ბა-
ღას "უფრო-¹³⁶" შეეძლება იყოს, უფრო სარწმუნოა ის, რომ ამდენად
შეუძლებელია მინიმუმამდე ხასიათის ატარება, - დიპლომატიური მართლმად-
იდობის უფრო-¹³⁶ გამოყენებით, გამოყენებით, რომლის
სამართლებრივად ზურაბიძის, და არა მარტო ზურაბიძის, მოსახლეობის ფარ-
გის ფარში უფრო-¹³⁶ ამა ეს იმ ქვეყნის წარსულს, მის კულტურას /

მ.ბაღა, ისევე როგორც სხვა ზურაბიძის ავტორიტეტი, "მოუყვარა ქარა-
ღისა" -ს და ლიტერატურის ცნობებს¹³⁷ ბუნებრივების შესახებ
იფიქრებენ საქართველოს ჯეროვანი იდეოლოგიის უფრო-
¹³⁸ ფორმის უფრო-¹³⁸ ცნობებს ბუნებრივ-
¹³⁸ უფრო-¹³⁸ შესახებ ამდენად არა უპირისპირი VI საუკუნისა. ამ საუკუნის

¹³⁶ *Bala M.* დასახ. ნაშრომი, გვ. 83 & .

¹³⁷ ქარაღის ცხოვრება, გ. 1, გვ. 17-18.

¹³⁸ მანუჩიძე გ. კლასიციზმის საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება უფრო-
¹³⁸ ცნობებს უფრო-¹³⁸ ცნობებს, თბ., 1979, გვ. 153-155.

უკავშირებენ ისინი საჯაროველებში ბუნებრივების გამოკვანას¹³⁹.

რაც შეეხება უარველი ურისა და იმ ჭერნივრონის ურნივრეპანო-
კიძეძულების საკიხის, რიშვიდუეპაც პლეს ეს ური სახეობის, უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ ძველუარველ, ბერძნულ, სომხურ, აღმოსავლურ ნერნივრნი
ნუარეობზე და არუელოგიურ მასალაზე, არუივრეუერულ ძველებზე რა-
ვირების, ამ მასალების ბეპნივრენიხი მესნაველის საკუძველივე უარ-
ველ და რუსულ ისტორიკრაფიაში გამოვრეზბულია მისაბრება, რომ უარ-
ველი ხარხი ბარმიხაგენს ამ რეტიონის ავტოვრენერ მისახელებას და
რეი უარეპან აუ არ გამოხსულა¹⁴⁰ კერძო, პაგენილია, რომ კერ
კიძე ძვ.წ.11 ახასნეულის რამეგეს უარველები სახეობბენ რეუან-
რელი საჯარველის ვერივრნიბე.

რაც შეეხება უარველი ურის მუშერვლთან რამეკიძეძულებას, უნდა
აღნიშნოს, რომ მუშერვი უნდაა კვვი არ არუბრეა საურეო- მუშე-
რელი ურის სხვა უნებთან ბიშარეების საკიხის რევივე რაუგენილია.
ამ ურის ვევაზე "ახალი" ძეგლი ძვ.წ.1 საკუენეს გამოკუვრება;
მას გამოდა სოლისბერ-ღურსმული რამბერეობა. უარველ-მუშერვილი უა-

139 გვასალია კ. აღმოსავლეთ საჯარველებს ისტორიული გეოგრაფია
/შირა უარელი XV-XVII სს./, საპუვრეო რისერვაცია, მბ.,
1986, ტ.269-270.

140 კავახიბვილი ი. უარველი ურის ისტორია. - რველი აბბრეობა-
ბი, ტ.1, მბ., 1979; Меликишвили Г.А. О происхождении Гру-
зинского народа, Тбилиси, 1952; Меликишвили Г.А. К истории
древней Грузии, Тбилиси, 1959; Ушаков П.Н. Древнейшие на-
роды Грузии и новые археологические открытия. - Бюллетень
Гос.музея Грузии, т.Х-В, Тбилиси; Дьяконов И.М. Ассиро-ва-
вилонские источники по истории Урарту. - Вестник древней
истории, Москва, № 2-3, 1951.

დვ.წ. VI-V საუკუნეების მოტივები საფურცალებზე ძველი ავღანური
 მუსიკალური იმპროვიზაციის მახასიათებელია და ბერძნული სამუსიკო
 თეორიის არსებული ურთიერთკავშირის შესახებ. მოძიებული მასალები ადას-
 ტურებს, რომ ამ ბერიჭორის მკვიდრი მისებრები ბრუნდობა-მეფე-
 ბრუნდობა და მიწაზე შემდეგან⁴. რაც შეეხება მახასიათებელი /იგივე
 "მამარის ენა" და "ღოსრონი"/, იგი ახ.წ.542-562 წლებში ავღია
 ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანეს⁵. ფრედივე ეს ბრუნდობა უფლებას
 გვაძლევს, რომ მახასიათებელი ურთიერთკავშირები წარმოად-
 გენს მნიშვნელოვან მახასიათებელი პრევენსა და ნავსაგურს, ხოლო ახ.წ.
 VI ს.მეორე ნახევრიდან - საფურცალებზე ენა-ქალაქსა.

როგორც უნდა იქნას, 1878 წელს ავღია მახასიათებელი, ოსმალთა მი-
 ჯერისმართი ბაგრატიონის შემდეგ, დაუბრუნდა საქართველოს. რაც შეეხ-
 ბა ოსმალეთის მიერ მახასიათებელი პაპარატის აღრიცხვას, ამის აღობაზე ანა-
 სხვადგინდა.

ოსმალთა მიერ მახასიათებელი პაპარატისა და პაპარატის შემდეგში ხანის
 შესახებ უნდა იქნას ვხედავთ როგორც ლეონტი /ანი ალი, სოფელი ალი
 რატი, უაბი ბელები, ელია ბელები, კარბი ბერიჯილი, იბრაჰიმ
 ფიქვი, მუსტაფა ნაიბა, მურეჯიმი-ბაში, ფინდუკილი მუჰამედი ალი,
 მუჰამედი რატილი და სხვ./, ისე უარყოფილ /უახვევნი ბაგრატიონი, "უარ-
 ლის ენაებების" გაგრძელების ავტორნი და სხვ./ და ევროპელი /თან
 მარტინი, პატრიკი ლეონტი, განჯილი, ლი ბრანდი, ჯ.ბრანდი და
 სხვ./ ბერიჯილი ისტორიული წყაროებში.

ამ საკითხს განიხილავს ანაბერიჯილი ლეონტი /ი. უნდა იქნას ბერიჯილი,
 ი. პანიშვილი, ფ. ურბილილი, ბ. უნდა იქნას და სხვ./ და უარყოფილი

4 ინიშვილი ა. მახასიათებელი უფლებას ისტორიისათვის ახალი არქეოლოგი-
 ური გახსნის საფუძველი. - კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკი-
 თები, თბ., 1966.

5 Леквинадзе В.А. О постройках Юстиниана в Западной Грузии. -
 Византийский вестник, М., 1973, т.34.

/ი.ჯავახიშვილი, ს.ჯიქია, ტ.ალასანია, ე.ამბუღაძე, თ.ბერაძე, ვ.იამშვილი, ი.კუბლაშვილი, ი.სიხარჯიძე, მ.სუვანიძე, ნ.ბენგელია, ქ.ჩხატარაიანი და სხვ./ ინტორიოგრაფიამ.

არსებობს ცნობა იმის შესახებ, რომ ჯერ კიდევ 1515 და 1519 წლებში ოსმალეთთან დაუმეზღვრის ბრძოლაში თავი გამოიჩინეს მაყაბე-ლიელბმა, ურბულაშვილებმა, გურიის მოსახლეობამ⁶, რაც მაკვერელითა იმისა, რომ ლეონტი კუკუ XVI საუკუნის დამფუძნებელი პირი მნიშვნელო-ბას ანიჭებდნენ ამ ურბულა-ნაქსადგურის ხელით ჩატარებას. მაგრამ, ჩვენი ვარაუდით, ეს ბრძოლები ჯერჯერობით უპირობური ხასიათისა უნ-და ყოფილიყო და პირი წარმატებები არ უნდა მოეპოვა ლეონტისაგან /წინააღმდეგ ბრძოლაში/, ამიტომ ავსილები იყვნენ ცნობა რომ-ლიმე უარყო საინტორიო გეოგრაფი/, სამხრეთ-დასავლეთ საუარაველის მიმართ ოსმალეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკამ გეგმიანობიერი და სე-რიოზული ხასიათი მიიღო ადრინდელი საუკუნის ორბოციანი წლების და-ღეს მიიღო.

XVII საუკუნის ოსმალეთის მოგზაურისა და ინტორიოგრაფის ველია ჩელი-ბის აღწახმა⁷, გახტე ასელის წელს /1520/ სუღიუმან 1 კანონი /1520-1566/ დაუმეზღვრის სანჯაგი, რომელიც 13 ბუღაზისა და 72 თემარ-საგან შედგებოდა, ჭრავიბონის უღაიუგს შეუერთა და შექმნა მსხვილი ადმინისტრაციული ურბული ხუთი სანჯაგი: 1.ჯანქა, 2.ქვემო დაუმეზღვრის, 3.ბუღო დაუმეზღვრის, 4.ტონი, 5.საკუთრივ ჭრავიბონი. არც ეს თემარო უნ-და იყოს სწორი. შესაძლებელია, 1520 წელს ოსმალეთმა იღარქრეს და-

6 ვიწინაძე ბ. ოსმალეთის საუარაველი და უარაველი მაკმაპონია ინ-ტორიის კონსუეტი, ტფ., 1927, გვ.63.

7 ველია ჩელიბის "მოგზაურობის წიგნი". ლეონტიანი თარგმნა, კო-მენტარები და ტაშკუკლეა დატრო ტ.ფ.უტერიძემ. ტ.1 /თარგმანი/, თბ., 1971, გვ.82.

აქნბე, მაცრამი რაპეგრბიო ივი არ უნდა რაპეგრბო. ბაჟუმი ბურჟოა იმი-
 ურითის ბეშაგვებლიბაში სვლიბიან I-ის რრს ბევირა, მაცრამი არა
 1520, არამბე 1549 ბელს /ამბბე ევბიო ბევენება სავბარბ/- ავეე
 უნდა იბევის, რბმ ევლია ბელიბი ურბ აგელიას ევებო ბაჟუმის სბბელი-
 ბოგბიბო ბოიბსელიბებს ჟრბპიბონს, რასბუნს რა, რბმ ევებო ბაჟუმი მი-
 სი /ჯრბპიბონის/ ურბ-ურბი სბბელი იგო⁸. ალნიბნელიბან რაპევიბიბიბო
 გასბბელიბნიბებელია, რბმ ბაჟუბში ბელი რრბიბან არის ბებორბენილი
 სბბელიბოგბა "ორბა ბაჟუმი" /ბევა ბაჟუმი/⁹. ამბენბა, სავბარბოგა,
 რბმ ევლია ბელიბის ენბბა ევებო ბაჟუბისა რა ჟრბპიბონის იგივებიბის
 ბესბბებ ბეპარბია. ბესბბელა, ბაჟუმი ბარკვევლი ბიბბებბარე ბევიბოგრი-
 ბიბო /რა არა ბბოგოგ სბბეობიგ ევბაევი/ რაგოგრი იგო სბმ ნაბიბაგ
 /უბნბაგ/, ამბსბან, ამ ბონბკვების ბბობბა, ბიბი სგრი ბანსბევაეგ-
 ბა ევლია ბელიბის ბბბრელიბის რანბრბენი ნაბიბის სგრიბგბან, რბე იბის
 ბბბენებელია, რბმ აეგოგრს ენბბა რბბელიბე აგრიბგელი ნაბბოგრიბან ამ
 გოგვიბენბიბან ავეს ამბოგბელი. ევებო ბაჟუბისა რა ჟრბპიბონის იგივე-
 ბიბის ბესბბებ ბსგელიბა ეი ევლიას უნდა ეკვბებოგეს. ამ სბკიბის
 ბარკვევიბის ბევიბებბა სბბა აღბბობის რაბევიბაე. რგგოგ ენბბილია,
 XVII სბკვიბის ოსბბელიბ ისგოგრიბგბაგობი ებბებბიბ ბებბებევებს, რ-
 გესბე ბაჟუბბან ურბბ ნბხსენებბა ჟრბპიბონი. ბესბბელა, XVI სბკვი-
 ბის რამბელიბან სბბელიბარბეგის რბბიბენბოგბი ბაბბიბბევებ ბაჟუბში
 /ამბის რამბბბსგრბებელი სბბეგებბიე არსებობს/ რა ბის ბაჟუმის სბბე-
 ბარბეგ ვნბბა. ამბო ბევიბებბა აიბსნას ის ბაჟუმი, რბმ ბეგოგბბი
 ამბის ბებბგობ ბაჟუმის ბევიბიბო ბრბბიბებბი ბელი რბბიბენბიბე არის

8 გოგია ს. ევლია ბელიბი რბბებბისა რა რბბრის ბესბბებ. - იბგრიგ-
 კვეკსიბოგრი ენბბებელიბიბებბა, ნაკე.VI, ბბ., 1954, ბე.245.

9 კვეკლბე ბ. სბბიბბე-პასბელიბ სბბბბევეგის ჟოგრიბიბის ბოგრიბი
 სბკიბი. - აგარბელი ბიბბეგის რბბობბიბი ბევისიბა. ბბ., 1983,
 ბე.48.

მახსენებენ. არ არის გამორიცხული, რომ მელიანაპ ეს ადგილი სტრატეგიული
ეროვნული მნიშვნელობის საზღვარებშია სამ ნაწილაკად ყოფილიყო: რაჭვადი, სანაპირო
აბაღი ელენის სახელმწიფოს მიხედვით /ვერეძი, შუა და ბეზი დაბეზი/.

სოფიელი აღი ჩაუბი 1582 წელს ახალი რეგულაციის დადების გრანდიოზული
ვილიანობის შემდეგ წინადადებაში შესვლას¹⁰.

XVII საუკუნის რუსული დამატებითი რეგულირების ტერიტორიის ანა-
ლოგიურ ენობას გვანდების მათი მეთრე "რისაღეში" /შეგვნილია
1640- იან წლებში/¹¹.

"უარაღის ცხოვრების" გაგრძელების მონაცემებზე რაგონობია,
უახუშიტი მატრატორნი გამოგვა მონატრება, რომ რაახლებია 1547-48
წელს რსმალეშია რაიპერეს ვანეაი და აგრანა დაბეზიარა¹². აქია ხხრო-
ბის კონტრესტი გვარდაღევი მიუჯიებებს, რომ ეს უნდა მრმბარევი მრგ-
ვიანებია - 1549 წლის რაშქრბის რრს.

"Mühimme"-ს რავარის ბრეი რსმალური რკრმენდარი რგარ, რომ
მელიცი მიეკრეებია 1556, 1572-1578 წლებს, მიუჯიებებს იმხანაპ და-
ბეზის რსმალეის იმპერიის შემდეგ წინადადებაში ყოფიას¹³.

რეგრე ჩანს, აღი ჩაუბისა და კრბიტი ტერიტორიის მონაცემებზე
რაგონობია, ხანამეგრევი აგრეი ისტორიკოსი ი. უბურჩარნილი გამო-
გვამს მონატრებას, რომ რსმალეშია დაბეზი გრანდიოზის ვილიანობას
რაგვამეგებარეს 1582 წელს¹⁴.

10 Тверитинова А.С. Аграрный строй Османской империи XV-XVIII веков, М., 1963, с. 25.

11 Тверитинова А.С. Второй трактат Кочибей, с. 243-244.

12 უახუშიტი მატრატორნი. აგრანა სამეფოსა სარაგველია. - უარა-
ღის ცხოვრება, გ. IV, გვესტი რარვენილი გველა ძირითადი ბეღლა-
ბერის მიხედვით ს. ვახუშტიშვილის მიერ, აბ., 1973, გვ. 814.

13 Kirazoglu M.F. Osmanlıların Kafkas - Elbirimi fethi, გვ. 410, 414-
- 415, 416, 419, 420-422.

14 Узуногузюлю И. Н. Османли тарихи, с. III, в. 2, Анкара, 1954, გვ. 290.

ფ. უიჩიტოლუ ბაშუმს ოსმალეთის შეშაგვენილობაში მიიღსწერებდა XVI საუკუნის შუა ხანებში¹⁵.

ასევე მანამდე რაღაც ჯერჯერობით ავტორი ბ. უაჯუილი მითხრობდა, რომ უაღაი. 1577 წლისათვის ჯერქების ხელე იყო¹⁶. ბაშუმის ოსმალეთის ხელისუფლების გამგებლობაში XVI საუკუნეში შესვლაზე ლაპარაკია ი. პანიშვილის მიხედვით¹⁷.

უარაუდო ინტროდუქციის გამოქვეყნება, რომ ბაშუმი ოსმალეთის ხელე გაყავდა არა XVI საუკუნეში, არამედ XVII საუკუნის პამეტი - 1703 წელს¹⁸. უარაუდო ინტროდუქცია მეორე ნაწილის მიხედვით, ეს უნდა მოხდარიყო XVI საუკუნეში, ჯერჯერობით ამ შემთხვევაში ბუსტი მართლაც შესაძლებელია ადრე არ არსებობს¹⁹.

15 Hırsioğlu M. F. Osmanlıların Kafkas-Ellerini fethi, გვ. 13.

16 Hatıkoğlu B. Osmanlı - İran siyasi münasebetleri, İstanbul, 1962, გვ. 62.

17 Danişmend I. H. Osmanlı tarihi, c. III, გვ. 33.

18 იანვილი უ. აყარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, ბაშ., 1958, გვ. 6; ჩხატარაიძე ი. უ. ტურის სამთავროს შექმნა რუსეთთან, შბ., 1985, გვ. 6; მისივე. ლაშქრის "ბაშუმის" და ბაშუმის მხარის ინტროდუქციის /გზისგზები/. ინტროდუქციის, არქეოლოგიისა და უარაუდო ინტროდუქციის XVI საუკუნეში სესიის მასალები. შბ., 1969; მისივე. საუარაუდო საუარაუდო უარაუდო ინტროდუქცია - საუარაუდო ფოტოლოგიის ხანის ინტროდუქციის საუარაუდო. შბ., 1972, გვ. 59-60; უარაუდო ავტორის უარაუდო საუარაუდო და კავკასიის შესახებ. უარაუდო მართლაც, შესახებ, შენიშვნები და საუარაუდო პერიოდის ტარაბანამ, შბ., 1978, გვ. 46-47.

19 ბაშუმე პ. არქეოლოგიის შესახებ ტურისა და აყარაში. ბაშუმი, 1987. ჯანვილი ი. უარაუდო უარაუდო ინტროდუქცია, ფ. IV, შბ., 1967, გვ. 248-249; სოსოლოვი უ. ბაშუმის ტარაბანამ, ბაშუმის პერიოდის ინტროდუქციის მართლაც, ნაკვ. V, 1956; Шенгелка Н. Н. Османские документальные источники о крепостях Гонио и Батуми. - "Туркологический сборник", Москва, 1984, გვ. 250; სოსოლოვი ბ. ოსმალთა-საუარაუდო უარაუდო ინტროდუქცია, შბ., 1971, გვ. 101, 123, 154.

უავეკუსტოვსი ძრძანებანი ურგო". შიშველი საუბარია იმაზე, რომ მორჩი-
 ლების ნიშნად სამეფოვლასა და ტერიის გამეფებლების მიერ დასაბერი
 ხარაჯის ნაწილი - ათი ახასი ოქრო - სასულიერო უარს გადაეცა. ნე-
 რილი ასე ავეკება: "გრაჰიზონის ბეგი /სანჯაყბეგი - ი.უ./ კონიაში
 /ტონიაში/ ბის. შიშ კი ბააქმის ბეგი ხარ, შიშინ-ფარაჰისარში /ილე-
 ვანბეგი გირესენი - ი.უ./ ან აუ გსურს, - გრაჰიზონში იყავი"²⁴.
 იოკუმენჯი 1555 წლის 3 აგვისტოში ახაროება. როგორც ვხედავთ, ამ
 იოკუმენჯის მიხედვით გონიო და ბააქმი სხვადასხვა სანჯაყბებს წარმო-
 აგებენ. რაც ნიშნავს ფრანს - გონიოში ბააქმის სანჯაყბეგი ბისი -
 იგი შეიძლება შიშველიარაპ გავიგოთ: ბააქმის სანჯაყბეგი აგრე გო-
 ნიოში იქნა, იოკუმენჯის დაწერის პროისავეის კი იუ გრაჰიზონის ბეგი
 ბის. ამის გამო ბააქმის ბეგს შეუძლია დასახელებული ორი პუნქტიდან
 ურ-ურაში იყოს. როგორც ჩანს, 1550-იანი წლებში ბუა ხანებოსავეის,
 ტერიელს მოუხეჩებია ბააქმის მცირე ხნით დაბრუნება, რაგან, ამ
 წყაროს მიხედვით, ბააქმის ბეგი სხვაგან ბის. ამავე დროს, იმავე
 კუთრბოლოვს გამოკვლევის დაშაგებანი, სადაც მოგვანდილა უარჯლი
 ინტროგრაფიისავეის უცნობი და ნაკლებად ცნობილი მასალები, ვხედა-
 ბით სჯამბოლის პრემიერ-მინისტრის არქივში დაკული "შეჰიშე დაჯარის"
 1572-1578 წლებში იოკუმენჯორ წყარობს, საიდანაც შეარწმუნოვ ჩანს,
 რომ იუ ნახსენებნი "ბააქმის" ევეშ არ უნდა იგვლისხმებოდეს რაშვილიუ
 სხვა პუნქტი. გრაჰიზონი, გონიო და ბააქმი ან ცალ-ცალკეა ნახსენებნი,
 ან იხსენიება მხოლოდ ბააქმის ბეგი და ბააქმის სანჯაყბ²⁵.

6. შეგველია გამოაქვამს მოსაბრძმას, რომ ოსმალებმა ბააქმი და-
 იპურეს ჯერ კიდევ 1547 წელს და ეს ოღუი 1878 წლამდე ოსმალების იმ-
 პერიის შიშვაგებლობაში შედიოდა /იგი გამოწავლისებოს დაქრა/, რომ-

24 Kireoğlu M. F. დასახ. ნაშრომი, გვ. 414-415.

25 Kireoğlu M. F. დასახ. ნაშრომი, გვ. 410-422.

დისაჲ უაღაჲს კვლავ ტურქიელები ფლობდნენ²⁶. ავტორი არ მიუთითებს იმ წყაროებს, რომელთა საფუძველზეც არის გამოაქვეყნილი ეს ვარაუდი. ი. სიხარულიძე აღნიშნავს, რომ მათგან ავრეუბმა პაიკავეს გორიოს პავერობის წელს /1547/, ხოლო 1564 წელს იგი მცირე ხნით გაიბრუნა როსტომ ტურქიელმა²⁷, რაჲს, ჩვენი აზრით, არ უნდა შევსაბამებოკენ სინამდვილეს, რაგვან ვახუშტის მატრიატიკონის გაქაყლებით 1560-იან წლებში /1562/63-1569/ პასაღელა საჯარაველითი პიკი ზინაოში შიბ-პინანოკმაჲს გორიელს, იმერსა მუჲე გორგისსა და პაიკანს შორის, რაჲ ტურქიის გამარცხებითა პასრულა²⁸. ი. სიხარულიძის მიხედვით, 1609 წელს მაშინ ტურქიელმა აყაროჲან განგვენა ოსმალები, მატრამ მალე, 1614 წელს ტურქია-ოსმალების შავის მუმივეჲს, მათში კვლავ აურეუბის ხელა გაჲვიდა. ამის შემდეგმ უაღაჲრ და მხარე ნამ-შობლოს მიხლოჲ 1878 წელს გაუბრუნა²⁹. როგორც ვეუიოჲ იუენება ნამ-ვეუბი, ამ მოსაბრუნის რიგი პუნქტებისა არ შევსაბამებმა ვუშიარო-ებას.

უაღაჲრ მათში ოსმალების ხელისუფლების ქვეშ უნდა გაჲსაუელიოჲ 1548-1549 წლების აურეჲსა ამიერკავკასიაში რაშქრობის დროს, კერძოჲ, 1549 წელს. ამადე ვეაღნაჲლიჲ მიუთითებს ა. უიტიკოვსკის მონოგრაფიის პამატებაში მუსკლი 1550-1570-იანი წლების მუშახსუჲებუი დოკუმენტები. როგორც ეწობილია, 1550 წლის შემდეგ 1578 წლამდე ოსმალებს არ უღამერიაჲ საჯარაველითი, აჲ არ ჩაველიოჲ ნამ-ამამ 1-ის რაშქრობის საჲსახო საშეჲროჲ რვერსიას საშეუბი 1554 წელს. ოსმალების ეს მუშახსუვა არ შეუბიდა პასაღელა საჯარაველითსა და აყარას. ქვეშიო მოვიყვანა მონაკლებს, რომლებიჲ აურეუბის მიერ მათების

26 Шенгалия Н. Н. Османские документальные источники, с. 250.

27 სიხარულიძე ი. მათში. - შუა, ტ. 11, № 1, 1977, გვ. 148.

28 ვახუშტი. აღწერა სამეჭოსა საჯარაველითსა, გვ. 815-816.

29 სიხარულიძე ი. პასახ. ნაშრომი, გვ. 148.

3. Ը. Երազրուլու, "մյ՛խիմ թագաճճ" թագրբր՛նիւ, ուղղւոյ լրո՛-
 ծան, ճոճ 1577-1578 Ճըւծնիս լաճրոճճաճիմ ճսճալղոճիս ճարոճնաճոյն ճան-
 ճլղճընու ճրոճնաճ-ճանրճոյոճ թաճըրոճրճըր ճոճալղըճի ճըրոճնոճն ճաճը-
 ճիս ճանճաթըրճի ճըրոճոյոյ, ալղթան ճո ճս ճըրոճոյն աճճճը՛նի ճաթաճոյն-
 թաճ³⁴. աճթնաթ, 1577 Ճըլաճիմ ճըլալոյ ճսճալղըճիս ճլղճըրոյոյ, ճաթճան
 ճըճըր ճանճոճնաթըրոյ, ճոճ ճարճըլղըճիս ճըլոճ աճճըճըր ճաճըր ճնճ
 ճալղնճըլաթ, ճրճըլղըլար թաճճրճըրճիս ճարճիմ, ճաճըլղըլըճիճն ճըրոճ
 ճալղնիս ճիճըճըճնաճոյն.

4. ճսճալղըր թրճըլղըլոյ ճըլալղըճիս ճրոճ ճանըրոճիս ճոճնալղըլ-
 ճոճ, ճաճըլղիս ճանրճոյն XVI ճալղըրոճի ճըլա ճանըճի ճրոճնոճնիս ճըլա-
 ճըլոճիս ճըլաթըրոճաճի ճըլղըլա³⁵. ճըլղըլոճ ճաթճանի ճըլալղըլոճիս ճաճ-
 ճըլղըլոճի ճըրոճըրոյոյ թա ճալղթ ճըլալղըլոճիս ճանըլղըլըլա ճնճըլաթնճըլա-
 ճրոյոյ ճիճըլղըլըլ, ճալ ճնճըլա ճիճըլղըլըլաճն ճըլաթ ճիճ ճըլա ճըլոճ
 ճանըրոճըլըլ, ճոճ ճըրոյոյ ճըլղըլա ճըլըլ ճանրճոյնիս ճաթաթըլղըլ-
 ճա աճա ճը ճի ճըլալղըլոճիս ճըլաթըրոճաճի. աճնաթան, ճըլոճըլոյ, ճոճ
 ճսճալղըլոճիս ճըլաթըրոճըլըլ ճաճըլղըլըլըլոճիս /ճըլալղըլոճիս/ ճըլղըլոճ
 ճըլաթըլղըլա ճըրոճըրոյոյ ճըլղըլըլըլա ճնճըլաթնճըլա թրոճ ճնճըլաթնճըլա
 ճանրճոյնիս ճըլղըլըլըլ, ճըլըլա ճըլ աճ ճըլ ճաթըլղըլըլըլ ճըլոճնա, ճոճ ճնճըլա
 ճանրճոյն, ճոճըլըլ ճանըլղըլ ճաթըրոյոյ ճըրոճըրըլոճիս ճըլըլըլ, ճաճըլղըլըլըլոճիս
 ճըլաթըրըլըլաճիս ալղթ ճըրոյոյ. ալղնաճըլղըլա ճըլըլ, ճոճ XV-XVI ճա-
 ճըլղըլըլըլ ճըլալղըլըլ ալղթը ճըլոյոյ ճանրճոյնիս /ըլղըլ/ ճըլըլըլըլըլ-
 ճոճ ճըլաթըլըլ³⁶.

34 *Kütükoğlu B. Osmanlı-Iran siyasi münasebetleri*, թ. 32-37.
 35 ճըլղըլա ճըլղըլըլ "ճըլղըլըլըլըլըլ ճըլղըլ", թ. 1, ճը. 82; *Ayni Ali. Osmanlı Devleti Arazi Hanunlar, Ankara, 1962*, թ. 23-24.
 36 ճըլաճըլղըլ Ճ. ճսճալղըլոճիս ճիճըրոճիս աթըրոճիս ճըլալղըլըլ ճըլըլա թա ճըլ-
 ճըլըլըլըլըլըլ ճաթըլղըլըլըլըլա XVI ճալղըլըլըլըլ. - ճանըլղըլըլըլ ալղ-
 ճըլալղըլըլըլըլ ճըլղըլըլըլըլ ճալղըլըլըլըլ, ճն., 1968, ճը. 108.

5. ი. Բանիშչենքის მიხედვით *Հիդիրის /ახალიციხის/ საჯաშოს* Բանակցին Բահոնսազին /1578/ մասնի մեղքը արձամբ-ახალიციხის Կղզին Բա Բըրնարե Գորոնի եղևը Բըբնարե ճարիջորոցն³⁷, Մեսաձուա Թաջ-մուց, Բեդրեց "Գորոնի Բիբուլաջ Կըբըրձըբ" Բըբնարե Թեար³⁸, Բաջ-Բոժըլ մինձմնի ոցո Թոյսյելու:

այլը ընաքնա Կոսեյա - Բանիջր Բա XVI Սալյունի Կորչելու Թա-նչերիս Բամլըցն Թաջմի Բեմալըթեմա, Բամբընաք Բա Բամբընի Ենոա Մըս-Ը Բը Պայնիս Կըլըմընիս Ճամեկրույն Բա Մընարհընըմա?

Բեմալըրի Բուլյըմըջըրի Բըբարոյնիս Պանաձմաք, 1571 Երկըն Բեմա-լըթեմա Սաթարձըլոս ՍանաՍիրո Թըրիս Սաթարո Թըլոյս Գամուսնաքա, Բման Կըբըլ Կըրո Գարթըլա Բասալըթ Բա Սամեռնա-Բասալըթ Սաթարձըլ-ոս ոսըքալ մուրը Բըբըմարոթ³⁹:

Սեամթըրիս Կըմուր-Միննիջրիս Բըրոյնի Բալըլա 1570-Բանի Եղ-նիս Բամլըցն Թաջմիս Ըրեյն ՍաՍըլընիս Ըթմալ Բալթարի /Երիջր 1031/⁴⁰:

XVI Սալյունի Ըգալուլըլ Բըթորի Գ.Մըյասարոք Պայնի Պեմլըլըման "Պըրլըթիս Սըլաձինս Բա Սմարսըթիս ՄաՍն Ընոյրըմա Բա Սաեյ" /1581/ Բընիմնաց, Բոմ 1579-1580 Եղըննի Թաջմի Բեմալթա Ելըթ ոցո⁴¹:

Պ.Մըրաձըլ Բընիմնաց, Բոմ 1576-1579 Եղըննի Բեմալըթեմա Բուլյա-լըցն Սաթարձըլոս Մալըթըրնիս Բըրոյնիս Բըրը Թանըլը Բը.Գորոնիքան Բը.Բոնոնաձըլ, Բոն Մըմըթալ Բը Կըլըլ Սըսթըթեմա Պըրթա Պայլըթա - ոսննի Կըթըլըն Ենընըլը ճարիջորոցն⁴². Թաթրամ Մըլըլըլարի Ըրըլ

37 *Danışmend İ.H. İzahl Osmanlı tarihi kronolojisi, c. III, 63.38.*

38 Կաեթըթ. Բընըրա Սամըլոսա Սաթարձըլոս, Բը.792.

39 *Hırsioğlu M.F.* ԲասաԲ.Մաժրոմի, Բը.14-15.

40 *Özkan (Medağvili) A. Gürcüstan, İstanbul, 1968, Բը. 235-237.*

41 Պամալըթա Ը. Սաթարձըլոլ ըրոյնիս Բըրոյնիս Բա Երեթեմալըլըննի, Բ.1 /XIII-XV Սն./, ԲԵ., 1984, Բը.113.

42 Թըրաձըլ Պ. ԲասաԲ.Մաժրոմի, Բը.53-55.

აღწერის საფურცლებზე მოკლებულს. იგი საუფრო ხელს გუბილის მიერ 1609 წელს ბაჭუმის რაიონში აღმოჩენის სიტყვებს. ეს უნდა მოხდეს 1611 წლის შემდეგ, კერძოდ 1613 წელს, როცა ქალაქი გუბილია დაიბრუნა, ამას მოწმობს 1614 წლის 13 დეკემბრის გუბია-ოსმალეთის საბაჟო ხელშეკრულების პირობები⁴⁷. ამასთან, მარტალია, ბაჭუში გუბილის უბრალოდ, მაგრამ აქვე გუბიის მთავარი ამ საბაჟო პირობების განხილვა, აქვე სვლანის ვასალად აღიარდება და ხარაჯის გასახსნად კისრულობა⁴⁸.

ამის შემდეგ 1625 წ. ოსმალთა იმპერიისთვის უახიბ რეგუმის ახლებელთა ბაჭუმის მთავრობისადმი უნდვი რეგ-ჟამის უხედავ⁴⁹. მასზე დაფრანკობით ასევე ასევე უნდას აქვანდებიან მუსტაფა ნაიმა და მუნჯუმი-ბაში⁵⁰. გიორგი სააკათისადმი მიწველი უნა სიტყვი მოახლობილია, რომ სვლანის მიხედვითა ფიბილიაშა ნინიალიდგე სამარტოვლიად უნა-აქვი მოურავს, ოსმალეთის სხვა დიდებულთაან უნაად, უნდა დახარჯ-ბოდა ბაჭუმის მთავარბები, იგივე რეგ-ჟამა. სამეცნიერო ღიფრასე-რამი სიტვი 1624-1626 წწ. აღიიიება⁵¹. როგორც უხედავ, სხვადა-

47 ამბარაშვილი მ. იმპერია უახლობილია უნაქვილია შორის. *გვ.*, 1902, *გვ.* 138.

48 გამბედა ი. დასახ. ნაშრომი, *გ.* 111, *აბ.*, 1986, *გვ.* 46-47.

49 უახიბ რეგუმის უნობები საუარაქვილია მუსახებ, *გვ.* 222, 229.

50 მუსტაფა ნაიმას უნობები საუარაქვილია და კავკასიის მუსახებ, მოქველი უნესი უარაქვი აღრმანი, გამეცნიერობა და მუნჯუმი-ბაში გამოსახედაპ მოამბადა ნ. მუნჯუმი; მუნჯუმი ნ. ოსმალთა იმპერიის მუნჯუმი-ბაში გიორგი სააკათის მუსახებ. - სხვ. შრომები, აღიიიავლია მუფრეობის სვლია, *გ.* 187, *აბ.*, 1976, *გვ.* 129.

51 ს. ხილია სხვებზე სიტვი 1624 წელია აააიიიებ. იბ. : ხილია ს. ხარაჯის მიერ დიდი მოურავისადმი გაქვილი სიტვი. - "უნიბიის" მოამბე, *გ.* 111, *აბ.*, 1942, *გვ.* 237-238; როგორც უ. ანია, ეს სიტვი გაქვილია 1625 წელია /იბ. როგორც უ. ოსმალეთის სვლანის მუნაპ IV-ის მიერ დიდი მოურავისადმი გაქვილი სიტვი აღიიიის მოამბე. - სვლილიის უნიბიის მოამბე, *გ.* 111, 1959, *გვ.* 101-105; სვლილი მ. საუარაქვილი-ოსმალეთის უნაიიიობა იმპერიიდან, *გვ.* 288.

სხვა ავტორის მიერ შეგუნილი წყაროებში აღნიშნულია ბაჰუმის სამტრე-
ლაჩბეგო და მისი გამგებელი - რმეჩი. რმეჩის შესახებ "სიჯილი-
რსმადნი" მოგვითხრობს, რომ იგი ბაჰუმის გამგებელი იყო 1617 წლიდან
1631 წლამდე, რის შემდეგაც იგი უ.ბაჰუმში გარდაცვლილა⁵². უახიმ
ჩველები ურე ატყობას რმეჩს, გიორგი სააკვაძისაჲნი სულთანის სიტყვი-
რეგონიჲთა, შეუკრძიჲთა 1617 წლის მოვლენებს უკავშირებს. საფიქრებე-
ლია, რომ მ.სურვიას მიერ მოყვანილი პირველი ანოტიო სწორება უახიმ
ჩველების ამ ცნობის მიხედვით იყოს მოცემული.

კარბივი გორიჯელი ავგის მიერ "რისალე"-ში /1640-იანი წლე-
ბი/ გვამცნობს, რომ ფრანკოების შეგუნიის დროისათვის ფრანკონის ვი-
ლინგში შეიროდა საკუთრივ ფრანკონისა და ბაჰუმის სანჯაგები⁵³.

1640 წელს ჯიბარ ბეგისაჲნი სულთანის მიერ გაკლებული ფრმადნი-
დან ჩანს, რომ იმ დროისათვის ბაჰუმის ოლქი რსმადლეის ხელისუღა-
ბას ემორჩილებოდა, როგორც სანჯაგი. ამავ დროს მოკლებული ცხადყოფს,
რომ აღნიშნული წელს სულთანმა გარკვეული პაემოდებზე მასვლა, რის შედე-
გადაც ბაჰუმის სანჯაგებმა, ვინმე ხასრუმა /ხუსრუმა/, რომელიც
უარავედ მიჰქმნობდა რამომავალი იყო, სანახვეროც პამოკოპებოდასაჲ
ქი მიიღწია: მისმა მემკვიდრებმა სანჯაგის მემკვიდრეობით მარჯვის
უღლება მიიღეს. ხუსრუმი განაგონსუღრა ტაჰასახარეა რეგულირებაჲც ტა-
ჰახინსაჲნი⁵⁴. ამის შემდეგ გორიჯელს კვლავ უნდა გაუბრუნებინა უაღა-
ქი და ამჯერად უკვე კარგა ხნით.

XVII საუკუნის რსმადლე ავტორს უახიმ ჩველების მოქცევის ცნობა,
რომ გურია რხმდებლობით ეს მხარე "მეგრისის" სახელწოდებითაა მოხ-

52 سجل عثمانی محمد ثریا , 111, 585.

53 Тверитинова А.С. Второй трактат Кочубея, с. 243-244.

54 ბაჰუმადე რ. არქეოლოგიური მოგზაურობა, გვ.32-33.

რონ ურისტოფორს და კასტელის ჩანაწერებიდან უკუბრუნდა, რომ 1650-იანი წლებში სამეცნიერო საზოგადოების გონივრულ და მისი უმეცარეები ჩამოაგდეს ხელს იყო და აუ საბუნი იყო შეუძნელი⁶⁰. ნაწილობრივ ჩანს, რომ იმხანა და მათი გურიის უკუბრუნდა.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი მწიგნობარ-მკვლევარის ან მარტინის ცნობით, საუარესებელი მისი ცოდვის ბრძოლისათვის ჯიბიჭობისა გონივრულ ნახევარი მისი დასრულებული მწიგნობრივი გურიის მათგან უკუბრუნდა⁶¹. ე. ი. აქედან გამომდინარე, მათივე გურიის ხელს უნდა ცოდვილიყო. მარტინმა საუარესებელი კასტელზე მისთვის რამე ახალი წილი გვიან - 1672-1673 წლებში იმეცნა. ამრიგად, შეიძლება დასაძინებელი იქნას, რომ 1640-50-იანი და 1672-1673 წლებში მათი გურიის სამეცნიერო მარტინმა. მარტინმა, ამ დროს გურიის ჩამოაგდეს სულაჩისათვის ხარაჯი დასრულებული გამეცნა იყო და, როგორც მარტინი აღნიშნავს, გურიის XVII საუკუნის 70-იანი წლებში გასასახარის გაქრა სულაჩისათვის უნდა გაეცნა 50-მდე უარესი გოგონები⁶², მათგან მათივე უმეცარე და მათგან გურიის გამეცნა.

ვერსი ჩვენი მიუხედავად, რომ საუარესელი-სამეცნიერო სასამართლო უნდა იყო გონივრულ. "მეცნიერების წიგნი" აღნიშნავს ამბები 1640-1647 წლებს განუკუბრუნდა⁶³.

60 რომ ურისტოფორს და კასტელი. ცნობები და აღბრუნების საუარესელის მისახებ. ივანეშვილი და მარტინი და კომენტარები დასრულ. ბ. გიორგი-ბაძე, აბ., 1977, გვ. 171.

61 ან მარტინის მკვლევარმა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის უკუბრუნებ-ბი, აბ., 1975, გვ. 259.

62 Цагарели А. А. Грамоты и другие исторические документы, т. I, СПб., 1889, с. 331.

63 ვერსი ჩვენი "მეცნიერების წიგნი", ტ. I, გვ. 326, 330; ტ. II /გამეცნა/, აბ., 1973, გვ. 32-34.

მეჭმეპ რაჭივის მახველია, პაახლოები 1696-1697 წლებისათვის ბათუმი არ იყო ოსმალეთის შემადგენლობაში /გონივ იყო სასაბჭორო პუნქტი/64.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XVIII საუკუნის პირველი ოსმალურ ინტერიუსის ჟენერალურ მეჭმეპ აღა ბავის "გამარჯვების წიგნში" მიუთითებენ, რომ გურიელი და იმერეთის მეჭმეპ XVII საუკუნის 90-იან წლებში ოსმალეთის სულიწინა-უასაღები იყვნენ. გიორგი გურიელმა მის კარზე მძველად ბავისი ძვეს კი გატანა65. იმავე ავტორის მონაცემები აქანტურებენ, რომ პაახლოები 1702 წელს ოსმალეთში ბავის საბჭოებში მოაყენეს გურიის სამთავროს დიდი ნაწილი. "შეიბ-ული-ისლამ ეფენდიმ საჯარეველები მდებარე გურიის ოლქი ბავისათვის მამულად რომ გამოაყენებინა და იმ მიწის განამეშავებლად ბავისი ელექტორა განიშვიტინა, ოჯახილის წესით ახალიების მუტლარბუტ ამდურფაპირ, ჟამას გამოაყენებინა ბრძანება, რომ /ელექტორა/ მოვალეობის შესრულებას მუტლარბუტ - მოტვიხებრობს ჟენერალურ მეჭმეპ აღა66. იგი პას-ძენს, რომ სამხრეთ-პასაველია საჯარეველებს მიმარეველები გამოიგზავნა 45 გემისათვის მუტლარბუტ სამხეპრო ჟლოტი და ჟრაპიბონის უარის საღიპ-ჟამას ლაშუარი67.

წ.შენგელიას მიერ გამოცემული კრებულები არის ერთი საინტერესო მუარო 1699 წლისა, რომელშიც უკითხულობა: "უმაღლესი სამეფოვო რუკ-მეჭმეპის პაწარის მიბენი ისაა, რომ სახელგანმეშვიტა და დიეპბუტა შორის უპირველესია მუტამეპმა /იყოს მუტამ მიხი სიძლიერე/ ბავისი

64. მეჭმეპ რაჭივის ყნობები საჯარეველისა და ბოტივრო მუტლარბუტ ევეწინის შესახებ. ჟურნალიპან ბარგმინა, შუსაველი და კომენტარები პავროუ ვ.როჩიევია, ბბ., 1976, ბვ.ბ, 19, 21, 25.
65. ჟაველიძე წ. ოსმალურ ინტერიუსის ჟენერალურ მეჭმეპ აღა პასაველია საჯარეველის შესახებ. - ასუ შრომები, აღმოსაველიაშეპირბუტონის სერია, ბ.250, ბბ., 1985, ბვ.156-158.
66. ივევა. ბვ.159.
67. ივევა. ბვ.160.

ვალდებულებაში 1110 ღრისაგვის /ურისგვიანელი შედეგობრივები 10.7. 1698-28.6.1699 - ც.ვ./ განიანგარჩიმა და ამჟამა ტახადა მისი მოკა-
 ლუმა: ბაჭუმის სანჯაგის ნაკვეთის შემოსავლის ახტებობან ამჟამად
 არტუმის კიხის განსაკავად მყოფი 253 ჯარისკაცის, უმაღლესი სამეუვეთ
 კარის იანიტრებინს გილურებინს - 1675 ახასს ტახაბა... ბაჭუმის სან-
 ჯაგის ნაკვეთების /შემოსავლის/ მანხებობან განიშნურია 130000 ახ-
 ხა, რომლის თითო ყურეში 160 ახასს შეაგენს...⁶⁸. მაგრამ ბაჭუმის
 სანჯაგი აქ, შესაძლოა, ბაჭუმს არ ტყლისხშირძს.

სხვაგანსხვა წყაროების მიხედვით, 1660 წლიდან 1690- იან წლე-
 ბის შვა ხანებამდე ბაჭუმს ზღობდა ტამაქმარიანდებელი ჭურაილი მავ-
 რგირიძე⁶⁹.

ბოგი წყარო გვანერის ცნობას, რომ გიორგი IV ტყრიელის ტამბტბ-
 ლობის ხანაში /1711-1726/, გაახლოებია 1710-20-იანი წლების მიჯნა-
 ბე, ტყრიას ურახვი კიძეე უნდა გაებრუნებინა ბაჭუმი, მაგრამ მკირე
 ხნი⁷⁰. ვანისუერის ჟამ-ტყლიანის მიწანერის მიხედვით, "ხალიღ-ჭამამ
 ... ბაჭუმი ნატყარჯია... ბეჟან პაპიანიც იმ წელიწადს მოქკეს მათ-
 რებმა უჯაიისს"⁷¹.

ბეშიხსენებელი ბეჟან I პაპიანი, რომელიც ოქოშს 1714 წლიდან
 ტანატებდა და რომლის ხელისუფლების უვემაც იყრ იზხანად მოქსეჯლი
 ტყრიის სამთავრო, ჟურებმა გეგუჯთან მოქკეს, მაგრამ არა 1746
 წელს, როგორც ამამე მიუთხეებს ბოგიორეი აუფარი /ი.სიხარტვიძე,
 ხ.ახველეიანი და სხვ./, არამეც 1728 წელს⁷². ბეშიხსენებელი მონა-

68 შენგელია ნ. XVI-XVII სს. ოსმალური რუკაშენგური წყაროები,
 I, გვ.50.

69 Бакрадзе Д.З. Исторический очерк турецкой системы землевла-
 дения.- Прилож.к протоколу кавк.юрид.общества, №9,1889,с.13.

70 Акты,собранные Кавк.Археографической комиссией,т. II,с.539.

71 ბეჟანაძე მ. არქეოლოგიური მოგზაურობა, გვ.175-177.

72 სოსელია თ. ბეჟან I პაპიანი, - შაჟ, გ.11, გვ.311.

ცემდებიან **რასტრეობა**, რომ უარყვებენ **რასტრეობის 1710-იანი წლებში** წყა ხანდობისთვის უნდა მოეხერხებინათ უაღაურის შიგრე ხნით რაბ-
რუნება და სფეროება იგი 1728 წლამდე⁷³.

რსმალური რკუმენჯური წყაროების ბემოხსენებელი კრებულები ში-
პოვება ამ ვერსიის საპირისპირო მონაცემების შემცველი 1718, 1720,
1722-1724 წლების წყაროები, რომელთა მიხედვით ბაქში ხსენებულ ხა-
ნაში რსმალეთს ეკუთვნოდა⁷⁴. მაგრამ ჩვენ არ გვაქვს საჭივადელი არ
ვერცა ვანისუერის ჯამ-გვლანის მიწანურის ხსენებელი მოვლენების
შანაპროვი მონაცემის.

ბემოხსენებულის საჭივადელზე გვსურს გამოვუვსა შემდეგი ვარა-
უდი: უფრო სარწმუნოა მიგვაჩნია ის ცნობები რა მოსაბრებანი, რომელ-
თა შანახშია ბაქში რსმალეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა XVI საუ-
კუნეში, კრძოა, ამ საუკუნის წყა ხანდობი, სულიმან I კანუნის
ბეობის ხანაში - 1549 წელს. მაგრამ, აქეპან მოვლენებელი 1878 წლამ-
დე, როპარო, მადი რიგი წლების მანძილზე, უაღაურ ბაქში გურიელი
გლობა რა ბაქში, რეორე გურიელის სამჯილობელს ნაწილს, უშვადი
გურიელი განაგებდა. საუარაუროა, რომ გურიელი უაღაურ ბაქში გლობა
1613-1624, 1640-1702 და 1713/14-1728 წლებში. ის ვაქვი, რომ უსო-
ბენ რადე პირობებში, XVII-XVIII საუკუნეების მანძილზე, გურიელი
თებში რსმალეთთან წლის განმავლობაში გლობა ბაქში, აღნიშნული
ხანის უარელი საგარეო პოლიტიკის შინიშენილეთან შარმაგობა უნდა
რათვალის.

73 რსმალური შიგრე კრებულებანი საუარაუროს რა კაკასიის ის-
გორიდან, შბ., 1976, გვ.273.

74 XVI-XVIII სს. რსმალური რკუმენჯური წყაროები, I, გვ.193-194,
197-202.

მ ა ვ ი VI

ქართული წარმომავლობის მონღოლური მსმალეობი

/XVI-XIX სს./

როგორც უნდა იცოდინა, მსმალეობის იმპერიალსთან პოლიტიკური ურთიერ-
 თობა მეტად ხანგრძლივი და მძიმე გამოცდა სამხრეთ-დასავლეთ და და-
 სავლეთ საქართველოსთვის, ადრეა ჭრუჭრის ხელისუფლება უმაღ იფენებ-
 და აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიების დაღმეურა-დაპყრობის
 ხელსაყრელ მომენტებს. ამის ნათელი მაგალითია ჯერაყ 1570-80-იანი
 წლების ლაშქრობანი აზიისსა და ტრანსი, ე.წ. "მსმალეობა" უარაღი
 XVIII ს. პირველ ნახევარში.

XVI ს. მეორე ნახევრიდან მსმალეობის სურათის უარსა და პირვინ-
 ცობიში /სამბეგლარბეგობისა და სანჯაყებში/ ჩნებნიან უარაღი მარბი-
 მავლობის მოღვაწენი, რომელთა რიცხვშია /მცოდველობაში გვაქვს უმაღ-
 ცესი რანგის მუხრე მოხელენი/ არასრულიყოფისაგან მისი მანძილზე რამ-
 ენიში ახვერს გასაყარბა. ეს ჭეშმარიტად ურთველი ტრაგედია იფს
 უარაღვი ხალხისათვის, რაგვან მისი მიაღობანი გამოსული საკუთვესო
 შვილები იძლეებელი იფენენ უხეო უვეყნის რიგებისა და კვალიერობი-
 სათვის შვენირთა შევიანთი ნიჭი და ძალ-ღონე. მათმა რიგმა ნაწილმა
 სახელოვანი ჭურავლი ჩაწერა მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაში.

მსმალეობი მოღვაწე უარაღვი მარბომავლობის რიგებზეა შიგახებ
 მნიშვნელოვანი ცნობებს ვხეგებთ როგორც მსმალეო /იბრაჰიმი ჭეკვის,
 მუსტაფა ნაიბის, მამსეპერი სამის და სხვა ავტორთა შრომებში; ჭრ-
 ეთის ე.წ. პრემიერ-მინისტრის ან. ვინი დაღვი "მუჰამედი დაგონისა"
 და "კიკამის" უარონის მასალებში; მუჰამედი სურვიას "სიხილი-მსმანი"
 - "მსმალეო ნუსხა" / ძეგლებში, ისე მათვე დაგონობით შენამეგროვე
 ჭრუჯელ ისტორიოგრაფიაში /ი. ჭეშმარბილის, ი. პანიშვირის, ბ. უ-
 ჭეჭოლის და სხვათა შრომებში; "მსმალეობის დაწვერილებით ისტორიის"
 ევესტომევი; აჰმედი მდურან-მეღაშვილის "გურჯინსტანი" და ა.შ. /.

აწამებდნენ. ზურგი ავსტრლები ძირითადად ეფრძნობიან აქმეპ ჯეველის "ისტორია"-ს, პრემიერ-მინისტრის არევის გეგმებებს, "სიღიღინ-ობიანს" და სხვა წყაროებს.

XVI-XIX საუკუნეში მანძილზე რუსეთის სულთნის კარზე მიღებული უმაღლესი აწამებულობა სამსახური არაა უარყოფილი მოხუცა. მიღებული სულთნის შემდეგ მორე კაცად იღებოდა. ეს პატივი ნიღაპ ბუბა: გურჯი მექმეპ-ჟამა I-ს /XVII ს. 10-20-იანი წლები/, გურჯი მექმეპ-ჟამა II-ს /მექმეპ IV-ის მიღებუნი/, გურჯი აბრუნებ-ჟამას /XVII ს. 40-იანი წლები/, გურჯი აქმეპ-ჟამას /XVIII ს. პამიღ-ბი/, გურჯი ისმაილ-ჟამას /XVIII ს. 30-იანი წლები/, იუსუფ-ჟამას /1780-იანი წლების პამიღუვი - 90-იანი წლების პირველი ნახუვარი/, ჰაჰიმ აქმეპ-ჟამას /XVIII ს. 80-იანი წლები/, ბია ვე-პინ იუსუფ-ჟამას /XVIII ს. პამიღუვი - XIX ს. პირველი აწმეღუვი/, ბურშიპ-ჟამა გურჯის /პახილ. 1810-1815 წწ./, რამი აქმეპ-ჟამას /XIX ს. 10-იანი წლები/, მაქმეპ ნეჰიმ-ჟამას /1870-იანი წლები/, აბამი-ბაჰე რიბა-ჟამას, ავნი-ჟამას /ღორჭეჭიანობეს/, ისმაილ-ჟამას /ღორჭეჭიანობეს/ /ყველა XIX საუკუნის II ნახუვარი - XX საუკუნის 10-იანი წლები/ და სხვ. ზურჯეში მიღებუნი რეუნი აწამებუმაღლის, წლების მანძილ-ზე უ. ბურსას მათარი არეუღეჭორის, აწ განსუენებუი აქმეპ რმეპან-მეღაწეღის ცნობი /ეს ცნობა პრემიერ-მინისტრის არევის მასაღბნი-სა და მამსუეპინ საშის აბმეღების მონაეღმებს ეფრძნობა/, ასევე უარყოფი წარმობიანა იყო რუსეთის ეამოჭენიღი საბეღმნიღო მოღუა-ზე და მიღობაჟი, წლების მანძილზე მიღებუნი მუსტაჟა რეშიპ-ჟამა /1800-1858/.

უენიო შეეებებო აბმეხსუენებუი მიღებუნიღობან ბოღეჭის მოღუაწეობას.

XVII ს. რუსეთის საბეღმნიღო მოღუაწეობაჟი ურ-ურეი ყველა-ზე ცნობიღი იყო გურჯი მექმეპ-ჟამა I /გარეპიყველა 1625 წელი/, რმეღლასე აქმეპ I-ისა და მუსტაჟა I-ის კარზე /XVII ს. 10-იანი

Տըլեծի/ ունիորին քոքըծիորն ճանապարհա յայսա. ոգի սյգրորի մո-
ճանից ոցո ոհանն ճոնապրիք ճոճոլըծինս; Մաճալիճաք, Ման քոքո
Ճլիլի Միլճան 1606 Տըլն Ճլըճոքաք, Խոլո 1610-1611 Տըլեծի ճա-
ճոճը լաճրոճանի; 1613 Տըլն Սարճոճոք յոքըսնը լաճրոճանս.
Մնիճընըճանի ոցո ճրոճի Միճիճի ճլիլի յճընճլըճի ոսճալճա իլի-
ճաճըծին ճանճլըճի Սայնըճի. Մանը քոքո ճոլի Մյանճըլա Սաճո-
ճանո ճոճոճոն Միճընըճանս թա ճանճոլըճանի. ճարթա ճըմոճըճը-
լինս, ճարթո Սայնըճիճըճոք Մոլըսնըճանսսսս յնթոքա. Միճիճը-ճանս
սըճըլըճա 1604 Տըլն թանցո, ճոքըսսս Սասնըլի ինսոքա-ճանի¹
ճանաճըճոճանը թանճոճնս. Մյոճը ինն Միճըք, ունը Տըլն սճընճո-
ճի, ոգի Սասըճոն Մյնսնը յըճոճոք թանճոճըճըլն, Տըլն թանըլն յո
յճընճի ճանճըլըճ ճանճըլն. Միճըք Ման յոնճայնի², Մյնսնը
թա Մյոճը յըճոճոն յոնճըճը ճոնճանը. 1614 Տըլն Միճիճը-ճանս ոս-
ճալըճոն քոքըծիոր ճանթա. սն ճանաճըճոճոք ճարթոճոն Միճըք
Սոլըսնը ճոլըճը յըլսս յոնճայնի Մոլըսնըճան սնճըլըճա.

1 Խոլոքա-ճանի Սոլըսնի Սասնըլի Մնսնըճա յճոճոն ոցո, Սասնըլի
Սայնըճա ճալըճանը. սն ճանաճըճոճանը ճոճոն մոնըլ Սոլըսնի
յո-յո յանըլն յոնըլըճա ոլըլըճոք /ոն, Մյնճաճա ճանճն յն-
ճըն Սայնըլըլն թա յայնսնի Մյնսնը. ճրոճըլի ճըլն յար-
ճըլի ճարճանո, ճանճըլըլըճա թա Մնիճընըճոն ճանճսսսսսս մո-
սնճա ճ. Մնըճըլըճ, ճո., 1979, ճ. 261; *Pavain M. E. Osman-
li tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, E. XIX,
İstanbul, 1954, ճ. 221-225).

2 յոնճայնի ճոճըլըլը Մնսնըլի ոլըլն ճանճըլն սն քոքըծիորն
Մյոքըլըլն սըճոնըլըլ ճըճոննս. սն Մյնճըլըլըճանի ոգի քոքը-
ճոնն Մյոքըլըլն սըճոննս.

უტვიპვის ტაბტუბლაჲ ტაამინესს. 1810-იანი წლების პამიერეს იგი პიპ-
 ეტბირი ტაბდა. ამ პერიოდში მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ურ-
 ბიღბაშის წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1815 წელს ის ცილინბაშების მსხვერ-
 ჳი ტაბდა, ტაპაყენეს პიქვენიჩობიდან და აღეპოში ტაპაასახელს⁹.

1780-იანი წლების პამიერეს - 90-იანი წლების პირველ ნახევარ-
 ში პიქვენიჩის ღანამიქობა ტუტა იუსუფ-ღაშის, მის პამსახურბაშე
 ნახლაჲ შეყველებს შემიქვი ჭაქვები:

1786-1791 წლებში ჩუსტაღან და ავსტრიასთან ომის დროს იგი ოს-
 მალეთის ჯარს სარდლობდა. 1788 წლის სექტემბერში მისი ხელმძღვანე-
 ლობიჲ ლერჯა სამოყდაასთაასიანიშა ლაშქარშია ღეპიშთან სასტოკაჲ და-
 ამარცხა ავსტრიის იმპერატორ იუსუბ 11-ის ორმოყდაასიანი არმიის.

1790 წლის 31 იანვარს და 29 მარტს ოსმალეთთან სამოყვეშიჩოჲ
 ხელშეკრულება ტაპაჲრმებს პრუსიას და პოლონეთსა. იმავე წლის ივლის-
 ში ტერშანოის ჯალაჲ რაიქენბახში შეტეა კონგრესი, ორმის პირბე-
 შის ტაჲვალისწინებოჲ და ავსტრია-პრუსიის 27 ივლისის კონვენციოჲ
 ავსტრიამ "სტატუს უტუს" პირბებში ოსმალეთთან სეპარატული საბავო
 ხელშეკრულების პაქება ივადებუდა. 1790 წლის 19 ოქტომბერს, ჭურჯ-
 ვის საბავო მღაპარაკების შემიქვი, იუსუფ-ღაშამ ხელი მოაწერა ავ-
 სტრია-ოსმალეთის ხელშეკრულებას. 1791 წლის აპრისებში, ახვეე მისი
 მონაწილეობიჲ, ბუღბარჯის ჯალაჲ სისტოვი /სვისტოვი/ ლერჯაშა
 რაიქენბახის ხელშეკრულებიჲ ტაჲვალისწინებუდი სეპარატული შეთანხმე-
 ბა პაჲჲ ავსტრიასთან, აქსანიშნავია, ომ ხელშეკრულების შემიქვი

9 ხერშიჲ-ღაშის შესახებ იხ.: მამსუჲეინ სამი. "კამესუღ-აღეში"
 /"სამეაროს ენციკლოპედიის"/, ტ.1, სტამბოლი, 1896, ბე.6; Heun-
 çarşılı I. H. Osmanlı tarihinde gizli kalmış veya şü-
 phe ile örtülü bazı olaylar ve bu hususa dair
 vesikalar. - "Belleten", c. 41, 1977, გვ. 544-546.

XIX ს. ოსმალთ მოღვაწეობა შორის ურთ-ურთი ფეოდალთა გამოჩვეული ფიქტურა სახელგანთქმული სახელმწიფო მოღვაწე და პიპრომატი მესტაფა რეშიპ-ფაშა /1800-1858/, რომლის უარყოფითადაც მიუთითებს ა. კაჭან-მელაშვილის მიერ მოყვანილი მონაცემები. რეშიპ-ფაშა 1827 წელს ოს-მალეთის საგარეო საუმეო მინისტრი იყო, 1834-1838 წლებში - უღრი პარტიისა და ლონგონში, 1839-1841 და 1845 წლებში - უღრი საგარეო საუმეო მინისტრი, ხოლო 1846-1857 წლებში უღრის იყო არჩეული ოსმალეთის იმპერატორის რეგენტი. ტარა აშისა, რეშიპ-ფაშა საგარე-ში უღრი რეგენტი მინისტრის პარტიისა.

მან კიმი რელი მუასრულა ოსმალეთის სახელმწიფო წყობილების, უკონომიკისა და განახლების უკონომიკი ფაიდად ტარაუმინის საუმეო, იყო ამ მოძრაობის სურისკამეტი. ის იყო რეგენტი უკონომის - ე.წ. "მანბიშაში"-ს უკონომის /ეს მოძრაობა 1839 წელს ჩაინახა/ გამოჩენილი მოღვაწე, საპროგრამო რეგენტი - სურის 1839 წლის უ ნოემბრის რესკრიპტის - "ხატი-შერიჟ ტუღბანე"-ს ფუნქციის აუ-ტორი.

რეგენტი ენობილია, XVIII ს. რამდენიმე ოსმალეთი საუმეო მძი-მე მტომატობაში აღმოჩნდა რეგენტი უკონომიკური, ისე საშეპრო ფეაღ-სამბრისი. ხსენებული რეგენტი უბაერუსი რანიშნულა სტოტე მუმილი ურისსელი მტომატობიდან ფეის რაღეა, იმპერატორს მუ-ნარტუნება და რეგენტი ხარის, ისე უკონომიკის, განახლები და სა-სამარლო საუმის უკონომიკი ფაიდად მოყვამა იყო. "ხატი-შერიჟ ტუღბანე"-ს მუმიშაეა მუფაე ურტრესელი მოვლენა იყო. აუ საუმარ-რისია აღინიშნოს, რომ ის იშეაღისწინებდა: უკონომიკის რეგენტი-ცინა-ცინას; სამხეპრო სამსახურის ვაღების მუეფრ მუმირებანს; სარმუ-ნობისა და სურის განურტეაე, ოსმალეთის იმპერატორს ფეაღ უუ-მუტრეცინის სიკუცდისა და ურების რაეეას; სასამარლო სიგეულის სტე ტარაუმინისა და ა.შ.

ტარა აშისა, რეშიპ-ფაშას უშეაღ აუტორი მონაწილეობი მუეა

სხვა ისეთი რიგშიწვენილუანნი *ბრკუნებში*, რაჯრითა კანონპროუ-
ტი ილხიბამის* გაუქმებისა და სასამარლო რეორგანიზაციის შესახებ
/1841/, კანონპროუტი სამხვედრო სამსახურის ვაჟების შუქიკრების
შესახებ /1843/ და სხვ.

მანამდე რეუ ისჯორიჯრაფიანი მუსტაფა რეშირ-ფაშა სა-
მარლიდანიპ არის მიჩნეული აერუთის ახალი ისჯორიის ურ-ურა ურ-
რეს სახელმწიფო მოღვაწე¹².

1578 წელს შიიფაყეს რა სამხე-სააშაბატის ურირესი /პასაულე-
ლი/ ნაშილი, ოსმალებმა აუ ჩილირის /ახალიხის/ ვილითი /საბუჯ-
ლარბეტო/ დაარსეს და მისი გამგებლად მუსტაფას სახელით ფარფვა-
რე IV ჯაფლიის ძმა მანუჩარი დაამტკიცეს. აქედან მოყოლებული XVIII ს.
90-იან წლებამდე აღნიშნულ სამბელარბეტოს ჯაფლითა საგვარჯეროს 15
მარმომადგენელი განაგებდა: მუსტაფა /მანუჩარი, 1579-1582/, საფარ-
ფაშა /ბეჟა III, 1625-1635/, იუსუფ-ფაშა I /1635-1647/, რუსუბ
/როსტომ-ფაშა I /1647-1659/, ასლან-ფაშა I /1659-1679/, იუსუფ-
ფაშა II /1679-1690/, სელიმ-ფაშა /1690-1701/, ისაყ-ფაშა I /1701-
1705/, ასლან-ფაშა II /1705-1708/, ისაყ-ფაშა II /1708-1716/,
ასლან-ფაშა III /1716-1718/, ისაყ-ფაშა III /1718-1737/, იუსუფ-
ფაშა III /1737-1744/, ჰაჯი აჰმად-ფაშა /1744-1758/, სელიმან-
ფაშა /1760-იანი წლები/, ამ უკანასკნელის ძე /1780-იანი წლები

12 მუსტაფა რეშირ-ფაშას შესახებ იხ.: *Özmen (Melaşvil) A. და-
სახ. ნაშრომი*, გვ. 12-13; *Tanzimat, İstanbul, 1940; Ka-
ral E. Z. Tanzimattan evvel garplılaştırma hareke-
ti, 1718-1839.*

* ილხიბამი, რაჲ არამულად უარებულებას ნიშნავს, მარ-
მომადგენდა ნატურალური გაყასახაყის უზრის და რიგი
სხვა გაყასახაყების აქრუვის საიჯარო სისჯემას.

მეორე ნახევარი - 90-იანი წლებიდან დაიბეჭდი¹³.

საინფორმაციო ცენტრის ტრანსპორტის სპარსული მემარჯვებუ იუსტანდერ ბუნში. იგი მოგვიხსნის, რომ 1600-იანი წლებიდან დაიბეჭდეს /1608 წ./, სამცხის კვლავ მიწაყვებისთანავე, ახალციხის /ჩიტირის/ გამოცემა და დაიბეჭდა იუნა გამოცემისმანდელი მუსხი დიდი, სასულიერო კარზე დაინაწილებული შაჰ იუსუფ-ჟამა¹⁴, რაც მარჯვენაზე იმისა, რომ მუტირის კვლავ მიწაყვებისთანავე მუტირზე ხელი მიჰყვას აქ რამდენ-რი წეს-მეორეობის დაიბეჭდეს, მის უმეცეს, რომ უკვე არსებობდა "მუტირისგანის ვილირის დიდი დაეზარი" /1595 წ./.

1802-1815 წლებში, რამდენ დიდი-ჟამის დაინაწილები-სა და ახალციხიდან მისი გამოცემის შემდეგ ჩიტირის ვილირის გამოცემა სელიმ-ჟამა /ხიტირისმედი/ , რამდენამ მათის მიმდებარეობ-თან ურთავ დიდი რელი მუტირისა სამხრეთ-დასავლეთ საუარველს ურთ-მული-განმამათისულებელი ბრძოლის ისტორიაში. 1828-1829 წლებში კი ახალციხის მხარის საუარველსათვის მიმდებარეობდა იუსტანდერ ჩიტირის, მიმდებარეობი კი დაინაწი /1829-1836/ ვალი /მედიარბედი/ აქმე-ჟამა ხიტირისმედი /სელირის ვაჟი¹⁵.

13 გივანე ბ. რამდენის დიდიობა და გივანე აქანდებანი XVI სა-
კვანში, თბ., 1946, გვ.186; *سجل غنای احمد نری*,
გვ.11-14; Бурнашев, Картина Грузии или описание политичес-
кого состояния царств Карталинского и Кахетинского, СПб.,
1786, с.14.

14 სვანიძე მ. სამცხე-საათაბაგო XVII საკვანის პირველი მუსამედი. -
საუარველს ისტორიის მარკვევები, გ.14, თბ., 1973, გვ.306-307.

15 სელიმ და აქმე-ჟამა ხიტირისმედიების მუსამედი თბ.: *Cerdet Paşa, Tavaşir, Zeynelabân C.Baysun*, გ.111, გვ.358; გ.1, გვ.178;
Ушаков П.Н. История военных действий в Азиатской Турции в
1828-1829 гг., ч.1, Варшава, 1843, с.59.

XVIII ს. მეორე ნახევარში ჩიღვირის ვილაიეთის გამკვეთდაჲ ძიხ-
სენივბეღია მიჩმიჩანი¹⁶ ხივირ-ჟამა¹⁷, რომელიც უნა იყოს ამიღახ-
ვარში ჩამომავალი, გამუსლიმანებულ ხივირბეგნივილია გვარის წარმო-
მადგენელი.

ახალციხის გამკვეთლები არ და სამხუროანი ჟამები იყვნენ და
ბევრი მადგანი ოსმალეთის ვეზირის სახელს აღობდა. მაგალითად, ვე-
ზირთა სამხოს /ციხანის/ წვერი იყო რუსებში /როსტომ/-ჟამა¹⁸. რაც
შეხება სამცხე-საახალციხის სამოლოჲ გაუგებების მიშეგე /1625 წ./
აუ პანიშნულ პირველ ბეგლარბეგს - საჟარ-ჟამას /ბეუა III/, ისიც
სამხუროანი ჟამა იყო და ჩიღვირის გამკვეთდაჲ პანიშნუმიშე სულთან
მურად IV-ის გრის ჯვევ სახელმხუვეფილი სამხურო და სახელმწიფო
მოღვაწის რეკონსტრუქცია სარგებლობდა. იგი ამირი და ფარსის ციხის ბე-
გი იყო¹⁹.

სამხუროანი ჟამა და ვეზირი იყო ისაფ-ჟამა III, მადგამ
1730-იანი წლების რამდენს ფიზიკანების წინააღმდეგ მარტიალბელი
მოუმეგებინათვის მას ჩამოარავეს ურთი ლევი და ვეზირი²⁰.

16 მიჩმიჩანი - იგივე ვალი, ბეგლარბეგი.

17 ტურჯისჯანის ვილაიეთის რიგი პაშაი. ლეკველი ჟეუსი გამოსცა,
მარტანი, გამოკვეთა და კომენტარები პაუზო ს. ხივიამ, ტ. II,
მბ., 1941, გვ. 47.

18 Бакрадзе Д.З. Археологическое путешествие по Дури и Аджаре, СПб., 1878, с. 196.

19 سبط شعلی محمد نوری, ტ. III, გვ. 41.

20 ვახუშტი მადგამიანი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. - შარ-
ელის ცხოვრება, ტ. IV. ჟეუსი რამდენილი ვეღლა ძირითადი ხელ-
მანერის მიხედვით ს. ფაუხჩიშვილის მიერ, მბ., 1973, გვ. 738-
739.

უებრი იყოს ისაფ-ჟაშას ვაჟი - იუსუფ-ჟაშა III. ჩიღდირის ბეგლარბეგობამდე ფიზიკალურად წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოჩენილი მამაკობისაგვის მას რეზიდენის გამგებლის ანაბეგობა მიუყვება²¹.

სამაფლიანი იყო სულეიმან-ჟაშა, რომელსაც 1785 წელს ანატოლიის სერასკერობა ებრძა, ხოლო მის ძეს - ჩიღდირის ბეგლარბეგობა²².

უარაველები სხვა დიდი პოლიტიკურად ხელმძღვანელობდნენ. მსმალეები იმპერიის უებრი და რაწერის უარ-უარში გავლენიანი მხეპარობათარი იყო ჟასკლი საკუწრის პირველი მუთხევის მოჟუანე რამ ამხეპ-ჟაშა, რომელიც მუარე ხმის მანძილზე დიდებრიის მოკლელობასაც ასრულებდა²³.

1580-იანი წლების დამდეგს აბილიის ბეგლარბეგობა იუსუფ-ჟაშას სახელითა დაიწინა "საუარაველას ბეგებრიანი ფედაბე უარ გამოწრიახი", ბატონაფონიშე საგვარჯელას გამუსლიმანებელი წარმომადგენელი გიორგი ბეგი²⁴.

XVII საკუწრის 10-40-იანი წლების ენობილი საშხეპრო და სახელებრივ მოკლავი იყო მუარაბა-ჟაშა. 1617-1635 წლებში იგი ჩიღდირის ბეგი იყო და აუფიურ მონაწილეობას უბელებდა ირანის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მნიშვნელებანი წელილი მიუძღოდა ახალეიხისა და ურეწრის ფიზიკალურად დაკუთარი. 1635 წელს ფედეპ ჩაკუარდა ირანელებს, მაგრამ მუარე ხმის შუბდეგ ავეი დააწინა კაწიწრობას, იგი მსმალეის

21 შუნგელია მ. XV-XIX საკუწრეების საუარაველას ისტორიის მსმალეობი მუარეობი, აბ., 1974, გვ.215-216.

22 Макарова О.П. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке, М., 1966, с.109-110.

23 *Uzunarsızlı I.H. Osmanlı tarihinde gizli kalması vesikalar*, გვ. 543-544.

24 იბრაჟიმ ფეხვეის ენობილი საუარაველასა და კუკასიის მუსახეობ. ფეუსტი უარაველი მარგმანიურა გამოსცა, მუსახელი და მუნიშვნეობი დაწრე ს.ჯიუიამ, აბ., 1964, გვ.61; *Kütükoğlu B. Osmanlı - İran siyasi münasebetleri (1598-1590)*, İstanbul, 1963, გვ. 107.

ლაშქროს სილაჰპარაპ²⁵, შეშეპეჯ კი კვლავ საღვთაყ-ბეგაპ რაინიწინა, მურშაბა-ჟაშა ტარპაიყვალა რაახბი.1647/8 წელს²⁶.

აქსანიწინაჟია ტურჯი მუჰამედი-ჟაშა I-ის ძმის აბაბა მუჰამედი-ჟაშას მოღვაწეობა. 1617-1618 წლებში იგი მარაშიისა და ალქანის ბეგ-ლარბეგი იყო. 1620 წელს ვეზირაპ და არმურჯისი გამტეზლაპ რაინიწინა. 1625-1628 წლებში იგი აჯანყება ხელისუფლებას, ხელე იგეპ ახალციხე და ამბეწაპ ზოახერხა უმარშაბარ ტურიტორიამე გამაყრებია. აბაბა-ჟაშაში ირანის მმარჯველ წერებშანაყ კი რაამყარა კავშირი. შისი წინა-აღმდეგობა იმპეწაპ ძლიერი აღმარება, რომ ამბოხებრის ჩასახშოშაპ ჟეიჟ იმპეროის პიფევიბირი ხალილ-ჟაშა გამტეზლაყენს. 1628 წელს ამ კვანასკენელა პიფი გამფირევიბიჟი მისახერხა აბაბას რაშარყხელა²⁷. ამ ლაშქროშაში აჯეღურაპ მონაწილეობენემ ტურჯი მუჰამედი-ჟაშა II და ტურჯი მუჰამედი-ბეგი /გიორგი სააკაძე/. პიფევიბირის მიერ არმურჯის რამარჩიღებრისშანაყე ხალილ-ჟაშას ეახლა აბაბა, შაფიეზა სიხუჟა და მორჩიღებია ალუჟეჟა. პიფევიბირშიჟი შაფიეზიჟი შილიოჟ იგი და ჟამშხლერ შირებშან ერშაპ საშაფიოჟ ხალილ-ჟაშა, ამის შეშეპეჯ აბაბა მუჰამედი-ჟაშა ბოსნიის ბეგლარბეგაპ რაინიწინა²⁸.

25 სილაჰპარი, იგივე სილაჰპარ-აჟა - "საჭურველმჭვირეველი", სვლ-შინის სასახლეში ხასრეა-ბაშის მიშეპეჯ უმავერენი მოხელე. მას ებარა სვლშინის ფველა სახის იარაღი. ტარაპ ამისა, იგი იყო ცხენოსანი ჯარის მერეჟ ბიღევის მუჟაყი /იბ.: მუსჟაჟა ნაი-მას ცნობები, გვ.261/.

26 მურშაბა-ჟაშას შესახებ იბ.: *سجل عثمانی* 'سجل عثمانی', გ.1V, გვ.360; *Danışmend I.H. İzahl Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. III, İstanbul, 1961, გვ.25; *Cezar, Sertoglu. Mu-fassal Osmanlı tarihi*, c. IV, İstanbul, 1956, გვ.1801-1802.

27 ნ.მენჯელია მიუცოშია აქნიწინაჟს, რომ იშავე წელს აბაბა-ჟაშა სიკვერილიჟ რასაჯენს /იბ.მუსჟაჟა ნაიშას ცნობები, გვ.269/.

28 *سجل عثمانی* 'سجل عثمانی', გ.1V, გვ.156; *Danışmend I.H. 2. c. 1. 6. 336-332.*

სიგეციების უკანასკნელი წლები ოსმალეთში ტაყარა და მარაღ უბნ-
 ჯდბს ჯღობა ტაყარაში იარაღები მხეპარაშეაყარა და პოლიტიკური
 მოღვაწე, "ყოი მორაგა" ნოქმეტი გორგი სააკაძე. იგი ჯერ ანა-
 ჭილის უბა-ურთი სარჯაგის ბეტი, მემეტი უი ფაშის გიგულით ფარაშა-
 ტის ბეტი იფო. ტ.სააკაძე ოსმალეთში 1627 წლის სეფევიმბერში ჩაივიდა
 შვილთან და ორმოცდაათსაგანი აშალასთან ურთა. იგი დიდი პატივით
 შიილი ხალი-ფაშამ. სააკაძემ აუგული შიინილიუბა შიილი ფიშიდა-
 შიშისა და აშალა-ფაშის შინააღმეტი ბიძაღებში. შის უსოქმ სწრაფ
 დანიარუბას შიინი შეხვა დიქმეტი ურთი ნაშილი ანაჭილის ბე-
 ლარბეგის ბორ-ფაშის მოავეტობი. სულიშისა და დიქმეტირისგან ფარუ-
 ლაქ შან, ხუსრე-ფაშასთან ურთა, დასევევა მოურავი, შისი ძე და
 აშალა. 1629 წლის დიქმეცის ისიში ევრაქლია ტაშასალიშის სიგეციებს²⁹.

1650-დან წლებში იანიჩართა აქას³⁰ და ოსმალეთის იმპერიის
 ევბილის დანიშქმეტი უკავა ტურქი ქუსეინ-ფაშას³¹.

29 უახობ ჩელების ენობში სარჯაგელისა და კავკასიის შესახებ. ჟურნალიდან ჟარგმნა, შესაველი, შენიშენები და მადიბელები და-
 ურთი ტ.ალასანიამ, აბ., 1978, ტვ.227-229, 232, 234-235; ჯიფია ს.
 ენობა დიდი მოურავის უკანასკნელი დიქმეცის შესახებ ოსმალეთში. -
 ენიშეის მოამბე, ტ.XIII, აბ., 1942.

30 იანიჩართა აქა - იანიჩართა /"იანიჩარი" - ახალი ჯარი/ კორპე-
 სის შეხავრი. იანიჩართა კორპესი ნარბაქეშედა ოსმალეთის ჯარის
 ურთ-ურთ უმნიშენელებანეს ევედანაყოფს, რეველარულ ნაშილს, რაბ-
 ლის შეხევა ხეშედა ფევე ურისფიანებო. იანიჩართა აქა იფო
 ურთელოანი ტენერადი /ფაშა / იბ.შენეგელია ნ. ოსმალური რ-
 კუბენეტი ანაკლიისა და რუხის ენიქმის შესახებ, აბ., 1982,
 ტვ.160; გივაძე ტ. პასახ.ნაშირში, ტვ.259/.

31 *Uzunçarşılı I. H. Osmanlı tarihi, c. III, I bölüm, Ankara, 1951,*
 გვ. 313.

1660-იან წლებში ფემეშვაროს გამგებელი იყო გვრჯე იბრაჰიმ-ფაშა³².

XVIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ცნობილი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე იყო ჰაჯი ალი-ფაშა, ოსმალეთში პაზისაურებელი უარული წარმოშობის როგბელი, რეზიდენტი, როგორც რიგი მოკვებულეებისა გვამცნობს, ჭარღაპ ურისფიანაშა კოძე³³. იგი სხვადასხვა დროს იყო ფრაჰიბონისა და არბრუმის /ურბერუმის/ ვლიაიუაბის გამგებელი, ანაფოლიის სურასკერი /სარაილი/, ჭლობა ვეზირის სახელს. გამოიჩინოვდა საუარაველსაპმი კუილგანწყობა³⁴.

1749-1831 წლებში ურავს მარაველა უარაველი "უელიშენაა" დონასტონის 6 წარმოშობებელი. XVIII საუკუნის 49-იანი წლებში მუა ხანებში ბასრის, ბაღდადის, თაქრიბორისა და მუსტლის ვლიაიუაბის ურე მელიფან ურავის /ბაღდადის/ სამხედრობეგოპ, ოსმალეთის ურე-ურე ვეიკუს პრევინიოპ გამრეონაშების შებეგე უვეენისა პირველი გამგებელი სწორეპე უარაველი იყო - სურელიშან-ფაშა შიბრაკლი /ადუ დილი. 1749-1762/. აქ უნდა აუიიიშნოს ისიცი, რამ სხვერებელი უღვის ფველა უარაველი შმარაველი სამაველიანი ფაშის ტიველსა და ოსმალეთის იბ-უკრიის ვეზირის სახელს ჭლობა³⁵.

32 *Курбанов И. Н. Серб. Сербия, стр. 522.*

33 Бутков П. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год, т. I, СПб., 1869, с. 227.

34 *سبط عثمانی محمد علی*, 6.11; ხანელიძე დ., სურაგაძე ბ. უარაველი მამლიუკები ვევიშველსა და ურავში, აბ., 1967, გვ. 67; Джемдет-паша. Описание событий в Грузии и Черкесии по отношению к Османской Империи от 1192 по 1202 гг хиджри /1775-1784/. - "Русский Архив", М., 1888, с. 375-376.

35 Адамов А.А. Ирак арабский, СПб., 1912, с. 66-67.

სუღეიშან-ჟაშან გარდა ურაცის გამგებლობა წილად ხვდათ უარჯველი
 სუღეიშან-ჟაშან ბუიუვის /1780-1802/, ჯაფრი ალი-ჟაშან
 /1802-1807/, სუღეიშან-ჟაშან ურატვის /1807-1810/, სარი-ჟაშან
 ასაპს /1812-1815/ და ამ პინასტოის უკანასკნელი მარშალაგვერდს
 პაუპ-ჟაშან გურჯინ /მანველაშვილი. 1815-1831/. მათგან პირველის
 მწვერვალს მიიღწია სწორედ პაუპ-ჟაშამ. აღსანიშნავია, რომ იგი ხა-
 ლიჯას ფიქვლს ეღობა. 1830 წელს პაუპ-ჟაშა აუჯანყდა ოსმალეთის
 ბელისუფლებას, მაგრამ მოშვერწ წელს მარცხი ჭანიდა. პაუპ-ჟაშამ
 პირად წუწყვ ხელი ურაცის წინსვლა-განვიშარბას, განმადვილსუფლე-
 ბელი მოძრაობის ჩასახვას, უვეწინს კურფურჯ აფუაუებას. სწორედ
 ამიგომ იგი ურაცის ფუელა პრის ურთ-ურთ ურეპს სახელმწიფო მოღვა-
 წეპ არის აღიარებული. 1834-1836 წლებში პაუპ-ჟაშა ბოსნიის ბეგლარ-
 ბეგი იყო, 1838-1839 წლებში კი - ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფო
 საბყოს - პივანის ზეუქუპშარე, 1841 წლამდე ანკარის უილიოეს გა-
 რაბებდა. 1846 წელს პაუპი მუჟამეპ წინასწარმეფუელიის აკრამის ბე-
 რამხეპველად, შიხს ულ-ჟარამაპ რანიიწნა შევიწნაში. პაუპ-ჟაშა გურჯი
 გარდაიფალა 1851 წელს. განისუერებს იგი წმინდა ურალე შევიწნაში,
 მარტლიწმმუნე ხალიჯა ოსმანის აკრამის გვერდი³⁶.

მეფად საიწვერესოა ზურუეაში მცხოვრები აფარელის ჯასან ჩაუვე-
 ლის წერტილი³⁷ არსებელი მონაცემები, რომლებიც ზურუელი გამოსემე-
 ბიდანაა ამკრეფილი. უვეშია მოგუფავს უნიობები სჟაფიში მონსუნი-

36 ბეი-შამიოწინანი გ. უარჯველი მამლუგაა შარბანებლობა ურაცის
 XVIII და XIX საუკუნეებში. - საფ.სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 მოაბბე, ტ.V, № 7, 1944; სილაგაძე ბ. ურაცის მამლუგების გამგებ-
 ლობის ხანაში, აბ., 1978; Хусрев Ибн Мухаммад Бани Ардалан.
 Хроника. Перевод, введение и примечания Е.И.Васильевой, М., 1984.

37 ჩაუველი ჯასან. უარჯველი მაჟმადიანები ოსმალეთში. - გაბ.
 "ჯეში", № 124, 1915.

ბული უარყოფითი ნარჩენების წარმომადგენელი პიროვნების შიშალები.

ბუბინის მანძილები კომპარტიის სწავლა-განათლებლისა და საშინაოების მინისტრი, შემდეგ კი სალიონიკოს გამგებელი გოგოლა ქანან-ჟამა /მან-რაპიძე/, რომელსაც კარგად სეუფნია უარყოფითი უნა. გარდაიქცა იგი 1912 წელს.

კომპარტიის არტიკულიზმისა და გენერალური შიშების გენერალი, მარ-ტიოზილი დივანელი იფო ახაბეი-ბაბე რიბა-ჟამა, რომელიც საბჭოთა-კომპარტიის წინა პირს - 1897 წელს - ატრუქვის არტიკულიზმის სარგალი გოგოლა. შემდეგ იგი ატრუქვიის სამხედრო-საბჭოთა მინისტრად და პრ-ვიანის ბუბრა.

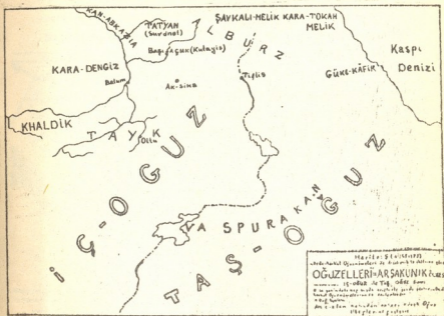
მარტიოზილი უბუბრელი იფო ბუბინის მანძილები კომპარტიის შიშა-რალიზებული ძალების გენერალური შიშების უფროსი, გენერალი მაქვიტ-ჟამა /ახაბეიძე/.

გაბაშვილი გენერალი იფო აბი უკანასკნელის ბიბა ბაქრი-ჟამა /ახაბეიძე/.

ასევე გენერალური შიშების გენერალი, 1897 წლის საბჭოთა-კომპარტიის წინა პირს ტრაპიზონის უილიამის ჯარების სარგალი იფო აბი-ჟამა /ლორთქიფანიძე/.

ბენიძის გენერალი-გენერალური იფო აბი უკანასკნელის ძმა ისმანი-ჟამა.

ამრიგად, აბი მინიზილიზმის ნაბაბი ჩანს, რომ უარყოფითი ნარჩენების პიროვნებები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ XVI-XIX საუკუნეში კომპარტიის იმპერიის პოლიტიკურ სტრუქტურაში. სამხედრო, ცივილიზაციის გამკაცრების გარდა, უარყოფითი ინტელიგენციის უნა სპეციფიკური მუშაობა ბუბრა-პირადი ანთის გამწვანებელი /აბი მინიზი ალმანიზიზმისა.ბ.სილიაბის, გ.ბილი-მამიკონიანის, უ.ჩოჩიულის და სხვათა პარტიკულიზმის/. აბი სა-კომპარტიის საბჭოთაობის შიშალები მუშაობდნენ გენერალური ანაბეი საკომ-პარტიის გარკვევა საუარყოფით-კომპარტიის უარყოფითობის ინტელიგენციისა.

რუკა 1

არს ამიერკავკასიაში, პირაპირ მივლილებს მეორე მანაშევრივ ავრ-
 ჯი ისტორიკოს ქვენი მამიე რევენ² ამასვე გვირასვრებს საბჭო-
 სა ისტორიკოსად³.

2 Оркин Н.Н. Тюрк тарихი, с. III, Анკაი, 1946, 83-65.

3 Шербан А.М. Огуз-наме, Мухаддбат-наме, М., 1959;
 ჩაიძე ც. მუსავარი. - კრებ-მამე. მარტვი, მუსავარი და კ-
 მენჭარები კავრის ც. ჩაიძე, მბ., 1974; რევენები. - მამე, მ-7,
 მბ., 1994, 83-616.

22. ლ. კრეშვიძე

6733 III

კასიის მთელი რეგიონი, ეგრეთაა მათგანზე ვერ ვხედავთ საჯარო-
 ღოს შესახებ მიხედვას, იმხანაჲ არსებელი სამეფოების /იბერიისა
 და კოლხეთის/ ხსენების ფაქტს. გარდა ამისა, სამხრეთ-დასავლეთ და
 დასავლეთ საჯაროებო მარშოვლები, როგორც სვლევკოვების სახელ-
 მწიფოს მიმდევრულმაში მიმავალი რეგიონი, რაც სანისტორიო მიწათ-
 მების უხეშ პარტეჯას მარშოვლებს.

სვლევკოვების სამეფო იყო ძვ.წ.312-64 წლებში დასავლეთ აზია-
 ში არსებული ელინისტორი სახელმწიფო, რომელიც აღუქსანარე მავკო-
 ნეღის სახელმწიფოს დაკვების მიდგამ მარშოვებისა. იგი ზოგად
 სიჩინას, მესოპოტამიას, მცირე აზიის გარკვეულ ჭერტორიებს, შუა
 აზიის მნიშვნელოვან ნაწილსა და ირანის ბეგანს. მათგან, რაც შუა-
 ხედა საჯაროებოს ამჟამინდელ და ისტორიულ ჭერტორიებს, ისინი სვ-
 ლევკოვა სამეფოს გამგებლობას არ ეუქმებდარებოდა⁸, ლუქსა გარ-
 კველი ხნის მანძილზე ამ სახელმწიფოს საჯაროებოსთან, კრძოვ კი
 იბერიის სამეფოსთან, ჯერემა კვლევრელ-კონსტიტუტორი და პოლიტიკორი
 კავშირებოებოდა. როგორც "ქაწილის ცხოვრება" მოკვიახრძს, სვ-
 ლევკოვებთან მჭიდრო მებრტული ურებოებოდა აკავშირებოდა ჯარებელ
 ფარნავაზიანებს - ფარნავაზ 1-ს, საურმაგს, მიჩინა 1-ს /ძვ.წ.
 11-1 სს.⁹. ამასთან, ვერ ვხედავთ ვერავითარ მიხიწებას იბერიისა
 და სვლევკოვებს შორის ურებოებოების შესახებ. როგორც არქეო-
 ლოგიკორი, ისე მურილობოი ისტორიული ძეგლების შესწავლის საფუძ-
 ველზე ამ მიწათმების სინტორეს იბიარებს მანამებრევე ჯარელი

8 იბ.: სანტიძე ლ. რომის გვიანდელი რესპუბლიკა, მბ., 1970;
 Ранович, А.Б. Эллинизм и его историческая роль, М.-Л.,
 1950.
 9 ქაწილის ცხოვრება. ჭუნსტი დაგებნილი ფველა ძირითადი ხელნაწე-
 რის მიხედვით სიმ. ფაუხბიშვილის, მიერ, ტ.1, მბ., 1955, ძვ.
 25-28.

ინფორმაცია¹⁰. ბუზოქმული არაუიშარ შუბახუეუარში არ იძლევა იმის საჭუდეღს, რში უარხული მინა-ფიალი სუდეუკიკუბის კუფენილე-ბარ ტამივაცხარაჲ.

საინფორმაცია აგრეფე რუსი ავტორის რ.უეფენიუვის მონოგრაფია-ში¹¹ არსუბული მონაცუბები. რ.უეფენიუვი აღნიშნავს, რში ლურუეის უანაურუისჭული მიმიპინარეობის ჟურნალი "ბოტუქონის" 1941 წლის ივ-ლინის ნომერში მოაუესუბულია "რიპი ლურუეის რუკა". ამ რუკაბე მარმორენილია ის რეგიონები, რშიღებშიც, რუკის ავტორაა მიკიკუბიჲ, უდეღესი რრინპან მარმორაგენდა ლურუელი მოგებების საცხორისს. რუკაბე მადელი ამიერკავკასია ამ "რიპი ლურუეის" საბლურებშია მოუ-ცაღრი.

ამდენარ, ბუზოჲ აღნიშნულიპან ლენინაღრივ რანს, რში ბოტირ-ეი აანამიერლვე ლურუი ინფორიკუსი არც რუკების შუდეღისას რალ-ეობს "ტრაპიკიბს" რა კვლავ უღმბჩიუარ, მიკერძოღბიჲ მარშოაგენს საუარაღელუსა რა სხვა სახეღმინიფოა მარსუღის ამა ლ იმ მონაკუ-ეის ამსახვეღ ინფორიულ-ფოგრაფიულ სურაჲს.

10 ბეღიქიშვიღი ბ. უარაღი რა სუდეუკიკუბის საშეფო. - საუარაღელ-უს ინფორიის მარკუეუები, ტ.1, ჲბ., 1970, ბვ.465-467.

11 Евгенийев Д.Е. Вопросы этногенеза турок в турецкой истори-ческой литературе.- Этнические процессы в странах Передней Азии, М.-Л., 1963, с.82.

3. როგორც ცნობილია, ისტორია იქმნება ღვიძობილველები
/ჰამაჰამბმწერლები, მწერლები, მოგზაურები და ა.შ./ მიერ მოწოდ-
ებულ ცნობების საფუძველზე. ცნობილია ისიც, რომ ეს ცნობები არ
აჩნის პატივდელი ნაკლისაგან, რამეთუ მათი ავტორები შეპატივდები
არიან მოვლენებისაგან სუბიექტური პატივდებულებით, ანუ, როგორც
რეჟისორები წრების ინტერვიუების გამოცხადებულნი, ან ხედავს ისტო-
რიული მოვლენების რამდენიმე ნაკვინავეტი დაფიქსირება, რაც შეიძ-
ლება ხშირ შემთხვევაში უბუნებოების მიტევა იქცეს. გარდა ამისა,
გამტყდებულნი რამდენიმე და უცნობი ახლობელი განაპირება უარული წე-
რილობით ნაგროებისა და მოკრძობების გარკვეული ნაწილის პატივდ-
ებასა. ამიტომაც, რომ ისტორიკოსთაგანში სავარაუდო, და უარული ის-
ტორიკოსთაგანში უარული, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს სხვადა-
სხვა წერილობით ნაგროებში გამოვლენილი უარულიაწილები
საფუძველზე ისტორიული ფაქტების სანდოების დაგება. აქედან გამომ-
დინარე, საფუძველზეა მანამდე რაც ზრუნ ისტორიკოსთა ნაწილებში
სავარაუდოებს შესაბამის არსებულნი ის ნაწილები, რომლებიც უარული
ისტორიკოსთაგანისაგან უკვე ცნობილია, რამეთუ მათთან შეკრებილი მნიშ-
ვნელები იმდენად ამ მნიშვნელების სანდოების ხარისხი.

4. უარული და ზრუნული ნაგროების უარულიაწილები საფუძველ-
ზე შესაძლებელი გახდა როგორც უბუნებოების განხორება, სწორი ან-
ლის დაგება.

5. მანამდე რაც ზრუნ ისტორიკოსთა ნაწილების გაუმართლად აწ-
კარპი ურინება უარული სავარაუდო ნაკლი - უარული ისტორიული ნაგროების
არასამანაყო ცოცხალი ან სრული იგნორირება, რაც ხშირ შემთხვევაში
ისტორიული მანამდე რების არასწორი ინტერპრეტაციის მიტევის ნაწილებ-
განს.

6. მანამდე რაც ნაწილები განხორული მასალა ცხადდება, რომ
მანამდე რაც ზრუნ ისტორიკოსებისაგან უცხო არ არის ისტორიული

მუშის ანალიზი უფლებას გვაძლევს ვავასკვნათ, რომ უარყოფილი ელემენტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა აღნიშნული პერიოდის რესტრუქციის იმპლემენტაციის საგარეო და შიდა პოლიტიკური ცხოვრების სარბივებზე.

11. ნაშრომში მიყვამულია აგრეთვე მანამდე არააღიარებული მნიშვნელოვანი ინტეგრირების პროცესები /რამდენიმე ინტეგრირების რეკონსტრუქციის საფუძველებზე/, აგრეთვე ავტორმა საინტერესო გეოგრაფიის დარგში კვლევათა ბოლოები წარმოადგინა. ნაშრომშია, რომ აგრეთვე ავტორები არაა ამ მიმდებარეობის დარგში "გრაფიკის", კვლევა ტრენდების, მიკროტრენდების წარმოდგენილია და საერთოდაც და სხვა სახეობისთვის წარსულის ანალოგიები მიმდებარეობის ინტეგრირების პროცესებზე სურათს.

ქ ა მ ა ზ ე ბ ა

ნაშრომის შედგენელი მოცულობა არ გვაძლევს საშუალებას მივი-
აწილოთ მოვითვალოთ ჩვენს მიერ ბოძებული და გამოყენებული მასალა.
ამიტომ, გამაგებინს სახით, განამეგრეთვე აღწერილი ავტორების ნაშრომ-
ებიდან საილუსტრაციო და შევარჯიშო ის ადგილები, რომლებიც უარყოფით
ქმნიან ნაშრომის სიზუსტეს და რამდენიმე სხვა საკითხს შევხება.

ფ. უირობოლიძე, ოსმალთა მიერ კავკასიის ქვეყნების
დაპყრობა. ანკარა, 1976

სოხუმი-აფხაზეთის ქვეყნისა და სეპარატისტ
/სამხედრო/ გამოჩენილება //1451, 1454/

ოსმალურ წყაროებთან არც ერთი არ გვამცნობს, რომ აღმოსაველია •
შავიბეჭდისპირეთის სანაპიროზე შედარებულ აფხაზეთსა და სამხედროებს ქვე-
ყნის დაპყრობა-გამოჩენილება უნდა მოხდეს. მუშაობა //11-ის ბეჭდის
ბოლო ნაწილში არ 1451 წელს, რომელსაც თავსებულ ავტორს შეჰქმნება და
და რიგი განმარტება მოიპოვება ოსმალეთის სამხედრო დოკუმენტში, მხოლოდ
"ქვეყანი" გვამცნობს 1451 წელს შეჰქმნება //11-ის თავსებულ ასლების ამბავს
და ახალი ოსმალთა გამგებლის მძვირვარების დასტურად მოგვიხატონ,
რომ "სეპარატისტული მხარეთა შორის განსაკუთრებით რიგ მიღვევარებას
განვიკვიროს ვეღახი, აფხაზეთი, ყივჩაყთა ველი". ეს ცნობა მიგვანთ-
ხება, რომ უკიდურესი 1451 წლის 18 აგვისტოს, შეჰქმნება //11-ის თავსებულ
ასლების პრინციპების, შავიბეჭდისპირეთის მხარეთაგან ეს ომის რეგონი,
და მათ შორის აფხაზეთიც, ოსმალთა მიერ ჯერ არ არის დაპყრობილი.

მოცემული ცნობები სწორია, რადგან ერთი-ორი არ მოგვიხატონ ომის
წლის სხვაობისა და შედგენილი ამონაწერი რევიზიული უარყოფითების
უზრუნველყოფა კი გვამცნობს, რომ სოხუმი 1451 წელს, ე.ი. შეჰქმნება
//11-ის თავსებულ ასლების პირველსავე წელს იქნა ოსმალთა მიერ ხელახლა-
ბეჭდი. კვლავ ერთი ცნობიდან ვეძებლობა, რომ აღნიშნული დაპყრობის

მარტივი წინ უსწრებს 1453 წლის სფამბოლის ხელშეკრულებას. ამ ავტორმა, რომელიც უკანასკნელ მიზანშედეგის ინტერპრეტაციაში რიგს ტანჯუავენება, მავისი ნაშრომი 1462 წელს დაასრულა. იგი შევიწყნაინარა აღვიწერს სფამბოლის დაპყრობამდე ოსმალთა მიერ აღმოასკველთ შავიბღვიისპირეთის ჭერიგორიების ხელშეკრუბის ამბავს:

1453 წლის 18 ივნისს სფამბოლიდან ძველ დადასკულაქ ვიბრეუბი დაბრუნებელი სულთანი შექმეპ 11 მისაქვის კუბილი სასახურის ტანჯვის მიბნით ჩამოსკვი უსხველ ვეჩებს ამეწობს, აქ რიგორ უნდა მოიქცენდ. სულთანი ვეჩების პირით უბრძანებს გრამიბონის მთავრობასა და შავიბღვიისპირეთის სხვა მიბინაპრეთ /გრამიბონის მებობელი ტურისს, სა-მეჭრელოსა და აფხაბეთს/, რომ გოველწილიურაპ საჭურჭებით ვახლონ მას სფამბოლს და ტადაუხაპონ მათევის დაწესებელი ხარაჯა.

ოსმალთა დაპყრობამდე არსებული მტკომარეთობის მოკლე მიწობილ-ვის შემეგომი ტავიბსუნითა ტარეველთა და ტენველთა წგარკუბის მიწაყ-მებში, რომელთა მანახიპაყ ხსენებელი რჩოს ეს მხარე უკვე ოსმალთა გილოგის ხელთაა ტადასკვი. ტორხიბისა და გუბანის ბესართავებს შორის მოქცეული შავი ბღვის საწაპიროზე ინტორიის არე ურთ მიწაკვეთში არ ჩეუფა კვიტურელი ცხოვრება და აქ ტადაუქმიც არ ტაწინებულა. უხვი წაღვეების, გუბანიდან ენტურამიდე ტადაჭიშვილი ხშირი, ტაუვარი გეგ-ბის, ამავე რჩოს, ამ მიწებში უკან აღმარეული ციყამო და ტადაუვა-ხავი დასაველთ კავკასიონის ტევის არსებობის ტაში, ენტურ-ჭორხის შორის მოთავსებული ჭერიგორია იყო ციბინსა და ტარბების ბუდე. ამის ტაში ძველი, ცივილიბებული ხალხები ამ მიწებში მიბინადასიბინე არ ეჭამებობდენ და აქ დასავლეთებდაპ მავისი ხალხი არ ჩამოუსახლებინათ. აქედან ტაშიპიბინარე, ტარეული, აფხაბური და ჩეჩენული ტომებიდან ტაშისკული ადგილობრივი მისახლეობა ძლიერ ჩამოტევილი იფრ და ველორ ცხოვრებას ეწეოდა. აქა-იყო საწაპიროზე ჩამიბენიშე კოლონიის ძველ ცივილიბებული მიბინაპრებებზე ინონი მავიბითა ტაღიბვილიბისა და ეჭებს

ქვეყნებში. მეშობელი ზომებისაგან გაყვამდე ზუსალებს, აგრეთვე კანაფისა და შაჟის მსგავს ადგილობრივ პროდუქტებს სხვა ქვეყნებიდან შემავალი სამოყარო სპირიტის საყვარო ნივთებზე, ნარკოტიკ, იარაღზე, ლამისაქმებზე, მარკეტინგზე და ფავტებზე კი უარ სვლიდნენ, რადგან ფულით ვაჭრობა არ იყო ადგილი. ამ სანაპირო ზოლზე ურთავრთი ადგილი, რამდენსაც შეიძლებოდა დაბა პარემიოდა, შავლს აფხაზეში იყო პირსკურონი*, რამდენიც რეზიდენტი იყავაშე VII საუკუნეში იონის ქ. მილიონის კოლონიზაციებშია ააშენეს, რადგან საპროფიცი ციხესიმაგრე. რამაველებსა და ბიზანტიულია ეპოქაში ეს ადგილი ფავტა ბაზარს მარმე-ადგილია და მას სვეასტოპოლი /სუბანსტოპოლისი/ ეწოდებოდა. ამ ადგილს ქარაველები ცხუშის ურეპებში, ხელს ავრეები - სოხუმი-კალას.

ქუარსანთა რაშურობების შემდეგ, 1261 წელს, რადესაც სფაზიორი კვლავ ბიზანტიულია დედაქალაქაჲ იქცა და აქაური რაზონების ტაშ-ტებლობის რამბობაში მონაწილე იფალილებშია და ტენუვლებშია ბიზანტიონსაგან შავ ბლავაზე რამეებშივე კოლონიის შექმნისა და იქ ვაჭრობის უფლება მიიპოვეს, შაჟ სვეასტოპოლი/სოხუმისი ხელს იტებს. შუა საუკუნეების იფალიურ რეკებზე ბიჭვინთის ტენეპი, ამ ციხესიმაგრის ტარ-და, მონესენიება ქავაჲ-ბუხარ /იზბიხან არის რაკავშირებულნი?/. 1330 წელს იბელისებში კალოლიკ ეპისკოპოსშია სვეასტოპოლიში ქრისტიანობა ტავრედა. 1354 წელს აქ არსებობდა ტენუვლია კოლონია. ტარ-და ამისა, აქ ისლამური, რამაული და ებრაული საეაჭრო კოლონიებიც იყო. ამ მხარის ტამებელი იყო შერვაშიძეა პინასტიიდან ტამისული ქრთი ქარაველი ბეტი.

ფაზარში ავრეებში, რამდენიც კავკასიისა და აზერბაიჯანში ის-ლამის ტავრელების ბინააქმებზე იმროპენი და ამ მხრივ ბიზანტიულია

* ავტორს, რადგან რამის, პირსკურონია ეწედა ფაზისში, რამდენიც, რადგან ცნობილია, აშენდა მილიონის მიკროპრობა მიერ ძვ.წ. VI საუკუნეში /მ. ბერძენიული. ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, მბ., 1969/.

მოკავშირეები იყვნენ, 799 წელს უკანასკნელი გიგი ლაშქრობის მუგე-
 ტაპ ხელთ იგდეს აზილისი და ბარბა. მათ ძირფესვიანაჲ მოსპვის ირა-
 ნელ ხონროვითაჲ სატყარველოჲთა წარმოშავალი იმერეთის /უარაღის/ მი-
 ჳენი, აფხაბთაჲსა და ჳორხონისპირა ჳრმიდითაჲ უბრუნველვეს აგვილი-
 რთი მუგებობის აღბეუბა. ამ გრუს აფხაბთა ურისაჲდჳა ღონ ანჩაბაძე
 11-მ, რომელიჲ გაუორწინებული იჳა ხაბარის ურ-ურა უალიშვილიჲ,
 800 წელს მიჳის ჳიჭლი მიიღო და მისი მიმუკიდრენი აღმოსავლეთ-სამ-
 ხრეზბუჲ გაბაჳრენენ /ხელთ იგდეს რა სამეგრელო, იმერეთი და უარაღი/ .
 მათჳის განსაკუჳრებთა ბრწყინვალე ხანა იჳო 850-950 წლები, რაგან
 მათი სახელი, გიგება და ტაღელა. ტაღელაში იუნა ბირვანის სამეღრე-
 ბამიჲ და მ.ჳორხონის გასწვრივ. ამის გამო უარაღი უნა, რაგორჲ სა-
 ღიჭრატროს უნა, აფხაბთა ურეჳანაშიჲ განაჳრნა. ანჩაბაძეჲ /ანჩაბა-
 რღუს/ გინასჳიის უკანასკნელი მიჳე ჳეოგორის 11 985 წელს ისე აღეს-
 რღა, რთ მიმუკიდრე /უაჳი/ არ გაჩენია. ამიჭომ აფხაბთა ურეუბის
 გამეგებელი გახდა ბაგრაჳ III, გეგის შინთა ანჩაბაძე და ჳეოგორის გის
 გურანდებვის მიუღე. იგი ურეჳნაჲ არაღი-არაგანის /არაგანის -
 ე.ჳ./ ბაგრაჳგანთა შჳას; იჳო რა ტურჯისგანის /უარაღის/ მიჳე, მან
 აზილისიჲთა სოხამიჲ /სოჳამიჲ/ მიწები იგეო ხელთ და, აუეგან გამოშ-
 პინარე, იგიჲ და მისი მიმუკიდრენიჲ ამის შემგომ აფხაბთა მიჳის ჳი-
 ჳლისაჲ აჳარებრენ. 1124 წელს ანიჲთა ჳეეჲჲ რამეჳანდი ჳურე შეგა-
 პინათა სატყარველოს რამომავალიჲ შერეაბიძეებმა ბაგრაჳგანთაგან
 1325 წელს აფხაბთა სამეჳო მიიღეს, რაგორჲ მალიუანე /მამული/ და
 ურისაჲვის ჳიჭლითა უს რეგონი გამოუკიდრებელ ურეჳლად აუეიუს. სოჳდი
 ბიჳინთაში გამოუკიდრებელი აფხაბური საჳაჳრომარჳის რეგიდენეჲთა გაჳრძ-
 ბრა².

1 ამ და ურეჳთა მოჳვანილი მსჯელობისას აჳოგრი იმეღიღებს მ.ბროუს
 "საუარაჳელის ისტორიას" და ე.ბარჳელიის "აფხაბებში", რომელიჲ შე-
 სულია ისლამის ურეღლოჳეობაში.
 2 აჳოგრი ურენომა ე.ბარჳელიის სჳაჳიას "აფხაბებში" /ისლამის ენ-
 ციკლოპედიკა, ტ.1, გვ.6-7/.

მეძვრნა 1395 წელს ოქროს უკუბრუნედი ზოხაბიში პაპმარცხა. ოქროს უკუბრუნედი მიწრობილდამი მცოფი უვეყნები პაპრნია და ზაგის ბიარგველიბას დაუმარჩილა ისინი. მან შუიოგომამდე ბაღქარაა უვეყნის მეზობელი "აღბურებ-პაღის" რაიონში, ჭლიაპ ბეგის უვეყნანაში, რომელისაყ "კამ-ჩაგანის" უნოგებბრუნე, კიხესნიმამტრეს აღყა შუიოხარგყა და იაღბურბის ბიის საბიხრუა-პასაღელიესსაყენე ტაღმარაა, ჩაღიდა აფხაბაა უვეყნანაში, იქსაქრბაყ ხელი იგპო და უკან ტამობრუნედა. უსპანელი იხასს და ვიღ-პასგვისი 1428 წელს ხაგავს ჭურაპ რჯკას, რომელიბედაყ ხმელიაბილა და შაგ ბეღეპს შირის მეგბარე უვეყნებს საშეგო გროშის ჭურაპ წარმიტ-ვიგებნს. აფხაბუაის გეგაქალაქის - სეპასგოპოლის - ზაღბე, ბიბელი ჭონბე /შიბაბე/ ჭეგარბელიანი გროშა ხაგია /იოყვაპ მეგარ მისე ბი-ნასწარბეგვერს შაგვატონებს/. ორგოგოქსალური სარბბეგობის ამტვა-რი ბიბელიბის ხანაში, შურვაბიბედაა ურისაბეგობის უვები მცოფი აფ-ხაბაა უვეყნის გეგაქალაქი სეპასგოპოლისი - სოხუმი წარმიტაგებნედა უსაოლიკე ბენეველიბის გვედაა და წურიღი მოგაგრედაა /ვაგარაა/ სავაგ-რო პორეს, რომელიყ სტამბოლის პაპგრობამეღე სსმალაა ბაგონობას და-უბიოჩილა.

ჩე.ბელიაღრიყხვისი 1312 წელს იბედაა პირელი ბელი "უარგული ბელიაღრიყხვისა", რომლის აბანაბიბაყე ოფიყიალური და ანონიმური "უარგული ურინოლოგობი" ტვამეგობუნე აფხაბებისა და საგაგონარის უვეყნების სსმალეხის ჭლოგის ბიერ პაპოჩრიბიბას, რაყ შუიბეგებანიჩაპ ბიბიბარა:

უარგული მეგვაბაგან 74-ე მეგვა კახგანბე IV 1445 წელს ტარპაიყ-ვაღა ისე, რომ ვაგნი მებევიგბე აჩე პაუგოგებია. მისი შუიბეგე ტამეგ-და 75-ე მეგვა გიბიგრი III ბაგრაგოგანი /1445-1452/, რომლის გრო-საყ "139 წ. /უარგა.კალიბგრია/, ვ.ი. 1451 წელს ააგრები /გურუბი/ 50 კაგარლია აფხაბუაის /მეგრელიბისა და აფხაბაა/ სანაპირის მიიგ-ბენე, კხუმი /ვ.სოხუმი/ და მისელი შაგბიბევისპირეხის ჩეგბელია პაპარბიბს და ხელი იგპეს გიგაღი ბაგაველი". /საუარგველის /უბე

იგულისხმებოდა "ჯარალის ურთიკა" - ღ.ვ./ მიხედვით ხელე იტყვს
ჭერიტფორიტი სოხუმიპან ვიპრე ყუბანის შესარსავამე³.

1451 წელს ვერიტეში ტახტზე ასული მექმეე 11 ფიქრბა, რომ
ოსმალეთის წინააღმდეგ იყენებ ტანყობილი შავიბოლისპირეში მიხე-
რები მისი მტრები, სტამბოლი მიყო ბიბანტიედა მეფე, ურბი. ამი-
ტომ მათ წინააღმდეგ ბომბის მიღება გაგანყვიტა. 1451 წლის მის-
ში იგი ანატოლიისკენ გაემარა, ფრამან-არღუ იბრაჰიმ ბეგს უბო-
აღათას ციხესიმატრე, რომელიც დიდაე უყობდა ხელს ხმელეთზე ბოლის
ვაჭრობას. ამით მან უბრუნველყო მისი შორჩილება და ვერიტეში რამ-
ბრუნა. დიევიტორმა ჩანარლი ხალილ-ჟამამ 1451 წლის 10 სექტემბერს
ბუნედიტელებთან რაებელი ურთიერთეგობის ხელშეკრულება აღაგე-
ნა. იმავე წლის 20 ნოემბერს მარიატემაან /უბტრელებთან/ სამილიანი
ბავი რაეო. 1451 წელს რაშორბიპან რამუნებელი მექმეე 11-მ დი-
ევიტორს უბრუნა, ანატოლ-ქისარის პირაპირ აეგო რუბელი-ქისარი,
რომელიც უბრუნველყო ბოსფორზე ოსმალთა ძალაუფლების ტანტევი-
ბას და წინააღმდეგობას გაუნედა ბიბანტიის რაშეარს. იმავე წლის
მაგბელი სულთანმა ფლოგი აღმოსავლეთ შავიბოლისპირეთის სანაპირ-
საკენ გაგბავნა. სავარაუთოა, რომ მას ამ დროს სამეგრელო და აფხა-
ბეთის სანაპირეც შორჩილებაში ჰყავდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჟარ-
ალეი ურთიეების მიერ მიწეეებელი ცხოვბი სანაპოა, შარიფი მანიე
არ იმსახურებს ნეობას.

იმავე ანონიბურ და ოფიციალურ ჟარალე ურთიეებზე რაეგბობით,
ჟარალეი ტრაეციის მიხედვით, "რაეიანი"-ს /სამეგრელოსა და იმერე-
თის/ სანაპირეები 1451 წელს, ოსმალთა მიერ სტამბოლის რაეგობის
დროს, უკვე ოსმალთა ბატონობის ქვეშ იყო მოქეული. ამ ტრაეციის

3 აეგორი იმომეებს მ.ბროსეს ფრანკელ შარტმანს /ტ.2-3/ და
ს.ინალიქიოს ტამეკელებას მურაე 11-ზე /ოსლამის უნივერსიტეია,
ტ.1X, ტ.598-615/.

დაბადასტურებული ურთი დაკუმენტი, რომელიც 1820 წლის აპრილ-მაისში, ხელს ეტაქსს. რუსთა პირველი დაპყრობის დროს მოსკოვის ტომების წინააღმდეგ, რომელიც დაიწყო რუსთა დასაჯების მიზნით და რუსული იმპერატორის ვლადიმერს დაუჭერდა, 1820 წელს დასაჯება დასაჯების ხაზში აკანცია მისთვის; მათმა გამგებებმა სოლომონ დაბინა მათი ხელმოწერის და მათი პირის დასაჯების საბუთი შეადგინა, რომელიც ასევე სახელმწიფოს დახმარება სთხოვა. წერილი ასევე ხელმოწერის მისამართით გაიგზავნა ახალციხის ვაიის აღიარების დროს ხელი. წერილი შემდეგია დასაჯების:

"ხელეებს ვუკუყენის ახალციხის ვაიის აღიარების და მისგან შემდგომ ვიხილავ: ასევე მისი იმპერატორს სტამბოლის დაპყრობის დროს /1453 წლის 29 მაისს/ დასაჯების დასაჯების, სამეგრელოს, აფხაზეთის, ქუდაისის და ახილქანის დასაჯების/ წიგნი დასაჯება. იმ დროს მოწყობული ჩვენ ასევე მისი ქვეშევრდობა მივიღეთ. მათაგან მათმა ნებანდროს ასევე მისი სახელმწიფოს დასაჯების საბუთი, ჩვენი ახალი ქვეყნის /ასევე მისი/ კუთვნილება და ჩვენი ხალხი მისი რეაგია. ჩვენი მათი არდებს დასაჯების მოსკოვის რეაგია. სისხლის დასაჯების წვედების მოსკოვის ქვეშევრდობი არ ვიქნებით".⁴

სტამბოლის დაპყრობის შემდეგ წელიწადს ასევე მისი ხელისუფლება მათი მისი სანაპიროებზე იხილავს დასაჯებას. 1451 წელს, მოსკოვიდან გამდგარი და გრეკების იხილავს მისი, აფხაზეთის დასაჯების სუბანდროსის /სახე-კალი/ დასაჯების ადამ უბანდროს სტამბოლს. მისი გამი 1454 წელს მათ მისი დასაჯების დასაჯების, იხილავს დასაჯების, ახილქანის დასაჯების და ხელახლა დაიწყო. 1454 წელს სხვისი დასაჯების ასევე მისი, გრეკთა დასაჯების მიხედვით, შემდეგნაირად მიხილავს /წელი და დეკემბერი ვი დასაჯების აპრილ-მაისში/:

⁴ აფხაზი იმპერატორი დასაჯების ვ.წ. პრემიერ-მინისტრის არქივი დასაჯების H.H. 44606 დოკუმენტი.

"სუვასტოპოლისი, დაიბნაა ბებ "ბებიაბებს" როცა ექვემდებარებოდა, 1454 წელს აქ მოსულმა ზურაბულმა ფლოცმა ურთი პარტყვით დაიპყრო ეს ადგილები, იქ მყოფი აფთაბები და ტენუელთა მთელი კოლონია დააფუძვ-
ვა და მან წაიფყანა. ამ დროს ტენუელთა კონსული ჟორაბო პინელი
ფუძვე იქნა წაფყანილი ზურაბულის მიერ. ამის გამო, 1455 წლის იუ-
ნისში, იგი სპილიბა მათი შეეფარებინა კუფესაფისს. ამიფომ კუფეს
ტენუელმა კოლონიბაფორუბმა მუორე ბრძანებამიფე სუვასტოპოლის დაბ-
ურბისს ალკუფთა მიიღიფომეს. აქუფან ირი წლის შემდეგ კუფეში მყოფ-
მა სენ ჟორი ბანკასიში, ახალი კონსულია, ტენუისს აქაური კოლონია
ასმალთა ნებარაფიბა ხელახლა მოაწყო". იგივე წყაროებ 1454 წელს
ასმალთა ფლოცის შავ ბლუბზე გასვლისსა და აქაური წარმადებების შე-
სახებ შემდეგნაირად მოტვიზებრბს:

"პირველი ფირიბელი ხანი ჰაგი-ფირეი ხანი /1428-1466/, კუფე-
ში მყოფი დიურ შიფიპარე ვაფრების მიერ განმტვიფებელი სინაფრის
ბამო, ფირიბში მუხბურები ჯენტიბ-ოლუღთა ფაშის პოლიფიკურ საქმებ-
ბიყ დიდი ტაქლენის მუონე ტენუელების მფრად იყუა. შაჟი ამ ადგილ-
ბიფან აფრის ბიბნიბ, იგი დიურეი და ყუბღღმსროლი იარაფიბა ალფურ-
ვილი ფლოცის მუორე ასმალბმან ტაურთიანებინსაფისს ედებდა ტბებს.
ჯენტიბოლუღებს კი დიურ მდღაური სახმეღაო არმიბა ჰყაუფთა, მაგრამ
არ ჰურბთა ბარბამბები, რბღებშიყ პაანტრეფებენ დიურ კუფებს და
არ გაარბთა ფლოც, სულამშია შექმეფ-ჟაბიშია ჰაგი ფირეი-ხანის
წინაპაუბა მიიფო. სულანის ბრძანებნიბა რეზიჩკაიბა ბუგის მუფაურბიბ
56 ტბისსტან შემეფარი ასმალღეის საბღუაო ფლოც 1454 წლის ბაფბუ-
ლის დაბეფს სრუფებბიფან შავი ბლუვისსკენ დაიფრა. ჯერ ბესარბიბიში
აკურშიანის სანაპირზე მივიფენ და აქაურბა შუავიწროუს, შემდეგ
კი ზურაბუნი დიურეი მუფაყვიბა კუკასიის სანაპირეუბინსკენ დაიფრენ.
კუკასიის სანაპირეუბბზე მოღუფნეღაფ რაუსხნენ მავს სუვასტოპოლს
/სუხუშს/ და 1454 წლის იუნისში დაიპყრეს იგი. შემდეგ სუბასტოპო-
ლიფან გასულმა ფლოცმა ფირიბისსკენ მიფო ტბი და 1454 წლის 11 იუ-

ღისს კვდები ჩაუვივა ღვბა. რამდენიმე პოის მუშევე გიჩივის ხანი
 ევესი ახასი ცხენისნით უაღვიის ტალავანს შიამგა და მუჭვეა პაიზწყ.
 კვდეს ტენველთა კოლნივამ საბოლოოპ მანხმოზა განაყნაპა ხარაჯას
 რაპახპაძე.

ამტვარაპ, უარავლ ურთნიკვდები, რამელთა მარტიოყ ეჭვის იწვეეს,
 1451 წელს 50 კატაროთა რსმალთა შივრ პაპეროზა არის აღწერილი, ხო-
 ლო ტენველთა მფარეობის მიხედვით კი, რომელთა ცნობებით ვეშმარტე-
 ბაპ მიტვარნითა, 1454 წლის ივნისში 56-ტეშიანი საბოლოო ღლოწით მი-
 სულან რსმალეში; მერვაშიძე /ურისმავთა გამტებლობის ქვეშ მყოფი
 რჩეოქოვის ურისვიანებობის მიშევეარ/, აჯხამებში, მატარატიეობის და
 პაიონებობის გამტებლობაში მყოფი პასაველთა საუარავლეოს სანაპირო
 მავიანთი ძველი მესებით ცხერობა და 1828 წლამე 375 წლის ტან-
 მავლობაში სტამბოლს იყო პაქვემეობარებელი. რფიცილიურაპ, 1829 წლის
 ერიწვეს ხელშეკრულებით, ეს ტერიტორიები რსმალთაგან რუსების ხელ
 ძამაევიდა. შვიძეება ითქვას, რომ შავ ზღვამე გამაჭონებობს ტმაშე
 რსმალეშია კავკასიაში ყველაშე აგრე ეს მიწები პაიზერეს და ტერიტო-
 რია პაკარტეს ყველაშე ტვიან. რტორე უკვე გამოვიკვილით, 1590
 წლამე კავკასიაში რსმალური მმარავლეობისა და იმპერიასთან შიის
 კავშირტრეოქოების ამსახველი ფაქტები ბევრ პოკუმენტშია მოცემული.
 ამ პოკუმენტებს და მოკლე ისტორიული ამბებს ქვემოთაყ მოგანვეოთ და
 მუვეეობები ავხსნათ, შე რტორ ვიშარეებოდა რსმალთა ძალაუფლება.

რსმალთა გამაჭონებობი საუარავლეოს საბოლოო სანაპიროებზე ტმა
 ტავხსნა მუჭობაყნიანთა გამტებობის უბუნასანის მეჭოქეობას. უბუნ-
 მასანი მავის მავს წინა ამიის ტურტი გამტებობის პირპაპირ შიმ-
 კვიპრეპ მელიდა და, აქეპან გამომეობარე, ევიშვიტოპა ფაიიპს. სტამ-
 ბოლის პაპერობის წელს /1453/ კარა-ამიეში - ეიარბაქირში ტახტზე
 ასული უბუნასანი /1453-1478/ 30 წლისა იყო და 25 წლის მუშეობი
 ტარიპიყვალა. მან პატრეა მუალეშეველი იმპერია, რომელიც ტაპაში-
 მელი იყო კავკასიიდან უმანის /*Uman* / ბლეამეპ და ჯეიხურიდან

ვეფხისტყაოსნის. უბუნ-ქასანმა 1457 წლის ბაგხეღში დაამარცხა შავბაგ-
 კნიანები და დაიპყრო მინდობი შებინწყარა პისარისთან ფსონიანზე /ურ-
 ბინჯანის ვილაიხი/. მომდევნო 1458 წელს, საჯაროველზე პირველი
 დაშორებისას, სასამაგროში შეიჭრა და იგი მონაჩიღუბაში აიყვანა,
 უარდის /შობილისის ოქუის/ დასაველზე ნაწილიც დაარბია. ამტყარაფ,
 შიგაროღუბების ნარჩინაპვერელი უბუნ-ქასანი შეკიდწში, ორბაბრღლა-
 ში იწვევს საშოღუბების ნარჩინაპვერელს ვახიპ შექმეფს.

1461 წელს ვახიპმა, მიუხედავად უბუნ-ქასანის საველუიხი
 მოძრაობისა, ხელს იგდო ვრამიბინი, რაშვილიც ხმელეთიდან აწიხიო,
 ბღვიდან კი ვლოგიო შეავიბრვა, საჯაროველსა და ოსმაღეს შორის
 დასასველიაპ მიჩნველ აწაგოიის შავი ბღვის საწაპირზევე დაბაგონ-
 და და შემიგეძი ამისა აფხაბების, მეტრეღებისა და ვურჯღების სჯამ-
 ბოლისაპში დავერეპემაჩემა კიპვე უფრო ვარწგოცა. ამის შემდეგ
 აფხაბების და დასაველზე საჯაროველს ბეგები, ვაიჩკვა რა, რაი ოს-
 შაღეს მიჩიდან დახმაჩემა და მიხარავერა ეწინეოპაჲ, ვაერთინაწდრე
 და ვაილაშქრეს აღმისაველზე საჯაროველს ბაგრაგოვანი შეფეების ნი-
 შაღეშივე, რაბღემაწაღე საარწმეღემა და სავერე ვრამიღიღი აკვეში-
 რემაჲ. ამ ბრღოღაში შაჲ ვაიშარჯვეს. იშეველის ბეგმა ბაგრაგ I-მა
 ეწაიისში, მიგოროანი სვანეის ერისავემა ბღოვანმა, ვურჩის
 ერისავემა კახაბემა, საშეგრელი-გოიის ვაბეგებღემა იღარჩე ვაპი-
 ანმა, აფხაბაჲ და უბიხაჲ შეფეში შერეაბიღეში /შარვანმა ოღლეში/, ამ
 ბუგმა ბეგმა ვაეიანეი დაშქრეში ვავერეიანეის და ში.ვერიჩიღის შარ-
 ჯვემა საწაპირზე, ეწაიისსა და შორაპანს შორის ბეგმაჩე სოჯღ რი-
 ბურასში ვაშარჯელი ბღარაგელი ბრღოღის შევეგაპ 1462 წლის ბაგხეღში
 დაამარცხეს უარდის ბეგე, ბაგრაგოვანი გოგოგი VIII. 1462 წელს,
 რიბურასთან ამ ვაშარჯეების შემიგე, აფხაბები უარდელ კაგოიკოსს
 ვაშოვევენეში და ბიჭვინაში შევერეს ვაეიანეი დაბოკვიპებელი საეპარ-
 ეიო რეშიღენიკა.

აფხაზთა პასაველი მებრძოლები /მურჯი ჯიქუბის ჭობიდან/ იყ-
 ენენ რ ნაწილად გაფოფილი უბიხეში, მათ აღმოსავლეთ ნაწილს საკას
 უბოძებდნენ, ხოლო პასაველითსას - ვარპანუბს, აფხაზთი როესაჲ
 ჩრდილო-პასაველითა მებრძალ საკას რაიონითა უბიჯნება ჰურეუბთას,
 უბის გამო XV საუკუნის ბუა ხანებში აფხაზთის ქვეყნის პასაველი
 ნაწილს სიუთას - ჯიუთას - უბოძებდნენ. როესაჲ ვარპანუბალა ფირი-
 მის პირველი ხანი ჰაჯი-ფირეი, მის მემკვიდრეებს შორის პაიფო
 ბრძოლა ფახფისათვის, პასაველითა ურთი წილს მანძილზე ფახფე იქა
 ხანის მერე ვაჟი ბურ დველითა-ხანი /1466-1467/, რამელი მემკვიდრე
 უმცროსმა ძმამ მენგო-ფირეი ხანმა პაპარყება, მან ლავს იწითა უმ-
 ელა, რამ 1467 წელს რსმალურ მიწაჲ ცნობილ საუთი /აბაზში/ გაიქ-
 უს და სიკვერიამდე იქ პარჩა⁵. ეს ცნობა მნიშვნელოვანია იმ ლელ-
 საბრისით, რამ ძველი იურის ურთის და მისი მემკვიდრე ფირიმის სა-
 ხანის საბოლარო 1467 წელს რსმალთა ქვეუვერეობა /აფხაზთა/ ქვეყა-
 ნასთან გაიყოჲ; საინფორმაციო იმ მხრივჲ, რამ 1479 წელს რსმალთა
 რაჭურობამდე აფხაზთა მებრძოლი ჰურეუბის ქვეყანაჲ ფირიმს დაჲ-
 ვემებრძალე კობას რაიონთან ფოფილა დაკავშირებული.

ურისფიანობისგან გამტარი აფხაზები, ისევე როგორც შავი ზღვის-
 პირუთინი მელიანად გაძველებლი ბრძოლები და ბუნებრივი ზღვაო-
 სანი კოლონიზაციები, ძველ მუშტრებს კარგავენ, რამგან 1475 წელს
 მთელი კუდა და აბაკოჲ რსმალთა ხელა გაპაუიდა. ამიჯრე ისინი იძუ-
 ებულენი გახდნენ სანაპირობაზე შეუწვას რსმალთა ღვევებითა მრავალ-
 რი. ფოველივე ამას მოჰყვა ის, რამ ისევე ძველებურად, უარებაჲსაჲობით
 ბავშვებისა და მზრდილთა დაფვევება-გაფოფვას მიჰყვენს ხელი. ისინი
 ლავს საურბელს ცვლიდნენ, რამეჲს სხვა გზა აღარ ჰქონდაჲ პარ-
 ჰენილი. პაპანუბის /მებრძოლების/ მებოლავრებს, უფრო სწორად კი
 როე მებოლავრებს უმეტობობობდნენ და ჩინებდე გაპაფიბლე სანაპირო

5 უფროზა ფირიმელი აბაკოჲსოლუ ქასანიჲს აბბოლებას "XV საუკუ-
 ნის ფირიმის სახანო ბრძოლთა ცნობების მიხედვითა".

ბოლო მუკობრობას უწოდებენ. ხშირი, ტაუვლი ცვევების, დიდი მალე-
ქების, ჭარბებისა და ყიბ-ყიბების გამო, სარკმის ვილიჯის
შეუმნამე, 1578 წლისა, ამრავი აფხაზებისა და მუგრების რიგები
15-ს აღწევს. ისინი დიდი, უხეში ნავეები რიგის შესარავის სამ-
ბრავი გურონისა და გონიოს სანაპიროებს ესხმოდნენ თავს, მაგრამ
ამ მუამბხეპ წოდებულ მუკობრობს ბიანი რომ არ მიუყვებინათ მშე-
პობიანი საჯარავლის სანაპიროებისავეის, გონიოსა და ფანას ყიბის
წინ, ჭარხის და რიგის შესარავის ახლოს, პანაპელები იყო ოს-
მალეთის სამღვათ ფლოვის მყოფი ფლოვილია, რომელიც დროაპრო ამო-
ბედა სანაპიროს. ოსმალეთის საარქივო ოქმიში ხშირად შეხვედები
პამორობებელი საჯარავლისავე ცვევების შესყიფვის აკრძალვას, აფხა-
ზებზე და მუგრებზე ამგვარი აკრძალვების არკვევების შესახებ.
ეს გამოხვეული იყო მხოლოდ და მხოლოდ იმიო, რომ ისინი ცნობილი
იყვნენ, რაგორც მუამბხეპი და ჯიპოვმაპ იხველებდნენ.

აფხაზ და მუგრე-ჯარაველი მუკობრობა შესახებ პირველი უძველ-
ესი ჩანაწერი, რომელსაც ჩვენ მივაკვირებთ, უკვანის სელიმ პირველის
ბუღის პირველ წლებს და მაროქებმა 1516 / 304 წლი 921 / წლი. ეს
არის "ჭრპობონის ცხოვრების პანქრილებიო პავთარი" / *Tarixon Mu-*
fassal Dirlik Dofteri /, რომელიც უკანხვლობთ: "ახლანდელ არ-
ხვის კანაზე პაქვებებებებულ ისქელეს ვილიჯაში, რომელიც ხოფა-
საყ მოიყავს, ქრისტიანი აგვილიპროვი "მარტილოსები", რომელიც მო-
იხსენიებიან ძველი "მუსვლებების" ნაყვლაპ, 23 ქრისტიანი რვაიას
მარტილოსი იბრება, ამოა ვვალემაო ოვილიო საკვთარი სამვალეებში
"ჯარაველი და აფხაზი გოვრებისსაგან აჯაროი "უჯის" პაყვა. 1523
წლიო პამორობებელი ჭრპობონის პავთარიშიც, კანდნის ბუღის ხანაში,
ეს ჩანაწერი კვლავ განუახლებიათ. "მუჭიმი" -ს ამ ცნობაში ნაყვა-
შია იმ ჭრისძიებების შესახებ, რომელიც გაჭარბებელი უნდა ყოფილი-
ყო 1560 წლის ჩამაბონის ავეში, გონიოზე აფხაზი მუკობრობის ავე-
პანხებისა და მსგავსი აყიბების ბინაპობეპ, ამ მაროქიპან 11 წლის

შემდეგ მოსული აფხაზი მუკობრევიან ჯერ გურიის ვილაიხოს სანაპიროებსს პავსხენენ ზავს, შემდეგ კი გურიისა და არხავის სანაპიროებსს შეუჭრეს. ბაჰუშის /გურიის/ სანჯაყბევის ისტრუქციისაგან მოსული არხის მიხედვით, არმრევის ბეგლარბეგისაგან დაწერილ რუბში შემდეგნი იკითხება:

"ბაჰუშის სანჯაყი /ყუბუჩუგან დაკავშირებული ანატოლიის მიწებზე ვმეზობლება ჩუკრიბეგბინს კუბენილ გურიის უვეყანას/, ნარეჰაგბენს სანაპირურ პუნუტს; გაბაფხულობი ფრველავის აფხაზები მოდიან: ანაბეგბენ გურიის ვილაიხოს. ჩუყა აბეგუარ ცნობას შეიფრებენ, ბაჰუშის ღივაპან სიფაქიბის პაღბაენიან, გაიმიარება ხოლმე ბრძოლა და ეს სამტყაპობა მოგვმარაგებს, "ეს არ იქნება უბენავსი ბრძანება, ჩვენ არ წავალთ" - ვუბნებთ ჩვენ. მოკლე რამ ვაყვანთ, აფხაზები მოდიან და ამ ვილაიხოს უბიპეს ბიანს აფენებენ, მოსახლეობას სიფუხბილეს უმარებენ და ასე შემდეგ".

მაგრამ ამ რუბისა პანიშნულების ადგილამდე ვერ მივართნა. პაპიანები და მათი შევიღები ზხუამიჭი გემით ბაჰუშის სანჯაყზე დაუვრემაჩებულ არხავას, გურიისა და ახინას ჩხებვის პავსხენენ ზავს; პაპრივის იჯარობა და ფრველივე ზან წარჩეყეს. ამის გარდა, გურიის კამაპან მაკრი-იარუში /ახლანდელი უმარაფაშაბუჯალო/ გემით აფხაბთა ჩრი ჩაბში მოვიდა, მათ იავარყვეს აუარობა. შემდეგ ამისა, კიბე ვივიდა ჩხი გემი და ზავს პავსხა არხავას კამაბე დაუვრემაჩებულ სიბიის, 47 კაცი იტრეს ხელთ, შრავალი აპაშიანი პახოყეს, გაჰლიჭეს საუჩნელი და კუან გამჩრებენ. დიურ ბიბი მარალი მიავრეს იჯარობას, მხელი მოსახლეობა ბიბ ზანჯა-შამბეაში ალმოჩნდა. ბივიპან აფხაბთა გემების კვლავ გამჩრების საჭრებით შეშინებულმა და პაბნულმა ბეგშია აპაშიანმა სტამბოლს მიმარაა. მათს ზხივმა დაწერილეს არხავის ფაბის, რაშელმაყ ტრამიბონის სანჯაყბეგს შეჩილი გაუბავენა. შეჩილი ხსენებული მუკობრევიანის მიერ უნტ-

გორიბტბე შემოსავლი ჰურეუბი საბოლოო საჯაროველის აღმოსავლეო რე-
ტიორში რამევირეპრენე რა ამჟამაპ ამერბაიჯანის სახელროგებოიო უნ-
ბილი რესპუბლიკის სამლორბს ეკერონ.

ჯაროველები ძველი ასწლეულებიპარ აღნიშნული მიწებებე სახლობ-
პნენ რა ჰაენის სამელობელოებს მეფეილაპ უცხოელი მიმაროველია ხელისუჯ-
ლებას ურევირეპრენებენ. მეუხრე საუკუნეიპარ მიელობეული აუ აგეო-
ლობრივი სამევირეპრენის გამეფოჟა პაინეო⁶. ჯაროველი მეფეები საკოჟარ
ჰაენს "აჟბაბაა მეფეს" უწოებენ. საჯაროველიში სომხეიპარ გა-
მოსავლი "ბაგრაჟის" შვილები /ბაგრაჟიონები/ მეფობენ რა "აჟბაბაა
რა ჯაროველია მეფეებაპ" იწოებენ.

აუეპარ მიელობეული, მეფაპ საფოკაპოებოა სელიუჟოა წინააღმევე
ჯაროველი მეფეა მიერ წარმიელები რები რა გაქრისტიანებული ხაბა-
რების აღამღესა რა იორის წელიე რამევირეპრენა. გიორგი III-ის ჯალი-
ბილის ჰამარის /1184-1213/ პრეს ბაგრაჟის ძეები /ბაგრაჟიონები/
სამელობეოს ხელისუვლების ურევი არსებული მიწების, აღმოსავლეოიო ხა-
ბარაა მხარეებე რა სამხრეოიო არაუსის წელიამევი გამელებლობენ.

ჰამარის შემეგომ ჯაროველი მეფეების სამელობეოები რა ჯაროვე-
ლები ხორეზმეპრენის, ილხანების, ფარაფონილების, ჰეშირ-ლენგის
მიწიე მიწიე შემეოვეებოსა რა მევირეპრენას განიეპრენენ.

აღეუსამეპრე I-ის /1412-1442/ შემევე საჯაროველი ჯაროლიაპ,
კახეაპ, იმერეაპ რა ამეენაპ, სამი სამევირეპრე რა ბეო სამეავერო
პაინეო.

ჯაროველებმა ურისტიანული რელიგია ბიბანიგეოიო კვალეკვალ მი-
ილეს. ამის გამეო საჯაროველი ბიბანიგეოიოა მიკავენიე რა შ-სელიმან
გამელებელია წინააღმევე მიბრძოლი ურეფანა იეო.

⁶ წიგნის ავტორები ამ შემეხევეამი რენი წელიაგეიოსების IX საუ-
კუნეებე მიეოიებენ.

ქარაგვლები სწავაბებ ოსმალთა შირველი ყნობები ბაიბიპ 11-ის
 გროიდან ჩნდება. უფრო აგრე საქარაგველიში, აფერიღელს ტაველნის
 გროს, შებებე იგივე ბაიბიპ 11-ის ბეობის ხანაში, ოსმალებმა ტა-
 იენეს საქარაგველ. იაკვბ სელიშის გროს ოსმალთა ჯარი აქმოსავლეობი
 ლაბერობა რა, ქარაგველთაგანაც აილო ღალა. ქარაგველებმა ოსმალებს
 ჩადიგონის რბის გროსაც აქმოჯიბენს პახბარება.

ოსმალი ბერკოვი. კავკასიის ისტორიისათვის
(„Tarikta Kafkasya“, Istanbul, 1958)

აფსუა /აფხაბეობი/ 1459 წლიდან ბეგლბევი ოსმალეთის იბეგრო-
 ის შებამებელიობაში იყო შესული /ტ.226/.

ბეგვანბელი საქარაგველ უძველესი გროიდან კოლიბონს, ლაბიკის,
 იბეგროის და ნანდილობრივ აღბანეობის ჯერიგროიბე იყო ტაბლატბევი.

კოლიბეი უნბერსა და რიკის შირის შავი ბღვის საბაპირობე ტა-
 პაფიბვი ჯერიგროიას მიკიკავს. ლაბიკა მის საბიბეობაა. იბეგროაში
 კი ბბიღისის ოღვის ჯერიგროია ბეგობა. ბბიღისის ოღუსა და ხაბარე-
 ბის ბღვას შირის აღბანეობი იყო ბეუბევი. ბღვს საქარაგველს ამ მი-
 ნების მხოლოე პასავლეობი ნაბიღი ეკვებენის... სუანებე აგიბე-აფხაბებს
 უნაბესავებობან...

მეგრელები პაპის რაიონში, იბეგრებეი უსაისის რაიონში, ტოჭი-
 ბივლები /?/ ბაბუშის რაიონში საბღებენ. შაბ აქმოსავლეობი ქარაგვე-
 ლები, სხუანაირაპ - ქარაგველები ცხოვრობენ...

როგორც უხუპავა, ქარაგველები ჩიბილეოე კავკასიის მცხოვრებ-
 ლებთან შერევილი აიიბან და ბებრევილები⁷... /ტ.324/.

7 ავტორი ამის პასტურაპ პასტენს, რომ სუანებეში მრავლაპ აჩიბან
 ჩიბილეკავკასიური ველებელები.

სახელმწიფო "იბურია" V საუკუნეიდან ტერეველია და უარტველი-
ბის აღმნიშვნელი ჭეშმინაპ იყუა...

საუარტველიში მრავალგზის მბრძანებლობენ ირანელი და სომეხი
პირნი. მაჲ შორის აღსანიშნავია უეიხუსრევის უაჲ მირვანი
/მირვანი/, რომელიც ყიყი ხნის მანძილზე მარაველია საუარტველს.

647 /ქიჩრიჲ 22/ წლიდან მავლი სამხრეთი და ჩრდილოეთი კავკა-
სია ტანიყილია ისლამის ძაღვიზის შერისტვეზს.

საუარტველსთვის შუჲაჲ საშიში, სახიფათო სახე მიიღეს სელჯუ-
კებმა. ამ ყნობის მიღწიხსანავე უარტველი შუჲ მავბში ტყიხიბნა,
მატრამ შერევეტბის პირველი ჯალია საკმაჲჲ რბილი აღმოჩნდა.

1089-115 წლებში საუარტველს მეფეებმა დავით 11-მ და გიორგი
11-მ საუარტველს აღბანეის მიწების ხარჯზე ტაჲარტველს. ამ დრს
აღბანეისგან ტაჲარტველი აბილისი და კახეთი, შათი შარმაგებების
შედეგაჲ, საუარტველს სამღერებში მოუყა.

გიორგი 11-ის ტარპაცვლების შერეჲჲ ტახტზე მისი ასული ჶამარი
ავიდა. ამ უღმა რუს პრინციზე ბოტლიოსკუტზე /?/ იურჩინა. ამჲჲ-
ნაჲ, ჯერ კიდეჲ XII საუკუნეში საუარტველსა და რუსეთს შორის ჯა-
რზე დამყარებელი ურთიერება დანიშნო... /ტ.325/.

ასეთი უიშარების პირისპირ ტარტენილი საუარტველს მეფე იბრაჲ-
ლიმ /ერეკლიმ/ 1783 წლის 24 ივნისს უ.ტორში /?/ სპეციალტრაჲ
მონტველი მეჯლისზე ტაჲარტველია საუარტველს რუსეთის მეტრელობის
უევი შინჯლის საკიხი. ამის შერეჲჲ, 1783 წლის 3 ნოემბერს რბ
რუსი მსრული /?/ აბილისში ჩამოვიდა...

1796 წლის 6 ნოემბერს, უაჲჲრინჯე ტარპაცვლების შერეჲჲ,
ტახტზე ავიდა შაველი... მეფე გიორგიმ მას ახლენიჲ მიმარა, რის
საჲუღველებე, 1799 წლის 26 ნოემბრის ტაჲარტველიებში, აბილისში
რუსთა შარნიღობი შერევიდა. აჲ ურთი რუსი მრტველი დანიშნა. გი-
ორგი აჲიჲჲჲ არ დამარტვილია და საუარტველს რუსეთთან შერეჲჲ

ისურვა. 1801 წლის 16 აგებრვადს საჯაროველთ ურთი უიადუთის სახით
რუსეთს დაუქვემდებარა და მისი გამორკვირებდომასაც ბოლო მიუღო ...
/ღვ.326/.

საჯაროველოში ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთაგან შრავლად არიან
რსები. ელოფრადუის ღანახმად, უაროველებს ახლო კავშირურთოვრათა
ქუონდას გამიყარბული ჩრდილოეთკავკასიური მოგვმის აფხაბ ჭობებთან.
ამ უიოარბამში ორი უვეყნის ბეებუ რიფი ტავლებია იურნია /ღვ.337/.

ჯემალ გოურუ. კავკასია და რსმადუთის იმპეროის
კავკასიური პოლიტიკა („Kafkasya ve Osmanli
Imparatorluğun Kafkasya siyaseti,” Yst, 1979)

უაროველებთან ურთად ამ ჭერიჭერიებბუ რსები, სვანები და ჭურ-
უები ყბოვრობებ⁸. ჯვერეთ-ჭაშია საჯაროველოს ორ ნაწილიად ქუოჯდა:
პირველი - ადმიოსავლეა საჯაროველო, ყბჭრია აბიღისში, და მეორე -
დასავლეა საჯაროველო /აროქბაში/ იმბერეთი, სამეგრელო და ტურია/
/ღვ.5/.

უენიკური ღვალსაბრისით კავკასიის მოსახლეობა სამ შოვარ
ჯბუჭად იყუჭა:

1. კავკასიის ხალხი
2. იბროვერობელები
3. ჭურუები

1 - კავკასიის ხალხები - ჩურუებები /აფხაბებუის ჩაბელებ/,
ღეკები, ჩეჩნები და უაროველები;

8 იმოწმებდს ა.ხახანოვის /ხახანაშვილის/ "საჯაროველოს ისტორიას"
/პარიზი, 1900, ჭრანბევი უნაბუ/.

2. იმპოვერტაბელები - სომხები, რუსები, სვანები, რუსები და
იჩანველი ჩქვილის ხალები⁹ ... /გვ.6/.

უარხველები

... ძველი ზედაპირის V¹ საჯვრეში ვანის ოღეიპან /ჩო-
მელიძე უარხვეს შემადგენლობაში შევიდა/ ნაშოსვლის შემდეგ, ზავი-
სი ყოფილი საცხოვრისის ჩრდილოეთი გადინაგულეს და კავკასიის
იმ რეგიონში გასახლებდნენ, სადაც ამჟამად სახლობენ¹⁰.

უარხველები პახეზილი და ლამაზი იურ-სახისანი არიან, მათი
ენა მსუბუქი და კუთხილბრუნია, გამბედავი მებრძოლები არიან. ენის
შინაგვით ჩერუბებთან და კავკასიის სხვა ჯგუფთან მჭიდრო კავშირს
ამჟღავნებენ... ზოგნი რა მარცხნიდან მარჯვნივ და გააჩნიათ რა სა-
კუთარი გამწვანება, ამ ენაზე და გამწვანებთა მრავალი მნიშვნელო-
ვანი სხვალება აქვს შეუქნილი.

ხალები რა სახეხურად იყოფიან:

1. არისტოკრატია, პიკებულები
2. სასულიერო წიგნა
3. მეთმრები და გლეხები
4. ხალები¹¹

ისტორიული ავალსაზრისით მათი გაძლიერება პიკი ისევედგონს
/აღუქსანძრე მაკეპონჯის /?/ - ც.ვ./ შემდეგ იწყება. მათ სახელ-
მწიფოებრივი ცხოვრების ხანგრძლივი ისტორია გააჩნია.

- 9 ეგრძობა კლავრისა და მანანტაონის შრომებს.
- 10 ეგრძობა მამისკეიძე სამის სხვალებს. აქვე უნდა აღიწიფოს,
რომ ავტორს უარხველთა პირველსაცხოვრისაპ ხალები /უარხვეა/
მიარჩია.
- 11 ეგრძობა შიჩა ბაღას სუგონს ინლაშის ენციკლოპედიაში და
ა.ხანანაშვილის "საუარხველს ისტორიის" ზრამტვი ზარმანს.

უმნიკური ზედასაზღვრისა კავკასიაში მადგე აგრე უცხოვრები ფო-
ბების /ღაბინების, ბურბების, ირანელებისა და მონღოლების/ რიგი
ბეგაველა განიყავეს¹² /ბვ.8-9/.

მ. უიბშიოღლუ. "ოსმალთა მიერ კავკასიის ქვეყნების
დაპყრობა" (Osmanlıların Kafkas-Ellerini fat-
hi (1578 - 1590), İstanbul, 1976).

1554 წლის მონღოლთა საჯაროველის ბეგაველი იქვენი:

1. კახეთი, 2. ახალციხე-ბორჩალოს იქუი და 3. ქარაღი სეფევიძებს /სე-
ფიანებს/ ვრტო, ხლო - 1. იმერეთი, 2. სამეგრელო, 3. გურია და
4. ტრაპიზონშივე ქაიხოსროს ქვეყნაჲ შოგუბელი ვოროხის ნაპირზე არ-
სებელი დაჲ /დაჲ/-ელი /სააზაბაგუს აზრაგანის, არგანჯახის, ზღვის-
აორაქვის მონღელი ნაწილი/ ოსმალთა მადგინების ქვეშე ტაღავერა
/ბვ. 245/.

არბრუბისა და საჯაროველის ვიღაივებში 20 სასაყვი მივირეა:

1. ერმენიკუბის ყიხე, 2. ტრაპიზონის ვიღაივეი და საჯაროველის ქვე-
ყაშა, 3. ფრაპინსარი, 4. კამაჯი /Kamaç / და ვრბინჯანი, 5. ზე-
ბიშკებელი /დას. სენჯელი/, 6. პერგელი /არბ. ბენჯელი/, 7. კობრჯანი
/სამხრ. - აფმ. ბენჯელი/, 8. ეელი /ბინგიოლი/, 9. ქინისი /Kizilis/,
10. ფარაიაბი, 11. მასისანი /სასაყვის ცენჯერი - ავნიქი/, 12. კოშკია
/ფარსი/, 13. ქიამბისი, 14. ზღვისი, 15. მუშირვანი /ნარშანი/,
16. აორაქვი, 17. პერგეკელი /იუსუველი/ და აორაქვი ჭივანა/,
18. ისპირი, 19. მადიბურკი, 20. მადივი /სასაყვის ცენჯერი - ბინია/.

¹² ვეგაველა ა. ბურქანის შრომას.

ტურიას, სამეგრელოსა და იმერეთს ხარაჯა ქუონდა დაბეჭდილი /გვ. 245-246/.

კავკასიაში 1451-1509 წლების რსმაღაჲსა დაპყრობანი წლებისა და ოქტების მიხედვით ასე შეიძლება განვიცადოთ¹³:

1. 1451 და 1454 წლებში დაპყრობილ იქნა აფხაზთა ქვეყანა ცენტრით სოხუმიში. 125 წლის მმართველობის ძროს იგი ბეჭდების ხელში იტყ. აფხაზი მუკომრეების მიერ ჩიოზის და ყოროხის სანაპიროებზე მომცობილი დაეკანსხვების საპირისპიროდ 1578 წელს დაარსდა სოხუმის სამბეღარბეგო /გვ. 382/.

2. აფხაზეთის ქვეყანასთან ურთაჲ 1454 წელს დაარსებულ იქნა საპაპიანოს /სამეგრელოს/ ქარაული ოქუი, მისი მალარითა მრცული უნაყოფო აპგილები. დაპიანებაჲ წოპებული ორბოქუსული სარმმუნობების მიბძვეარბი მეფეები /მთავრები/ ხარაჯას იხეიბენ. 1579 წელს აუ ფაშას¹⁴ კიხეხიმაგროს ატებითა და ფაშას საკვაპიჭნოს დაარსებით მთელს სამეგრელოსა და აფხაზეთში მტკიცე წესრიგო დაიყარა, მათი ბრების აღმოსაველთ-სამხრეთო სანაპიროები და მიქინარე ჩოონის წელი რსმაღაჲ კონჭრულს დაქვემდებარა /გვ. 383/.

3. ჭრპიბოზის სანჯაგბეგმა, უფლისწულმა იავუბ სელიმმა 1501 წელს აყროინღეს აპგილას წარმეუმნილი სეფეიბებისათვის წარმბევის მიბნითა უბინჯანი და ბაიბურთის ოქუი აიღო. ყოროხის ნაპირბე მტკერის წელიზე მპეზარე მბეჭამჯუ ათაბაგის სამეღობღელებიყ დავის ხელისუფლებას დაუმორჩილა; 1509 წელს მისი ხელმძღვანელობითა ა/ ყოროხისა და ჩიოზის მესარდაეათი მპეზარე ტერიტების ოქუი, ბაიბაჩუის /იმერეთის/ ქვეყანა ცენტრითა ურთაისში /მაგრაფოქვანი იმერელი

¹³ მონოგრაფიის დასკვნითი ნაწილი. ჩვენ მოტყვაეს დასკვნების ჩვენთვის საინფორმაციო და საფურაპობო პუნქტები.

¹⁴ მპ. ჩიოზის ატრეული სახელმეოპება.

მეფეების სამჯლობელო/ გიგი ლაშქრობების შედეგად გაიპყრო და ხარაჯა
დააპო. ხარაჯადაცემული ეს ორი ოლქი /ტურია და იშერეთი/ აღნიშნული
პროიპან და შემეგომ 1535 წლიდან იხდოდა გაპასახაპს, 1555 წლის
ამასიოს საბავო ხელშეკრულების შეთანხმებ კი ისინი ზსმალთა ხელისუფ-
ლებას დაბორჩილებენ. ბ/ აღმოსავლეთ საუარხველს აბილის-ქარაღის
და კახეთის ბატონოვან მეფეთა სამჯლობელოები 1514 წლის ზადიჩი-
რის ომის შედეგად იტპო ხელთ, მატრამ მისი /იკუბინს/ გარდაცვალე-
ბის შემდეგ - 1521 წლიდან - ეს მიწები სუჭიანებს დაუქვემდებარა
/ტვ.384/.

1549 წელს ჟროხის მხარეში აარტუმი, ალაყაღა, ღივანას ხევი
/არხვინი/ და უიაშისი, როგორც ომბი სასანჯაყო აპტილი, მესამე
ვეზირის აჰმედ-ჟანას ხელში გაპავიდა და არბრუმის ვილაიეთს დაქ-
ვემდებარა. არბრუმის ბეღლარბეგმა ისვენებერ-ჟანამ 1551 წლის მაის-
ში აშაბატა მხარეში არსებული არგანუჯისა და შავშეთის მხარეები
და ატრეთე მცკერის საშავედშან არსებული ჟოლა-არგანანი /არგანანი/
გაიპყრო და ისინიყ არბრუმს დაუქვემდებარა.

1552 წელს ისვენებერ-ჟანამ სასჭიკარ დაამარტხა სააშაბატოტე
შაქპასხმის მომწყობი ყიბიღაშევი /ტვ.384-385/.

„Mufassal Osmanlı tarihi,”

ტ.11. სტამბოლი, 1958

უ.ხოსს დაპყრობის ფრიად მცირე პროში დასრულებასთან ურთაპ,
1548 და 1549 წლებში საუარხველოტე ლაშქრობისა და მისი უკალაუბინს
დაპყრობის ტეგმა იუნა შემუშავებული...

იკუბ სელიმის და სელიმიან კანუნის მეომბი ხანაში საუარხვე-
ლოში სამი დაბეჯიკიკებელი ხელისუფლება არსებობდა, პირველი ორი

უბიწიან აკმეფ-ფაშაში ლაშქრის ურთი წაწილი ზორჯუმისაკენ გატ-
დაუნა და ციხეს აღფა შეშარგფა. სიმატრე ფყვია-წაშლის ცეცხლში
გაუნება. შალე იგი აღებულ იუნა. ჯვრალ-ბაძე შესჭაჭა-ჩეღებში ზორჯუ-
მის გარდა ნუჯაქის¹⁸, იშრახრის, აღჯაფაღას, უიაშხისის, ზორჯურ-
მის, ანის, პაპაილის, გურჯმინის სახელწოდების შურულ ციხესიმატრე-
უმის იმავე ხანებში დაპყრობის შესახებ მოგვიხეხრობს /გვ.896-897/.

¹⁸ ნახაბი.

ბიბლიოგრაფია

- ენციკლის მკამბე - აკაპ.ნ.შარის საბუღოების ენის, ისტორიისა
და მატეორიკური კვლევების ინსტიტუტის მკ-
ამბე, აბილინი.
- ასუ შრომები - აბილინის საბუღიბნიფო უნივერსიტეტის შრო-
მები
- "მაცნე", ისტ.სურია - საგარაველის მუცნიერებასა აკაპეშიის
"მაცნე. ისტორიის, უაწოტრავიისა და ბე-
ლოვნიების ისტორიის სურია". აბილინი
- მკამბე - საგარაველის მუცნიერებასა აკაპეშიის
"მკამბე", აბილინი
- მსუი - "მასალები საგარაველის და კავკასიის ისტო-
რიიდან". აბილინი
- უსუ - "გარაველი საბჭოთა ენციკლოპედია". აბილინი
- ВДИ - "Вестник древней истории". Москва.
- УЗ ИВ АН СССР - "Ученые записки Института Востоковедения
АН СССР". Москва-Ленинград.

L. Urushadze

The Problems of the History of Georgia in the 20-th
Century Turkish Historiography (The aspects of sou-
rces studies)

S u m m a r y

It's impossible to make a close study of history of Georgia without taking into consideration the century-old Georgian-Turkish relationship which plays a significant part in it. Nevertheless, the study of the works of contemporary Turkish historians in Georgian historical science has acquired a fragmentary character. Meanwhile, these works contain precious material with a great many socio-economical and political problems of Georgia history. The familiarization with this material provides ample opportunity to enrich Georgian historiography with new data to specify a number of problems as well as to bring to light frequent cases of biased attitude towards the history of Georgian nation. The objective study and estimate of Georgian-Turkish political and historical relations, the exposure of the existing misunderstanding will, by no means, be of great importance for the future relationship of our two countries, especially in the period, when Georgian people struggle for the restoration of the complete national independence lost in the February of 1921.

The present work deals with the analysis of the peculiar study of the problems of Georgian history of the 15-18 centuries by contemporary Turkish historians. In this connection, for the first time in Georgian historiography the data these works contain are investigated to a relatively greater extent. Our work represents the first attempt of the monographic study of this material. Its comparative analysis is carried out with the help of the information given in Georgian, Armenian, Turkish, Persian, Greek, Russian, European sources and works. The work throws light upon the controversial problems of the Georgian-Osman relations and makes a critical study of the Turkish authors attitude towards the ethnic origin of Georgian tribes.

The first thing to be emphasized, while estimating contemporary Turkish historiography in an appropriate manner is the use

of a great number of Osman historic sources by the Turkish authors. These sources are either completely unknown or little known to the Georgian historians (the great majority of this material is gathered in the so-called chronicles of "Kivasi" and "Mukhise Defteri" kept in the archives of the prime minister of Turkey). Consequently the familiarization with the works of contemporary Turkish historians renders invaluable assistance to Georgian historiography. Simultaneously, contemporary Turkish authors are almost ignorant of the Georgian sources as well as the studies of contemporary Georgian historiography. The Turkish historians who make constant references to the French translations of "Kertlis Iskvraba" and the so-called "Paris Chronicle" by M. F. Brosset and the French translation A.A. Khakhanashvili's "Georgian History" often give an incorrect interpretation of the information they comprise.

In the process of study of a certain problem the Turkish authors mainly make references to the data offered by the epic "Dede Korkud" completely ignoring the others.

While using the Antique literary monuments the Turkish scholars often transfer the events of that epoch to the 15-16 centuries.

We think the following must be admitted concerning the "Dede Korkud" data used by the Turkish authors: it is common knowledge, that in folklore the myth and the reality become one, secular and religious impressions merge, domestic realities of various epochs and countries in which geographical as well as time boundaries are often shifted, are vividly represented the records of different periods are appropriately entangled. For this reason, while making a study of such sources the scholar has to be extremely careful and competent. That is why to handle the "Book of Dede Korkud". This epic had been created for over centuries, being constantly enriched with new subjects. While dealing with any folklore material with due respect to a certain source it is necessary, on one hand to define of reliability of the data of one source on the basis of comparing them with those of the other to separate real facts from the invented and to make their chronological stratification. One group of the Turkish historians who while studying the past of the other nations take into account the

information offered by the above mentioned epic after ignoring the requirements of the scientific altitude towards the material in question and the methods of critical study of the sources.

The works of the celebrated representatives of the historical science - U.U. Bartold, U.U. Gordlevski, U.A. Zhirmunski etc testify that information, offered by the "Book of Dede Korkud" connected with Transcaucasus dates back to the period after the 11-th century A.D., i.e. to the period when the process of the formation of the Georgian nation had already finished. At the same time it is also mentioned that the wardings of both the "Book of Dede Korkud" and the whole of "Oguz-name" go back to the 15 century, namely to the period when Yazijioglu Ali presented this "Book" to sultan Murad the Second.

The panturkish tendencies of contemporary Turkish historiography in respect to the history of Georgia have frequently been indicated by the Georgian orientalists (O.I. Giginishvili, T.A. Bataashi, etc.).

One part of the Turkish historians does not pay due respect to one of the fundamental principles of the theoretical study of the sources - the definition of the degree of source representation. This altitude promotes the misinterpretation of the historical past of the other nations. The above-mentioned authors also ignore the second principle, namely, the necessity of the criticism of the sources as a foundation for the reliability of the data the sources contain.

While making a study of Georgian history and Georgian-Osman relations, the Turkish authors also use the Persian sources (the works of Iskander Munshi, Sharaf-chan Bidlisi, Hasan Rumlu, etc.) together with the works of European scolars (N. Minadoi, I. Hammer, N. Yorg, F. Sabinger, etc.).

The work deals with the problems connected with the Georgian-Osman relations in the 15-18 centuries, which are presented in contemporary Turkish historiography. In this respect the works of both contemporary Turkish historians and the authors of the past centuries (Jevdet-pasha, Feridun-bay, Shamseddin Sami, etc.) are similarly interesting and informative.

Western Georgia is the main character of the 15 century events

analysed by contemporary Turkish historiography. According to the Turkish authors Abkhazeti, Samegrelo and then Imereti were occupied by the Osmana in the 50-s of the 15 century and were dominated by the Osman Empire until the year of 1829, right up to the moment when Andrianopole peace treaty was signed. In order to support their reasoning the Turkish scholars quote the data contained in the letter of Solomon Dadiani to the ruler of the Childir (Akhaltzikhe) vilaiet (1820). In this letter the prince of Samegrelo recognizes the suzerainty of the Osman Empire over himself and the whole of Samegrelo indicating that the inhabitants of this region had been the sultan's vassals since olden times. It has to be emphasized that Dadiani's letter, biased as to its content and proturkish in its character, could be some kind of reaction to the malicious intentions of the Russian Empire towards Western Georgia. Apart from this it must be admitted there was nobody Solomon Dadiani among the Samegrelo rulers of the 1 - st half of the 19-th century. Thus, the abovementioned fact casts doubt on the authenticity of the document itself.

According to the information of the Georgian sources the Osmana seized Sokhumi in 1451, but according to contemporary Georgian historiography this fact occurred in 1454, though the Turks could not hold their position there for a long time. They consolidated their hold on Abkhazeti coast only since the end of the 70-s of the 16 century. And still their power extended only over Sokhumi and some places along the Black Sea coast, but not the whole of Abkhazeti.

The problem of Guria, Imereti and Samegrelo has to be dealt with separately. The turks laid claim to Guria after the campaign of 1549, though that region (with the exception of Batumi) wasn't occupied by them. In accordance with the peace treaty of 1555 with Iran Western Georgia and western part of Sastakhe were declared to be in the sphere of the Osman influence.

At that period the frontier was established near Batumi. Thus, this of Georgia (with the exception of Batumi and a greater part of Sastakhe) became the vassal territory of the Osman. Lower Guria fell under the Osman power only at the beginning of the 18 century (before 1878).

The turks were finally driven out of Abkhazeti not in 1829 as it is noted by F. Kirzioglu and other turkish historians, but in

1810, two years before the Bucharest peace treaty was signed. As for Southern Georgia, though the turks raided this territory at the end of the 60-s of the 16 century (Vakhushti Bagrationi testifies to the fact) they couldn't submit it to their rule.

The works of the Turkish authors deal with the 1549 campaigns against Georgia on a large scale. In 1549 Sultan Suleiman I started preparing for the war with Kisilbashes. Anyway, as it is by V.G. Chochiev, he was directed by the desire to recobtain Saatskhe-Saatabago and the other regions of Transcaucasus fallen under the Iranian influence.

The year of 1549 witnessed two Osman invasions in Georgia. In reference to the 1549 raid the "Detailed History of the Osman State" notes, that by that period Georgia was divided into two kingdoms (Kartli and Imereti) and one independant principality (Saatskhe-Saatabago) wich is not true to reality. Georgia of those times cosisted of three kingdoms - Kartli, Kakheti and Imereti and three relatively independent principalities - Saatskhe-Saatabago, Guria and Samegrelo. The reasons for the 1549 invasion are also misintepreted. The Turka couldn't have launched a campaign against Georgia to avenge Musa-Pasha's death (1543), as they took revenge on the Georgians for their defeat in Karageqh in 1545. The date of Akhmed Pasha's invasion in Georgia in the august of 1548 is also incorrect.

In accordance with the wars of 1549 it must be admitted that the figures given in the Osman historical sources and the works of the contemporary Turkish historians are greatly hyperbolized. It is highly doubtful that in the mountainous country like Georgia with the military equipment of the 16-th century the Turks had managed to capture 35-40 fortresses with a month and half J. Hammer's data are more likely, though they also exaggerated (according to J. Hammer the Turks occupied 20 fortresses).

The preliminary peace negotiations which began at the end of 1554 were crowned with the Erzerum Temporary Peace Treaty, but it didn't acquire the force of a juridical document. Later this fact proved to be an obstacle for the investigation of the Georgian-Osman relations of that period. That is way the new data in reference to the above mentioned treaty are of fundamental importance facilitating the discovery of the terms of the famous Peace Treaty of the 29-th May of 1555. I. Chochiev published a

special study to the Peace Treaty of 1554 but certain moments still remain ambiguous.

The documents published in F. Kirzi-Oglu's monography, not available to the Georgian scholars before, throw light upon a great deal of controversial problems of Georgian history including several aspects of the peace treaty in question. Specifically, it is stated that according to this Treaty Kakheti, Akhaltsikhe-Borchelo region and Kartli fell in the hands of Safavids, whole Imereti, Samagrela, Guria and the region of Tao ("Dav-eli") as far as Trapezund (including Artanudji, Ardagani, Oltis-Tortomi, i.e. Tortumi) were declared to be under the influence of the Osman Empire. According to the interesting information contained in "Mukhime-Defteri" which has been unknown so far the Osman-Turks organized 20 sanjaks in Georgia and Erzerum, as for Samagrela, Guria and Imereti they were turned into tributary principalities. The tribute was paid annually through the Beg of Batumi of the Erzerum treasury.

The document in question does not specify within vilayets were the above-mentioned sanjaks united as a result of the peace negotiations. It is possible that eleven of them representing Georgian territory became part of the vilayets of Kars and Trapezund.

A lot of interesting data are contained in the Turkish historiography also concerning 17-18 centuries of Georgian history. In this respect the works of I. Danishaend, I. Uzuncharshili, I. Oz-tun, Ch. Tunjer and 4-th volume of the "Detailed History of the Osman State" (authors M. Jezaw and M. Sert-Oglu) deserve special attention. In that period we single out 1607-1612, 1613-1619, 1624-1625, 1723-1735 studying them against the background of the Persian-Osman wars of 1603-1612, 1616-1619, 1723-1727 and 1730-1739.

The contemporary historian Ch. Tunjer notes that in 1620 the Osmans designed a new "Kanun-Name" for the live of Akhaltsikhe this testifies to the fact, that 4-5 years before the elimination of the Atabag rule, due to the efforts of the Osman power the elements of the Osman state and financial administration were finally established in Santskhe-Seatabago. Thus, it can be assumed that already in 1608-1609, when the Osmans managed to dominate the whole of Akhaltsikhe (though this fact was not officially reflected in the 1612 Treaty) the power of Atabags was sub-

tentially restricted. The facts that in 1625 in the battle of Marabda Manuchar Jakeli, the ruler of Samtakhe took sides with Giorgi Saakadze and the other Georgian military leaders against the Kisilbashes and at the end of the same year he arrived in Istanbul, where the Sultan granted him gifts most likely testify to the final incorporation of Samtakhe in the Osman Empire in 1624 - 1625. This event is confirmed by Vekhushti Bagrationi's report about Beka, known under the name of Sapar-Pashe, who was appointed Atabag of Akhaltsikhe in 1625.

The beginning of 18 century witnessed new complications in the Georgian-Osman relations. The authors of the "Detailed History of the Osman State" note that the years of 1702-1703 were marked with disturbances and riots in Georgian kingdoms and principalities under Turkish rule (the authors are mainly guided by the data of "Tarikhi-Bashi"). That is why it was decided to send the Osman troops there. In the summer of 1703 the troops occupied areas in Guria and Samegrelo. According to I. Danishaand, at the end of 1723 the Turkish troops under the command of Erzerum's Atabag moved into the direction of Tbilisi. After having robbed the capital the Osman advanced into Gori fortress, which they seized without great difficulty. The locals offered almost no resistance to the enemy.

In accordance with the document presented by I. Uzuncharshili, the sultan after granting Ibragim-Pasha, the ruler of Akhaltsikhe the titles of pasha and vezir of the Empire expects to Ibragim his new duties and responsibilities. This document is interesting in respect to the familiarity with the position of Akhaltsikhe bailedship.

As can be seen the works of contemporary Turkish historians contain interesting data concerning the history of Georgia. They are necessary for the detailed study of the above-mentioned period.

Among the problems studied in the Turkish historiographic works of 20-th century the assumptions of the Turkish historians concerning the ethnic origin of the Georgians and the socio-political life of Georgia are particularly significant. First of all, it has to be repeated that the Turkish authors knew nothing about the works of the contemporary Georgian scholars. That is why the great majority of their views are groundly ill-reasoned and apparently biased. The above-mentioned problems are particularly fra-

quently discussed by F. Kirzi-Oglu.

The rulers of Abkhazeti—the clan of Shervashidze — are considered to be descendants of the Turks-Shedadids. It is obvious that the author guided in this case by the version of kinship between Shervashidzes and Shirvanshahs accordingly modifies it. The author considers Shedadids who replace Shirvanshahs to be not of Kurdish, but of Turkish origin.

In 3-th volume of the "Detailed History of the Osman State" we read that the Georgian lands bordering with Azerbaijan together with the whole of Azerbaijan were inhabited by the Khazars, the Qipchaks and other Turkish tribes since olden times.

A. Engin and I. Berkok go even further. A. Engin supposes that the Georgian Tribes of Western and South-Western Georgia have Turkish-Kurdish roots. As for I. Berkok he attributes the Georgians to the tribes of proto-Turkish origin. The belief in the proto - - Mittibe origin of Turkish tribes prevalent in the Turkish historiography is particularly vividly represented in the given study. In accordance with I. Berkok the Georgian tribes are genetically related to the North Caucasian element. This statement about the entry of the "Alban territories - Tbilisi and Kakheti" into the Georgian Kingdom in 12-th century is also noteworthy.

M. Sala states that the Gurji (the Georgians) first lived in Chaldea. In his opinion the Georgian language belongs to the family of Sumerian languages. He thinks that one group of the Iberians in the course of time migrated from Vani to the North-Chaldea-Urartu, but another group moved in the direction of the Caucasus (6-th e. B. C.) this assumption denies that the Georgians are the autochthons in the Caucasus. According M. Sala the Latins, the Greeks, the Turks, the Arabs, the Persian and the Mongols, who had inhabited this area before played an important role in the formation of the Georgian nation. The main attributes Turkish ethnical properties to the Georgian population of Ibb-Klarjeti and Gugareti (Gugaru) M. Sala uses the French translation of "Kartlis Tskhovreba", Movses Chorenatsi's "History", the works of Ibn-Vakikh and Yakub misinterpreting the information contained in these works. In his opinion the Suntutks were indigenous on the territory of modern Georgia. In this case he refers to the scientifically-groundless data concerning the Turks contained in "Kartlis Tskhovreba".

The contemporary Georgian historians date that information co-

concerning the Bunturks back to 6-th century B.C. It has to be noted in this connection, that on the basis of the critical analysis of the ancient Georgian, Armenian and oriental historical literary monuments and the richest archeological material the fact of the autochthonic nature of Georgian tribes on the territory of Georgia is established in the Georgian as well as other historiographies.

Thus, as it was shown, the contemporary Turkish historiography is characterized by the biased attitude towards the past of the Georgian nation.

It is common knowledge that after a long ascendancy of the Turks over Ajara this province together with Batumi were returned to Georgia. As to the date of occupation of Batumi by the Osmana the opinions differ. Specific time boundaries of the Osman domination over Batumi are not established. The data concerning the Turkish conquest of Batumi and the later period are given in the Osman, Georgian and European literary historical sources. This problem is also studied by the contemporary Turkish (I. Uzuncharsilli, I. Danisheend, F. Kirzi-Oglu, S. Kjutuk-Oglu, etc) and Georgian (I. Javakhishvili, S. Janashia, Iashvili, K. Chkhetarishvili, Y. Sikharulidze, G. Alsanis, T. Beradze, M. Svanidze, etc) historiographies.

On the basis of juxtaposition of the above-mentioned sources in reference to the date of the Turkish occupation of Batumi we have a different opinion. Those data which point to the incorporation of Batumi into the Osman Empire in mid-sixteenth century during the reign of Sultan Suleiman I in 1549 sound more convincing. From that period onward right to the year of 1878 with the exception of the years of the Gurisli's rule in Batumi. The city must have been under the dominance of the Turks. Supposedly the period of Gurisli's rule cover the years of 1613-1624, 1640-1702, 1713/14-1728. The fact that Batumi was in Gurisli's hands for 90 years (17 - 18 cc) in a complicated political situation like this is considered to be the result of a successful Georgian foreign policy of that period.

Finally, on the basis of several historical maps there is made an attempt to give an outline of some tendencies in the contemporary Turkish historical geography. It has to be admitted that in this case as well we encounter the biased views on the past of ot-

her nations. In this respect e.g. one of the historical maps presented in F. Kirzi-Oglu's monography is worth mentioning the map represents the region of "Oguz - Arshakunids" with the inclusion of a big part of Georgia (apart from Oltisi, Speri, Tao, now part of Turkey and Batumi, Imereti, Omanisi, Gugereti, Tbilisi, Akhaltsikhe). These Georgian lands are situated in that part of the above-mentioned "region", which the author calls the country of the "Ichoguzs" (inner Oguzs). Thus, the region situated in Central Asia in 11-12-th cc is transferred to Transcaucasia by the Turkish historian. It must be admitted that this map relies on the data which the epos "Deda-Korkud" contains.

ღვეან ზურაბის ძე ურუშაძე

საქართველოს ისტორიის საკითხები XX საუკუნის
თურქულ ისტორიოგრაფიაში

Urushadze L.Z.

THE PROBLEMS OF THE HISTORY OF GEORGIA IN THE 20-TH
CENTURY TURKISH HISTORIOGRAPHY

Tbilisi

"Metniereba"

1994

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 4906

გამომცემლობის რედაქტორი ც. თ. დ. უ. ბ.

გადაცვა წარმოებას 3.2.94; ხელმოწერილია დანაბეჭდად 3.2.94;
ქაღალდის ზომა 60 X 84¹/₁₆; ქაღალდი ოფსეტის; ბეჭდვა ოფსეტური;
პირობითი საბეჭდო თაბახი 12.56; საბაღრიცხეო-საგამომცემლო თაბახი 9.73

ტირაჟი 300;

შეკვეთა №65

ფასი სახელმეკრულებო

გამომცემლობა "მეცნიერება", თბილისი, 380060, დ. ჯამრეკელის ქ., 19
Издательство "Мечниереба", Тбилиси, 380060, ул. Д. Гамрекели 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, დ. ჯამრეკელის ქ.,
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Д. Гамрекели 19

26

n 26 / 6